

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİ ve ARAP DİLİ
ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ABİD AKPOLAT

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ CELAL ÖRAL

KASIM 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİ ve ARAP DİLİ
ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED ABİD AKPOLAT
ORCID: 0009 – 0001 – 4685 - 3207

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ CELAL ÖRAL

KASIM 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .../.../2025

Muhammed Abid AKPOLAT

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. .../.../2025

Tezi Hazırlayan

Muhammed Abid AKPOLAT

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Celal ÖRAL

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Muhammed Abid AKPOLAT tarafından hazırlanan “Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi” adlı Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 14/11/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi CELAL ÖRAL
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Şahin ŞİMŞEK
(Batman Üniversitesi)

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BİLİN
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.../.../2025

Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Enstitü Müdürü

T.C

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİ ve ARAP DİLİ ÖĞRETİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Abid AKPOLAT

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi CELAL ÖRAL

Kasım 2025

ÖZET

Bu tez çalışması, “Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi” başlığıyla hazırlanmış olup, üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın giriş kısmında, araştırmanın amacı, yöntemi ve kapsamı ele alınmıştır.

Tezin birinci bölümü, medresenin tanımından başlayarak tarihsel gelişimini ve klasik modelin dönüşümünü ele almakta, Bitlis il ve ilçelerindeki önemli medreseler ve alimlerin ilmî mirası üzerinden geleneğin sürekliliğini vurgulamaktadır.

İkinci bölümde, bölgede aktif olan medreselerin organizasyon şemaları ve eğitim sistemleri incelenmiştir. Bu bağlamda, birebir eğitim, mütalaa, müzakere ve takrir gibi medreseye özgü pedagojik uygulamalar ile seyda, müderris, mir gibi eğitim aktörlerinin rolleri değerlendirilmiştir. Bölüm, medreselerin yapısal ve içeriksel temel eksikliklerinin analiziyle sonlanmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise, yabancı dil öğretim teknikleri çerçevesinde, Bitlis medreselerinde okutulan Arap dili ve belâgatı kitaplarının işlevi analiz edilmiştir. Bu analiz, günümüz Bitlis medreselerinde uygulanan Arapça öğretiminin genel bir değerlendirilmesiyle sonuçlandırılmıştır. Tez, Bitlis medrese geleneğinin hem kurumsal yapısını hem de en temel unsuru olan Arap dili eğitimini güncel bir bakış açısıyla ortaya koyarak alana katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili Ve Belâgatı, Bitlis, Medrese, Eğitim-Öğretim, Müderris.

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Basic Islamic Sciences
CONTEMPORARY MADRASAS IN BİTLİS AND ARABIC
LANGUAGE EDUCATION

Master's Thesis

Muhammed Abid AKPOLAT

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi CELAL ÖRAL

November 2025

ABSTRACT

This thesis, titled “*Contemporary Bitlis Madrasas and Arabic Language Instruction*,” is composed of three main chapters. The introduction presents the aim, methodology, and scope of the study.

The first chapter discusses the definition of the madrasa, its historical development, and the transformation of the classical model. It also emphasizes the continuity of the scholarly tradition by examining prominent madrasas in Bitlis and its districts, along with the intellectual legacy of their notable scholars.

The second chapter analyzes the organizational structures and educational systems of currently active madrasas in the region. Within this framework, pedagogical practices specific to the madrasa tradition—such as individualized instruction, *mütalaa* (textual study), *müzakere* (scholarly discussion), and *takrir* (formal lecture)—are evaluated, together with the roles of key educational figures including the *seyda*, *müderris*, and *mir*. The chapter concludes with an assessment of the fundamental structural and curricular shortcomings observed in these institutions.

The third and final chapter examines the function of Arabic language and rhetoric textbooks used in Bitlis madrasas within the context of contemporary foreign language teaching methodologies. This evaluation culminates in a comprehensive assessment of the current state of Arabic language instruction in Bitlis madrasas. By offering an updated perspective on both the institutional structure of the Bitlis madrasa tradition and its core component—Arabic language education—this thesis aims to contribute meaningfully to the field.

Keywords: Arabic Language And Rhetoric, Bitlis, Madrasa, Education And Instruction, Müderris.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	X
KISALTMALAR	XI
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESELER VE APARÇA ÖĞRETİMİ

1.1. Medresenin Tanımı	4
1.2. Medreselerin Tarihi Gelişimi	4
1.3. İlk Dönem Medreseler	5
1.3.1. İmam Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari Medresesi.....	7
1.3.2. el-Cami' el-Ezher (el-Ezher Üniversitesi)	7
1.3.3. Nizamiye Medreseleri	8
1.3.4. Mustansiriye Medresesi	8
1.4. Osmanlı Döneminde Medreseler	9
1.4.1. İznik Orhaniye Medresesi	11
1.4.2. Hüdavendigar Medresesi.....	12
1.4.3. Sultan Mehmed Medresesi	12
1.4.4. Üç Şerefeli Medresesi.....	12
1.4.5. Dârülhadis Medresesi	12
1.4.6. Sahn-ı Seman Medreseleri.....	12
1.4.7. Süleymaniye Medreseleri.....	13
1.5. Doğu (Kürt) Medreseleri	13
1.5.1. Norşîn (Güroymak) Medresesi – Bitlis.....	14
1.5.2. Zinciriye Medresesi – Mardin.....	15
1.5.3. Çifte Minareli Medrese – Erzurum	15
1.5.4. Kasımiye Medresesi – Mardin	15
1.5.5. Diyarbakır Mesudiye Medresesi - Diyarbakır	16
1.6. Cumhuriyet ve Sonrası Medreseler	16

1.7. Bitlis İli Ve Tarihi Medreseleri	17
1.7.1. Bitlis'in Tarihçesi	17
1.7.2. Tarihi Medreseler.....	19
1.7.2.1. İhlasiye Medresesi	20
1.7.2.2. İdrisiye Medresesi	21
1.7.2.3. Şerefiye Külliyesi.....	21
1.7.2.4. Hacı Begiye Medresesi	21
1.7.2.5. Mir Davut Medresesi	22
1.7.2.6. Hatibiye Medresesi.....	22
1.7.2.7. Sımban Medresesi	22
1.7.2.8. Nuhiye Medresesi	23
1.7.2.9. Ahlakiye Medresesi	23
1.7.2.10. Yusufiye Medresesi	23
1.7.2.11. Tağ Medresesi.....	24
1.7.2.12. Atık Medresesi.....	24
1.7.2.13. İsvi Veli Medresesi	25
1.7.2.14. Şehzade Medresesi	25
1.7.2.15. Meydan Medresesi	25
1.7.2.16. Sigal Medresesi	26
1.8. Bitlis İli Dâhilinde Ders Vermiş Bazı Müderrisler.....	26
1.8.1. Mahmud-ı İspairti (öl. 1892)- Hizan	27
1.8.2. Fethullah Verkânîsî (öl. 1899) – Bitlis.....	28
1.8.3. Alaüddin-i Narê (öl. 1947) - Hizan	29
1.8.4. Alaüddin Oxînî (öl. 1949) - Mutki	30
1.8.5. Cüneyd Oxînî (öl. 1958) - Mutki	30
1.8.6. Abdurrahman Sakar (Âyşu) (öl. 1964) - Hizan.....	31
1.8.7. Muhammed Takiyüddin Çevik (öl.-1967) - Güroymak.....	31
1.8.8. Şeyh Masum Mutlu (öl. 1971) - Güroymak	32
1.8.9. Safvetullah el-Oxînî (öl. 1989) - Mutki.....	33
1.8.10. Üzeyir Maltaş (öl. 1992) - Tatvan	33
1.8.11. Muhammed Hafid Çevik (öl. 2001) - Güroymak	34
1.8.12. Nurullah Özdemir (Godişki) (öl. 2003) - Tatvan.....	35
1.8.13. Abdullah Altındal et-Tapavangî (öl. 2008) - Ahlat	36
1.8.14. Süleyman Akpolat (öl. 2008) – Hizan	37

1.8.15. Asım Türel el-Oxînî (öl. 2011) - Mutki.....	38
1.8.16. Muhyettin Yakışık (öl. 2011) - Hizan	38
1.8.17. Mehmet Salih İlhan (öl. 2015) - Hizan	39
1.8.18. Masum Şentürk Godişki (öl. 2016) - Ahlat	40
1.8.19. Mazhar Bingöl (öl. 2016) - Güroymak	41
1.8.20. Cemil Yaradılmış (öl. 2020) - Hizan	41
1.8.21. Nizamettin Yakışık (öl. 2020) - Hizan	42
1.8.22. Mahmut Ayaz (1944-...) - Tatvan.....	43
1.8.23. Abdurrahman Altındal (1948- ...) - Bitlis.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİ

2.1. Halen Aktif Olan Medreseler	45
2.1.1. Şeyh Muhammed Masum Medresesi – Güroymak (Norşîn).....	46
2.1.2. Şeyh Fetullah Verkanisi (Fethiye) Medresesi – Bitlis	48
2.1.3. Alâiyye Erkek Yatılı Ku’ran Kursu (Oxîn Medresesi) – Mutki.....	49
2.1.4. Geylani Erkek Kur’an Kursu (Geylani Medresesi) – Güroymak (Norşîn)...	51
2.1.5. Medine Camii Erkek Kur’an Kursu (Medine Medresesi) – Tatvan	52
2.1.6. Riyad’ül Ulûm Medresesi – Hizan.....	53
2.1.7. Şehit Şeyh Abdülkerim Çevik Medresesi – Güroymak (Norşîn).....	54
2.1.8. Şeyh Nasır Medresesi – Güroymak (Norşîn)	56
2.1.9. Ravza Yatılı Erkek Kur’an Kursu Medresesi – Tatvan.....	57
2.1.10. Geylani Medresesi (Kur’an Kursu) – Bitlis	58
2.1.11. Siddikiye Medresesi – Ahlat.....	59
2.1.12. Hira Kuran Kursu Medresesi – Tatvan	61
2.1.13. Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi – Tatvan	62
2.1.14. Dar’ul Erkam Erkek Kuran Kursu Medresesi – Güroymak (Norşîn)	63
2.1.15. Seyda Molla Masum Kur’an Kursu (Medresesi) – Adilcevaz	65
2.1.16. Suffe Erkek Kuran Kursu (Medresesi) – Güroymak – Norşîn.....	66
2.2. Günümüz Bitlis Medreselerinde Eğitim Sistemi	68
2.2.1. Derse Önceden Hazırlık (Mütala’a) Yöntemi.....	69
2.2.2. Birebir Ders Yöntemi.....	69
2.2.3. Ders Arkadaşlığı (Heval Ders) Yöntemi	70
2.2.4. Metin Ezberleme Yöntemi.....	71

2.2.5. Müzâkere Yöntemi.....	72
2.2.6. İmlâ-İnşâ Yöntemi	73
2.2.7. Hitâbet Yöntemi	74
2.2.8. Hadis Ezberleme Yöntemi.....	74
2.2.9. Özet Tutma Yöntemi.....	75
2.2.10. Soru – Cevap Yöntemi	76
2.2.11. Takrir Yöntemi	77
2.2.12. Sınavlar	77
2.2.13. Tatiller (Geşt) ve Spor	78
2.3. Bitlis Medreseleri’nin Eğitim Kadrosu	79
2.3.1. Seydâlar.....	79
2.3.2. Müderrisler	80
2.3.3. Eğitimciler.....	81
2.4. Bitlis Medreselerinin Düzeninden Sorumlu Görevliler (İdari-Yönetim).....	82
2.4.1. Mîr	82
2.4.2. Danışmacı.....	82
2.4.3. Dorçu	83
2.4.4. Haris (Bekçi).....	83
2.5. Bitlis Medreselerindeki Eğitim ve Yaşam Alanları	84
2.5.1. Kütüphane	84
2.5.2. Yemekhane	84
2.5.3. Yatakhane	85
2.5.4. Revir	85
2.5.5. Avlu-Divan.....	86
2.6. Bitlis Medreselerinde Edep ve Ahlâk	86
2.7. Talebelerin Seçimi ve Medreseye Kabul Şartları.....	87
2.9. Medrese Eğitim Sisteminin Örgün Eğitim Sisteminden Farklılıkları.....	88
2.10. Medreselerin Eksiklikleri	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİN’DE ARAP DİLİ ÖĞRETİMİ VE OKUTULAN KİTAPLAR

3.1. Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler	91
3.1.1. Dilbilgisi–Çeviri Yöntemi (Grammar-Translation Method)	91

3.1.2. Direkt/Doğrudan Yöntem (Direct Method)	92
3.1.3. İşitsel (Kulak) - Dilsel Yöntem (Audio-Lingual Method).....	92
3.1.4. Bilişsel Yöntem (Cognitive-Code Method).....	93
3.1.5. İletişimsel Yaklaşım Yöntemi (Communicative Approach).....	94
3.1.6. Eklemeli-Seçmeli Yöntem (Eclectic Method)	94
3.2. Medreselerde Arap Dili Öğretimi.....	96
3.2.1. Temel Dil Bilgisi (Gramer) Eğitimi	96
3.2.2. Kuran ve Hadis Anlayışının Güçlendirilmesi.....	96
3.2.3. Arap Edebiyatı ve Kültürünün Yayılması.....	97
3.2.4. Bilimsel ve Felsefi Metinlerin Ortak Dilinin Oluşturulması	97
3.2.5. Hat Sanatı ve Belâğat Eğitimi	97
3.3. Medrese Eğitim Müfredatında Okutulan Kitaplar	98
3.3.1. Kürtçe Kitaplar	99
3.3.1.1. <i>Mevlid</i> (مولد النبي ملاحسين الباتي)	99
3.3.1.2. <i>Nehcu'l-Enâm</i> (نهج الأنام، رهبر عوام)	99
3.3.1.3. <i>Nevbahar</i> (<i>Nûbihara Biçûkan</i>) (نوبهارا بجوكان)	100
3.3.2. Sarf İlmi Kitapları.....	101
3.3.2.1. <i>el-Emsile</i> (الأمثلة)	101
3.3.2.2. <i>Binaü'l ef'al</i> (بناء الأفعال).....	102
3.3.2.3. <i>el-Maksûd</i> (المقصود)	103
3.3.2.4. <i>el-'İzzî</i> (العزّي في التصريف).....	103
3.3.2.5. <i>Merâhu'l ervâh</i> (مراح الأرواح).....	104
3.3.2.6. <i>Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî</i> (شرح التصريف العزّي)	105
3.3.3. Nahiv İlmi Kitapları	106
3.3.3.1. <i>el-'Avâmilü'l-mie</i> (العوامل المانة)	106
3.3.3.2. <i>el-Avâmil</i> (العوامل).....	107
3.3.3.3. <i>ez-Zurûf</i> (الظروف)	108
3.3.3.4. <i>et-Terkîb</i> (التركيب)	109
3.3.3.5. <i>Sâ'dullah es-Sağir</i> (سعد الله الصغير)	110
3.3.3.6. <i>Şerhu'l-Muğni</i> (شرح المغني)	111
3.3.3.7. <i>Hallu'l -Meâkid Şerhu'l-Kavâ'id</i> (حل المعاهد شرح القواعد)	113
3.3.3.8. <i>Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ</i> (شرح قطر الندى وبل الصدى)	114
3.3.3.9. <i>Hadâiku'd-Dekâik</i> (حدائق الدقائق)	114
3.3.3.10. <i>İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv</i> (إظهار الأسرار في النحو)	115

3.3.3.11. <i>Netâ'icu'l-Efkâr fî Şerhi İzhârî'l-Esrâr</i> (نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار)	115
3.3.3.12. <i>el-Behcetü'l-Mardıyye fî Şerhi'l-Elfiyye</i> (البهجة المرضية في شرح الألفية)	116
3.3.3.13. <i>el-Fevâidu' d-Diyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye</i> (الفوائد الضيائية في شرح الكافية)	117
3.3.4. Mantık İlimi Kitapları	118
3.3.4.1. <i>er-Risâletü'l Esîriyye (İsâğûcî)</i> (الرسالة الاثيرية)	119
3.3.4.2. <i>Muğni't-Tullâb Şerhu İsâğûcî</i> (مغني الطلاب شرح إيساغوجي)	119
3.3.4.3. <i>Şerhu Metni'l-İsâğûcî fî'l-Mantık</i> (شرح متن الإيساغوجي في المنطق)	120
3.3.4.4. <i>Haşiyetu Muhyiddin 'ala Şerhi İsâğûcî li Hüsâm Kâtî</i> (حاشية محي الدين على شرح (إيساغوجي لحسام كاتي)	121
3.3.4.5. <i>Haşiyetu Kavli Ahmed 'ale'l-Fevâidi'l-Fenariyye Şerhu'r-Risâleti'l-Esiriyye</i>	121
(حاشية قول أحمد على الفوائد الفنارية شرح الرسالة الاثيرية)	121
3.3.5. <i>Vad', Munazara, İsti'âre, Mecaz, Belâğat ve Usûl Kitapları</i>	122
3.3.5.1. <i>Ûkûdu'l-Mütûn</i> (عقود المتون)	122
3.3.5.2. <i>er-Risâletü'l-Velediyye</i> (الرسالة الولدية)	123
3.3.5.3. <i>Haşiyetu Abdilğafûr 'ale'l-Câmî</i> (حاشية عبد الغفور على الجامي)	123
3.3.5.4. <i>Muhtasaru'l Meânî</i> (مختصر المعاني)	124
3.3.5.5. <i>Cevheretu't-Tevhîd</i> (جوهرة التوحيد)	125
3.3.5.6. <i>Cemu'l Cevâmi'</i> (جمع الجوامع)	125
3.3.6. Bitlis Medresesi'nde Okutulan Ek Kaynaklar	126
3.3.6.1. Fıkıh Kaynakları	127
3.3.6.2. Tefsir Kaynakları	127
3.3.6.2. Hadis Kaynakları	127
3.3.6.3. Siyer Kaynakları	128
3.3.7. Bitlis Medreselerinde Yapılan Arapça Öğretiminin Değerlendirilmesi	129
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Bitlis’te Halen Aktif Olan Medreseler.....	67
---	----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Şeyh Muhammed Masum Medresesi.....	58
Şekil 1.2. Şeyh Fetullah Verkanisi (Fethiye) Medresesi.....	60
Şekil 1.3. Alâiyye Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Oxîn Medresesi	61
Şekil 1.4. Geylânî Erkek Kur’an Kursu Medresesi	63
Şekil 1.5. Medine Camii Erkek Kur’an Kursu Medresesi	64
Şekil 1.6. Riyad’ül Ulûm Medresesi.....	65
Şekil 1.7. Şehit Şeyh Abdülkerim Çevik Medresesi.....	66
Şekil 1.8. Şeyh Nasır Medresesi	68
Şekil 1.9. Ravza Kur’an Kursu Medresesi.....	69
Şekil 1.10. Geylani Külliyesi Medresesi (Kur’an Kursu).....	70
Şekil 1.11. Siddikiye Medresesi	71
Şekil 1.12. Hira Kuran Kursu Medresesi	73
Şekil 1.13. Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi	74
Şekil 1.14. Dar’ul Erkam Erkek Kuran Kursu Medresesi	63
Şekil 1.15. Seyda Molla Masum Medresesi (Kur’an Kursu).....	77
Şekil 1.16. Suffe Erkek Kuran Kursu Medresesi.....	66

KISALTMALAR

B.	: İbn, Bin (Oğlu)
Bk.	: Bakınız
B.Y.	: Basım Yeri Yok
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
H/H.	: Hicri
H.Z	: Hazreti
Km	: Kilometre
M/M	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
Ö/Ö	: Ölüm Tarihi
R.A.	: Radıyallahu Anh
S.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallâhü Aleyhi Ve Sellem
Tdvia	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Thk.	: Tahkik Eden
T.S	: Tarihsiz
Vd.	: Ve Diğerleri
Y.Y.	: Yayıncı Yok
Yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana, her toplum eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılamak için farklı isimler altında ve çeşitli mekanlarda kendi eğitim kurumlarını kurmuşlardır. İslami eğitim ve öğretimin temelleri ise, Hz. Peygamber döneminde Darul Erkam'da atılmıştır. Bu süreç daha sonra Suffe ile devam etmiş; Emevi-Abbasi, Selçuklu, Eyyubi, Memlûklü döneminde gelişmiş ve Osmanlı ile devam etmiştir. Tüm bu süreç boyunca ekser eğitim ihtiyacı, günümüzde dahi varlığını sürdüren medreseler aracılığıyla karşılanmıştır.

İslam dinin temel kaynaklarının Arapça olması, fetihlerin genişlemesine paralel olarak dilleri Arapça olmayanlara Arapça dilinin öğretilmesi ihtiyacı, dilde yapılan hataların (lahn) yaygınlaşması ve resmî yazışmalarda Arapçanın hâkim dil olarak kullanılması gibi sebeplerle Arapça, temel dinî ilimlerle birlikte öğretimi yaygın bir şekilde yapılan ilimler arasında yer almıştır. Dinî metinlerin doğru anlaşılmasını sağlamak, delil getirmek ve düşünceyi temellendirmek, münazara ve cedelde başarılı olmak Arapçaya iyi derecede hâkim olmayı gerektirmekteydi. Buna benzer nedenler ve ihtiyaçlar Arapça gramerinin (nahvin) bir ilim dalı olarak teşekkülüne ve öğretimine zemin hazırlamış; öğretimi bâdiye (çöl), küttâb, ev, mescit, cami, kitapçı dükkânları, kütüphaneler, devlet daireleri ve medreseler gibi mekânlarda gerçekleşmiştir. Bu çalışma, Arapça öğretimini medreseler açısından ele almaktadır. Medreselerin kuruluşundan bu yana tarihi serüvenleri, medreselerin fiziki yapıları, eğitim metotları, öğretici ve talebe kadroları gibi pek çok konu araştırılmıştır. Ancak bununla beraber daha çok Bitlis ilinde medreselerin tarihi ve eğitim süreci araştırılmış, Bitlis'in merkez ile beraber ilçe ve köylerinde teşekkül etmiş medreselerde yüzyıllardır okutulan Arap Dili ile ilgili eserler mercek altına alınmıştır.

Öncelikle bu çalışmamda kıymetli görüşleriyle bana destek olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi CELAL ÖRAL hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bana rehberlik yapan bölgenin değerli alimlerine, çalışmamın başından sonuna kadar bana destek veren arkadaşlarıma ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle beraber göğüsleyen, hayatımın her evresinde bana destek olan sevgili eşime ve çocuklarıma sabırlarından ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

Medeniyetlerin oluşumundan günümüze kadar her toplum, eğitim ve öğretim ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli kurumlar oluşturmuş ve bu amaçla farklı mekânlardan yararlanmıştır. İslam medeniyetinde ise söz konusu ihtiyaç, Suffe'den başlayarak Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gelişerek devam eden ve günümüzde de varlığını sürdüren medreseler aracılığıyla karşılanmıştır.

Bu çalışmada, İslam medeniyetinin eğitim-öğretim faaliyetlerini üstlenen medreselerin, son derece zor ve kapsamlı bir görevi nasıl başarıyla yerine getirdiği incelenmiştir. Bu kapsamda medreselerin kuruluşlarından itibaren geçirdikleri tarihî süreç, fiziki yapıları, eğitim yöntemleri ile öğretici ve öğrenci kadrolarının nitelikleri gibi birçok husus ele alınmıştır. Bununla birlikte araştırmanın ağırlık noktasını, günümüz Bitlis medreselerinde Arap dili eğitimi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Bitlis merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde faaliyet gösteren medreselerde yüzyıllardır okutulan Arap dili eğitimi ve bu süreçte kullanılan temel eserler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

İslam medeniyetinin eğitim ve öğretim vazifesinin yapıldığı mekanların başında medreseler gelmektedir. Aynı zamanda Arapça öğretiminin de verildiği eğitim kurumlarıdır. Bundan dolayı medreselerin tarihi süreçleri, fiziki yapıları, eğitim yöntemleri, öğretici, talebe kadroları gibi pek çok konuyu araştırmak, Bitlis ili medreselerinde bu eğitimin nasıl verildiği, okutulan Arap Dili ile ilgili eserlerin hangileri olduğu, medresenin iç işleyişi ve benzeri birçok konuyu araştırmak hedeflenmiştir. Bu minvalde “Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi” konulu çalışmanın amacı Bitlis ve ilçelerinde medreselerin varlığını, işleyişini analiz etmek ve bu medreselerde görülen Arap dil eğitimi araştırmaktır.

Araştırmanın Önemi ve Literatür Taraması

Medrese tarihi açısından önemli bir yeri ve konumu olan Bitlis medreselerinin hak ettiği gibi araştırılmadığını üzümlere ifade edebiliriz. Türkiye'nin Doğu coğrafyasında halen önemini koruyan ve ekol denilebilecek bir merkez olan Bitlis ili, medrese eğitimi alanında çok önemli ve merkezi konumdadır. Türkiye'nin sair yerlerinde açılan medreselerin yolları Bitlis medreselerinden bağımsız düşünülemez. Genel olarak yolları kesişmektedir.

Medreseler ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı ve yazıldığı görülmektedir. Araştırmamız kapsamında; literatürü incelediğimizde konu ile bağlantılı birçok çalışma

gözlemlenmiştir. Araştırmaya konu olan çalışmaların öncelikle genel ve farklı bölgeler ile alakalı olduğu görülmektedir. Bitlis ili medreseleri alanında yapılan çalışmalar ise çok az düzeyde olduğu ve sadece bazı medreseleri kapsadığı görülmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda konunun henüz çalışılmadığı saptanmıştır. Bitlis'te bulunan bazı medreseler üzerine kısmi çalışmalar mevcuttur. Bunlar; Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında, İzzettin ÜREK tarafından “Günümüz Bitlis Medreselerinde Mantık Eğitimi (Norşin Medreseleri Örneği)” adlı yüksek lisans tezidir. Diğeri ise; Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Mikayil TAYŞAN tarafından “Bitlis-Mutki Oxîn Medresesinde Arapça Eğitimi (Müderisler - Muidler - Eğitim İlkeleri - Okutulan Kitaplar)” adlı yüksek lisans tezidir. Fakat Bitlis il genelini kapsayacak şekilde herhangi bir çalışmanın olmadığını ve yapılan çalışmaların, çalışmamıza engel teşkil edecek nitelikte olmadığı gözlemlenmektedir. Bu manada “Günümüz Bitlis Medreseleri ve Arap Dili Öğretimi” adlı çalışmamızın alanında bir ilk olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntem ve süreci bağlamında, genel olarak aşağıdaki adımlar izlenmiş ve bu yöntemler kullanılmıştır:

1. Literatür Taraması: Konuyla ilgili mevcut çalışmalar incelendi, daha önce yapılan araştırmalar, yayınlar gözden geçirildi, bilgi boşlukları tespit edildi ve konu ile ilgili veri toplanılarak literatür taraması yapıldı.

2. Sentez: Farklı kaynaklardaki bilgiler bir araya getirildi ve konumuzla ilgili notlar alınarak oluşturuldu.

3. Coğrafi İnceleme: Öncelikle Bitlis'in tarihi ve medrese geçmişi araştırıldı ve medreselerin coğrafyaya yayılışı incelendi ve coğrafi faktörlerin medreselerin oluşumunda etkisi analiz edildi.

4. İlgili Kurumlarla Görüşme: Günümüzde faal olan medreseler tek tek ziyaret edildi, elde edilen bilgiler kayıt altına alındı ve bu bilgiler çalışmamızda ilgili yerlerde işlendi.

5. Diğer Kaynaklar: Medreselerde okutulan kitaplar incelendi ve kitap adları ve içerikleri ile ilgili bilgiler verildi. Buna benzer yöntemler ile çalışmanın amacına uygun olan en iyi yöntem belirlenerek, güvenilir ve sağlam sonuçlar elde edilmeye çalışıldı. Böylelikle çalışmanın ana hatları kapak, özet, anahtar kelimeler, önsöz, talebe ve

danışman bilgileri, içindekiler, kısaltmalar, giriş, metin, sonuç ve kaynakça gibi kısımlar oluşturuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESELER VE APARÇA ÖĞRETİMİ

1.1. Medresenin Tanımı

Sözlük anlamı olarak silmek, öğütmek, eskitmek, okumak ve ezberlemek gibi anlamlara gelir. Bu bağlamda, ‘medrese’ kelimesi, dersin işlendiği yer anlamını taşımaktadır.¹ Sözlükte “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak”² anlamına gelen medrese kelimesi, ”د-ر-س” kökünden türemiş bir ismi mekândır.

Medrese kavramı ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

a. Medrese kelimesi, “İslâm dünyasında, geleneksel metotlarla yürütülen öğretim kurumu” anlamında kullanılmıştır. Medreseler Osmanlı döneminde Sıbyân Mektebi mezunlarının eğitim-öğretim gördüğü kurumlardır.³

b. Medrese; Arapça ders okunacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu bina mânâsına gelmektedir.⁴

Yukarıdaki tanımlamalar da göstermektedir ki medrese, İslâm ülkelerinde öğrencilerin eğitim aldığı geleneksel bir eğitim-öğretim müessesesidir.

1.2. Medreselerin Tarihi Gelişimi

Medreseler İslam dünyasının önemli eğitim-öğretim kurumları olup, tarihi İslamiyet’in ilk dönemlerine kadar gitmektedir. İslam medeniyetinde toplu eğitim-öğretimin yapıldığı ilk mekân, sahabe-i kirâmdan Erkam b. Ebi’l-Erkam b. Esed’in (r.a.) Mekke-i Mükerrreme’deki evidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), müslümanlara orada İslam’ı öğretmekteydi.⁵ İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren cami ve mescitlerde ders halkaları oluşturulmuş ve bu gelenek günümüze kadar devam edegelmiştir. Hatta bu anlamda

¹ İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sîhâh Ta’cu’l-Luga*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar (Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1399/1979), 3/927–928.

² Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/323.

³ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300–1500)* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 3.

⁴ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), “Medrese”, 2/436.

⁵ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 15.

camiler için İslam medeniyetinin ilk eğitim-öğretim müesseseleri demek mümkündür. Camiler, müslümanların fethettikleri şehirlerde hem ibadet mekânı olarak hem de eğitim kurumu olarak önemli bir hizmet ifâ etmiştir.

Henüz küttâb ve medreseler gibi müstakil eğitim kuruluşlarının ortaya çıkmadığı dönemlerde, eğitim-öğretim için camiler kullanılmaya en uygun ve hazır mekânlar olarak görülmüşlerdi.⁶ Adından da anlaşılacağı üzere cami, insanları toplayan veya halkın toplantı yeri anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda İslam toplumunun sosyal müesseselerinin başında gelen camiler hem ibadet mekânı, hem de insanların toplu olarak bulunması sebebi ile şehir, muhit ve mahalleye ait konuların görüşüldüğü ve karara bağlandığı mekânlar olmuştur. Bugün de camiler, ibadet yeri olma özelliklerinin yanı sıra, müslümanların inanç, ibadet ve ahlâk gibi çeşitli konularda eğitildiği örgün eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam etmektedirler.

Ders programlarının genişlemesi ve ilimlerin sistemli biçimde öğretilmesi ihtiyacıyla beraber, camilerde meydana gelen gürültülü atmosferin oluşması, eğitim için müstakil binaların kurulmasına zemin hazırlamıştır. İslami eğitim geleneğinde cami merkezli başlayıp medrese ile kurumsal bir kimlik kazanan yapılanmanın son halkası ise, saray desteğinde gelişme gösteren Dâr'u'l-Hikme ve Dâr'u'l-İlm adıyla meşhur olmuş tercüme ve araştırma merkezleridir.⁷

1.3. İlk Dönem Medreseler

Kurumsal anlamda medreselerin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, genel kabul gören görüş, İslâm dünyasında ilk kurumsal medresenin Bağdat'ta Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk (öl. 485/1092) tarafından 459/1067 yılında kurulan Nizâmiye Medresesi olduğudur.⁸ Bununla birlikte, Sâmanoğullarından İsmail b. Ahmed b. Esed b. Sâ mân'ın (öl. 295/907) Buhara'da vakıflarla desteklediği bir medresenin bulunduğu; şehir dışından öğrencilerin hem bu medreseye hem de külliyesinde yer alan kütüphaneye araştırma yapmak amacıyla geldikleri rivayet edilmektedir.⁹ Bu durum, yaygın kanaatin aksine, Buhara'da Nizâmiye Medresesinden

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 1/41–42.

⁷ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş* (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 239.

⁸ Şemseddin Ahmed B. Muhammed İbn Hallikan, *Vefayatu'l-a'yan ve enbau ebna'i'z-zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darusadr, ts), 2/129.

⁹ Naci Ma'ruf, *Medarisu Kable'n-Nizamiyye* (İrak: Matbaatu'l-Cami'u' İrakî, 1973), 198.

yaklaşık 160 yıl önce kurumsal nitelik taşıyan bir medresenin var olduğunu göstermektedir.¹⁰

Ayrıca Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmul, Musul, Cizre (Cezîretü İbn Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de Nizâmiye medreseleri inşa edilmiştir.¹¹

Nizâmülmülk'ün İran ve Aşağı Mezopotamya'da yaptığını Nûreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş, böylece medrese sistemi batıya doğru yayılmıştır.¹²

Nûreddin, Dımaşk'ta inşa ettirdiği Nûriyye Dârülhadisi'nden başka Salâhiyye, İmâdiyye, Kilâse, en-Nûriyyetü'l-kübrâ ve en-Nûriyyetü'l-Hanefiyyetü's-suğrâ adlı medreseleri, ayrıca Halep'te dört, Hama'da iki, Humus'ta iki ve Ba'lebek'te bir medrese yaptırmıştır.¹³

Eyyûbîler devrinde Selâhaddîn-i Eyyûbî, diğer sultanlar, emîrlar, nüfuzlu devlet adamları ve zengin kişiler tarafından Mısır, Kudüs, Suriye, Hicaz ve Yemen'de birçok medrese inşa edilmiştir Eyyûbîler döneminde sadece Dımaşk'ta doksandan fazla medresenin bulunduğu bildirilmektedir.¹⁴

Yine Selçuklular döneminde Cürcân, Rey, Hemedan, Yezd, Şîraz, Kirman, Merv ve Kâşân'da birçok medrese inşa edilmiştir.¹⁵

Selçukluların ilmî mirasını devralan Osmanlı İmparatorluğu'nda da eğitim ve öğretim faaliyetleri medreseler aracılığıyla sürdürülmüştür. Osmanlı'da ilk medrese, Orhan Gazi (öl. 1362) tarafından 1331 yılında İznik'te kurulmuştur. Yıldırım Bayezid (öl. 1402) döneminde ise medreseler, naklî ilimlerin yanı sıra müspet ilimlerin de okutulduğu yükseköğretim kurumları niteliğine kavuşmuştur. Bu süreçte, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde ortaöğretim seviyesinde eğitim veren pek çok medrese de inşa edilmiştir.¹⁶ Böylece Osmanlı medreseleri, hem eğitim faaliyetlerinin merkezi hem de toplumsal ve kültürel hayatın şekillenmesinde belirleyici bir kurum olarak ortaya

¹⁰ Şakir Gözütok, "Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler", *Muş Alparslan Üniversitesi Medrese Geleniği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2012), 1/210-211.

¹¹ Güray Kırpık, "Bağdat Nizamiye Medresesi'nin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-selâm) Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 7-9 Kasım 2008), 685-687.

¹² Bozkurt, "Medrese", 28/323.

¹³ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet* (İstanbul: Emir Yayınları 1987), 321.

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/324.

¹⁵ İpşirli, "Medrese", 28/324.

¹⁶ İpşirli, "Medrese", 28/327-332.

çıkmiştir. Osmanlı tarihinde, eğitim geleneğinin en önemli kurumsal yapısı olarak varlığını son dönemlerine kadar sürdürmüştür.

Aşağıda, İslâm eğitim tarihinin şekillenmesinde önemli bir yeri olan medrese kurumunun ilk dönemlerinden itibaren bazı medreselere ait tarihî bilgiler sunularak konuya katkı sağlanacaktır. Elbette tarih boyunca var olmuş tüm medreseleri burada ayrıntılı biçimde ele almak mümkün olmadığı gibi, çalışmamızın kapsamı da bunu zorunlu kılmamaktadır. Bu nedenle, önemli gördüğümüz bazı medreseler üzerinde durulacaktır.

1.3.1. İmam Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari Medresesi

İmam Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari Medresesi, İslam dünyasında bilinen ilk medrese olarak kabul edilmektedir. Bu medrese, 150-217/767-833 yılları arasında inşa edilmiştir. Ebu Hafs el-Fakih, özellikle fıkıh alanındaki derin bilgisiyle tanınan bir alim olup, bu medreseyi kurarak İslam eğitiminde sistematik bir yapı oluşturma amacını gütmüştür. Medrese, İslam dünyasında eğitim alanında ilk adımların atıldığı bir yer olarak kabul edilir.¹⁷

Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari Medresesi, eğitimdeki ilk adımları atmış ve sonraki yıllarda kurulan birçok medreseye örnek teşkil etmiştir. Bu medrese, Arapçanın, İslam hukukunun ve dini ilimlerin öğretildiği ilk kurumlardan biri olup, sonraki yıllarda bu tür medreseler, eğitim sisteminin temel yapı taşları haline gelmiştir. İslam'ın ilk yıllarında medrese yapıları genellikle cami ve mescitlerle birlikte inşa edilirdi, ancak el-Buhari Medresesi, bu yapıları daha sistematik ve akademik bir çerçeveye oturtmuştur.¹⁸

1.3.2. el-Cami' el-Ezher (el-Ezher Üniversitesi)

360/970 veya 362/972 yılında Fatımi Halifesi Muiz Lidinillah tarafından kurulan El-Ezher Medresesi, başlangıçta Şii-İsmaili mezhebine dayalı bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Ancak 12. yüzyılda Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'ı fethetmesiyle Sünni İslam'ın merkezi haline gelmiştir. Medresenin geniş bir ders müfredatı olduğu, Kuran ilimleri ve sünnet bilgisine odaklanan Tefsir ve Hadis derslerinin yanı sıra, İslam felsefesi ve teolojik tartışmaları ele alan Mantık ve Kelam ilimlerini içermektedir. Ayrıca, Arap dili ve belâğat ilimlerini öğreten dil ve edebiyat dersleriyle desteklenirken, bilimsel

¹⁷ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2025).

¹⁸ Muhammet Ali Ez-Zecup, *el-İdaretu't-terbiyye fil-medaris fil-asri abbasi* (Ürdün: Yermük Üniversitesi, 2002), 95.

gelişmeleri teşvik eden matematik ve astronomi gibi dersler de bu yapının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Böylece, bu köklü eğitim kurumu günümüzde dahi İslam dünyasının en önemli ilim merkezlerinden biri olma özelliğini korumakta ve özellikle Osmanlı dönemi ile sonrasında Arap dünyasında birçok değerli alimin yetişmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁹

1.3.3. Nizamiye Medreseleri

Nizamiye Medreseleri, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk (öl.1092) tarafından kurulan ve İslam dünyasında sistematik yükseköğretim sisteminin temellerini atan medreselerdir. 457/1065 yılında Bağdat, 460/1068 yılında Kûfe, 499/1105 Basra, Hemedan, Horasan, Nişâbur, İsfahan, 548/1153 Belh ve 586/1190 Musul vilayetlerinde kurulan önemli eğitim kurumlarıdır. Bu medreseler, özellikle Bağdat Nizamiye Medresesi ile meşhur olup, dönemin en ünlü alimlerinden İmam Gazali burada eğitim vermiştir.²⁰ Bu medresede; kelim, fıkıh, hadis, felsefe, mantık, matematik, astronomi, edebiyat ve Arap Grameri dersleri bulunmaktadır.²¹

Nizamiye Medreseleri, Osmanlı ve Anadolu medrese sisteminin temelini oluşturmuştur. Selçuklular'dan Osmanlı'ya kadar süren merkezi eğitim modelinin ilk örneğidir. Fıkıh, kelim ve felsefenin sistematik olarak okutulduğu ilk yükseköğretim kurumu sayılır.²²

1.3.4. Mustansiriyye Medresesi

Mustansiriyye Medresesi, Abbasi Halifesi el-Mustansır Billah tarafından 630/1233 yılında inşa ettirilmiş ve Bağdat'ın Resafe bölgesinde yer almıştır. Bu medrese, İslam dünyasında dört mezhebe (Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli) tahsis edilen ilk eğitim kurumu olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Dört mezhebin de öğretildiği bu yapı, İslam ilim geleneğinde bir dönüm noktası olmuş ve mezhepler arası ilmi diyalogu güçlendirmiştir.²³ Medresenin mimarisi ve yapısal özellikleri de dikkat çekicidir. Dört eyvanlı avlusu, geniş derslikleri, zengin kütüphanesi ve talebelere sağlanan yatakhaneleri

¹⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan'daki Medreselerin İslam-Türk Kültüründeki Rolü* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993), 79.

²⁰ Cihan Pıyadeoğlu, "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 128.

²¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 9/238.

²² Beytullah Kaya, "Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2019), 49-66.

²³ Mustafa Cevat – Ahmet Susa, *Delîlu harîlatu bağdat el-mufasssal* (Bağdat: Matbaatu Mecmei'l-İlmiyyi Irakîyye, 1958), 30.

ile dönemin en büyük eğitim komplekslerinden biri olmuştur. Ayrıca burada astronomi, matematik, tıp ve felsefe gibi akli ilimlerin de okutulması, Mustansiriyye Medresesi'ni yalnızca bir dini eğitim kurumu olmaktan çıkarıp bilim merkezi haline getirmiştir. Medrese, yalnızca Bağdat'tan değil, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen talebelere eğitim vermiştir. Eğitim süreci oldukça sistematik olup, dersler belirli bir müfredat çerçevesinde işlenmiştir. Medreseye bağlı bir kütüphane, talebelere geniş bir kaynak havuzu sunmuş ve dönemin en ileri eğitim yöntemleri burada uygulanmıştır.²⁴

1.4. Osmanlı Döneminde Medreseler

Osmanlı dönemi boyunca ilmî faaliyetler, devletin hâkim olduğu geniş coğrafyada gelişmiş ve ilimi hizmetlere gereken ehemmiyet gösterilmiştir. Bu süreç, Osmanlı öncesi Selçuklu dönemi ilim müesseselerinin yerleşik gelenekleri ile Mısır, Suriye, İran ve Türkistan gibi önemli ilim merkezlerinden gelen âlimlerin katkıları sayesinde şekillenmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki bölgelerde kurulan medreseler, sadece dini ilimleri değil, aynı zamanda tıp, astronomi, matematik ve felsefe gibi alanları da kapsayan geniş bir eğitim anlayışını benimsemiştir. Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirler, Osmanlı eğitim sisteminin en önemli merkezleri haline gelmiş; bu şehirlerde inşa edilen medreseler, İslam dünyasının önde gelen ilim ve eğitim kurumları arasında yer almıştır. Ayrıca, Üsküp ve Saraybosna gibi Balkan şehirlerinde de medreseleşme faaliyetleri hız kazanmış ve Osmanlı eğitim sisteminin etkisi bu coğrafyalara kadar yayılmıştır.²⁶ Osmanlı medreseleri, klasik İslam eğitim sistemini devam ettirmekle birlikte, idari ve akademik açıdan belirli bir düzen içinde faaliyet göstermiştir. Medrese hiyerarşisi, talebelerin eğitim seviyelerine göre belirlenmiş olup, sıbyan mekteplerinden başlamak üzere en üst düzeyde Darülfünun ve Darülhadis gibi ileri seviyedeki eğitim kurumlarıyla tamamlanmıştır.²⁷ Bu yapılar, Osmanlı ilim anlayışının gelişmesinde ve toplumun eğitilmesinde kritik bir rol oynamıştır.

Osmanlı eğitim sisteminin en temel kurumlarından biri medreseler olmuştur. İslam dünyasında büyük bir öneme sahip olan bu eğitim kurumları, başlangıçta Türk-İslam kültür çevrelerinde ortaya çıkmış ve zamanla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İlköğretim seviyesinin üzerinde farklı eğitim kademelerini temsil eden medreseler, eğitim

²⁴ Cevat – Susa, *Delîlu harîlatu bağdat el-mufasssal*, 30.

²⁵ Müfit Yüksel, *Uluslararası B. Şebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu* (İstanbul: İlbey Matbaa, 2014), 21.

²⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV–XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 135.

²⁷ M. Çağatay Özdemir, “Fatih Medreseleri”, *Türk Yurdu Dergisi* 10/33 (1990), 13–14.

ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü, gerekli altyapının sağlandığı özel mekânları ifade eden bir kurum olarak Osmanlı döneminde kurumsallaşmıştır.²⁸

Osmanlı dünyasında bilinen ilk medrese 731/1330-31 yılında Orhan Bey tarafından İznik'te inşa edilmiştir. Bu medrese, Osmanlı Devleti'nin kurumsal eğitim anlayışının ilk örneği olarak kabul edilmiş ve ilerleyen dönemlerde Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur.²⁹ İznik Medresesi'nde genellikle İslami ilimler, fıkıh, tefsir ve hadis eğitimi verilmiş olup, eğitim faaliyetleri dönemin önde gelen âlimleri tarafından yürütülmüştür. Bu modelin başarısı, Osmanlı topraklarında medrese sisteminin hızla yayılmasına ve devletin farklı bölgelerinde yeni eğitim kurumlarının inşa edilmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı medrese sisteminin en önemli dönüm noktalarından biri, Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformları olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin ilim ve eğitim politikası daha sistemli bir hâle getirilmiş ve bu süreçte özellikle Fatih Külliyesi gibi büyük ilim merkezleri inşa edilmiştir. 1463 yılında kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminin zirve noktalarından biri olup, yalnızca dini ilimler değil, aynı zamanda cebir, (matematik) ilm-i ahkâm-ı nücûm, (astronomi) tıp ve felsefe gibi akli bilimlerin de okutulduğu bir eğitim kurumu hâline gelmiştir.³⁰ Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Osmanlı medrese sisteminin daha da geliştiği görülmektedir. Bu dönemde kurulan Süleymaniye Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminin zirveye ulaştığı kurumlardan biri olmuştur. Mimar Sinan tarafından inşa edilen bu külliye, sadece bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda tıp, matematik, astronomi, felsefe gibi akli ilimlerin öğretildiği bir eğitim merkezi olarak tasarlanmıştır. Süleymaniye Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminde bir dönüm noktası olmuş ve birçok önemli bilim insanı yetiştirmiştir.³¹

Osmanlı medrese sistemi, belirli bir hiyerarşiye dayanıyordu. İlk seviyede sıbyan mektepleri, yani temel eğitimi veren kurumlar bulunmaktaydı. Bunu takip eden rüşdiye ve idadi seviyesindeki medreseler, talebelere daha ileri düzeyde eğitim sağlıyordu. En üst kademede ise darülfünun ve darülhadis medreseleri yer almakta, burada İslam hukuku, hadis, fıkıh gibi konuların yanı sıra tıp, astronomi ve mühendislik gibi alanlarda da eğitim verilmekteydi. Medreselerde eğitim sistemi genellikle ders halkaları şeklinde

²⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007), 86.

²⁹ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 135.

³⁰ Ahmet Ulusoy, *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 48-49.

³¹ Özdemir, "Fatih Medreseleri", 14.

yürütülüyor, talebeler belirli bir müfredat çerçevesinde hocalarından doğrudan ders alıyorlardı.³² Osmanlı medreselerinin en önemli özelliklerinden biri, vakıf sistemi ile desteklenmeleri idi. Medreselerin giderleri, devlet veya hayırseverler tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla karşılanıyordu. Bu sistem, eğitim kurumlarının sürekliliğini sağlıyor, medreselerde görev yapan müderrisler ve talebeler için gerekli kaynakların temin edilmesine imkân tanıyordu. Medreselerde eğitim gören talebeler “softa” veya “talebe” olarak adlandırılırken, eğitimi tamamlayan ve belirli bir seviyeye ulaşan kişiler “müderris” olarak atanarak medreselerde ders vermeye başlıyorlardı.³³

Osmanlı medreseleri, yüzyıllar boyunca İslam dünyasında önemli bir ilim merkezi olmayı sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Batı tarzı eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve modernleşme süreciyle birlikte, geleneksel medrese sistemi giderek zayıflamış ve zamanla yerini üniversitelere bırakmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde medreselerin çoğu ya kapatılmış ya da modern eğitim kurumlarına dönüştürülmüştür. Buna rağmen, Osmanlı medreseleri İslam dünyasında ilmi birikimin korunması ve aktarılmasında önemli bir rol oynamış ve bugün hâlâ birçok İslam ülkesinin eğitim sistemine ilham vermeye devam etmektedir.³⁴ Osmanlı dönemindeki medreseler, Selçuklu geleneğini devam ettiren ancak zamanla kendine özgü bir eğitim sistemine sahip olan kurumlardır. Padişahlar, vezirler, hanedan üyeleri, beyler ve âlimler tarafından kurulan bu medreseler, Osmanlı toplumunda bilim ve eğitim faaliyetlerinin temel taşlarını oluşturmuştur. Bazıları şunlardır:

1.4.1. İznik Orhaniye Medresesi

Osmanlı Devleti’nin ilk medresesi, 1331 yılında Orhan Gazi tarafından İznik’te kurulan İznik Orhaniye Medresesi olmuştur. Bu medrese, hem dini hem de akli ilimleri kapsayan ders programı ile Osmanlı eğitim sisteminin temelini atmıştır. İznik Orhaniye Medresesi’nin açılmasından sonra, Osmanlı Devleti’nin büyümesiyle birlikte eğitim kurumlarının sayısı da artmıştır. Bursa’nın fethi (1326) ile birlikte, Osmanlı yönetimi burada yeni ilim merkezleri inşa etmeye başlamış ve Bursa, Osmanlı’nın ilk kültürel ve

³² Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 38.

³³ Ömer Sabuncu, “Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Siyer Yazıları”, *Akademik Siyer Dergisi* 5 (2022), 44–69.

³⁴ Ulusoy, *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 48.

bilimsel başkenti haline gelmiştir. I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde Bursa’da birçok medrese açılmıştır.³⁵

1.4.2. Hüdavendigâr Medresesi

Hüdavendigâr Medresesi I. Murad döneminde inşa edilerek, eğitim faaliyetleri Bursa’da yaygınlaşmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde yapılan Bayezid Medresesi, daha kapsamlı bir eğitim anlayışıyla inşa edilmiştir. Bu dönemde medreselerde kelam, fıkıh, hadis, tefsir gibi İslami ilimlerin yanı sıra, astronomi, matematik ve mantık gibi akli bilimler de öğretilmeye başlanmıştır.³⁶

1.4.3. Sultan Mehmed Medresesi

Osmanlı Devleti’nin Rumeli’ye genişlemesiyle birlikte, 1414 yılında Çelebi Mehmet tarafından kurulan Sultan Mehmed Medresesi, dönemin en önemli eğitim kurumlarından biri olmuştur. Edirne’de kurulan medreseler, İstanbul’un fethine kadar Osmanlı’nın en önemli eğitim merkezleri olarak faaliyet göstermiştir.³⁷

1.4.4. Üç Şerefeli Medresesi

II. Murad tarafından Edirne’de inşa edilen medrese klasik ilimler ile beraber tıp ve astronomi derslerinin de verildiği önemli bir eğitim kurumudur.³⁸

1.4.5. Dârülhadis Medresesi

II. Murat tarafından, 1435 yılında Bursa’da inşa edilmiştir. Cami, medrese, türbeler ve şadırvandan oluşmaktadır. Zaman içinde hasar görmüş olsa da, Osmanlı mimarisinin önemli bir örneğidir. Medrese, 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından restore edilmiş olup, günümüze kadar varlığını korumuştur.³⁹

1.4.6. Sahn-ı Seman Medreseleri

İstanbul’un fethinden sonra, Fatih Külliyesi içinde kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminin en yüksek seviyesi olarak kabul edilmiştir. Bu medreselerde tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerin yanında, astronomi, matematik,

³⁵ İsmail Dede, *Sebîlü’r-Reşâd Dergisinde Medrese Talebelerinin Medreseyi Değerlendirmeleri* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2006).

³⁶ Cahit Baltacı, *XV–XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 81.

³⁷ Abdurrahman Hibrî, *Enisü’l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360–1650*, çev. Ratip Kazancıgil (İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999), 35.

³⁸ Hibrî, *Enisü’l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360–1650*, 35.

³⁹ Özkan Ertuğrul, “Dârülhadis Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2024).

mantık ve tıp gibi akli bilimler de öğretilmiştir. Medreseler, hiyerarşik bir eğitim sistemine sahiptir ve mezun olan talebeler Osmanlı bürokrasisinde ve kadılık sisteminde görev alabilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu bu ve diğer medreseler, Osmanlı eğitim sisteminin en önemli dönüm noktalarından biri olmuş ve sonraki padişahlar tarafından örnek alınarak geliştirilmiştir.⁴⁰

1.4.7. Süleymaniye Medreseleri

Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ilmi alanlarda zirveye ulaştığı bir döneme liderlik etmiştir. Bu döneminde, medrese sisteminin en gelişmiş örneklerinden biri olan Süleymaniye Medreselerini inşa ettirmiştir. Mimar Sinan tarafından inşa edilen Süleymaniye Külliyesi içinde yer alır. Medreselerde, İslami ilimlerin yanı sıra tıp, mühendislik, matematik ve astronomi gibi akli bilimler de birlikte okutulmuştur. Süleymaniye Medresesi'nden mezun olan talebeler, Osmanlı devlet yönetiminde üst düzey görevlere atanmıştır.⁴¹ Bu medreseler, Osmanlı'nın en yüksek eğitim kurumlarından biri olarak kabul edilmekte olup, aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman dönemi, medrese sisteminin zirveye ulaştığı dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1.5. Doğu (Kürt) Medreseleri

Köklü medrese geleneğinin bir devamı olan 'Doğu (Kürt) Medreseleri', tarih boyunca Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Mardin ve Van gibi önemli yerleşim bölgelerinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Resmî bir statüye sahip olmamalarına ve devlet bütçesinden herhangi bir destek almamalarına rağmen, halkın ilgisi ve desteği sayesinde eğitim faaliyetlerini kendi imkânlarıyla sürdürmüşlerdir. Bu medreseler, birçok âlim, düşünür ve mutasavvıf yetiştirerek, bulundukları bölgelerde halkın dini, ilmi ve sosyal beklentilerini karşılayan önemli eğitim merkezleri olmuştur.⁴² Doğu medreseleri, geleneksel medrese eğitim modelini temel almakla birlikte, içerik ve işleyiş açısından farklılıklar göstermiştir. Özellikle kelim, fıkıh, tefsir ve hadis gibi temel İslami ilimlere odaklanan eğitim müfredatı, modern bilimlerle bütünleşmemiş ve sistematik bir

⁴⁰ Danyal Tekdal, *Osmanlı Dönemi Bitlis'te Eğitim* (Ankara: İdealkent Yayınları, 2018), 30.

⁴¹ İsmail Binark, *Osmanlı Türklerinde Medrese Teşkilatı* (Ankara: Önyasya, 1969), 37.

⁴² Mustafa Keskin, "Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 61–82.

çerçeveye oturtulmamıştır. Bununla birlikte, Arapça ve klasik metin okuma gibi dersler, geleneksel yöntemlerle öğretilmeye devam edilmiştir.⁴³

Doğu medreselerinin ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsurların başında, bölge halkının bu kurumlardan dini, ahlaki ve kültürel rehberlik beklentisi gelmektedir. Medrese eğitimi gören bireyler, genellikle imamlık, müftülük, dini danışmanlık ve yerel kanaat önderliği gibi roller üstlenerek toplum içinde önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, bu medreselerin resmî eğitim sistemine dahil olmaması, sertifikasyon, müfredat standartizasyonu ve pedagojik yeterlilikler açısından eleştirilere yol açmıştır. Modern eğitim kurumlarıyla bütünleşememesi ve akademik denetim mekanizmalarının dışında kalması, bu medreselerin eğitim kalitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren bazı medreseler, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmî kurumlarla daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve bazı medrese mezunları ilahiyat eğitimi alarak akademik kariyerlerini sürdürebilmiştir.⁴⁴ Aşağıda isimleri yer alan, doğu bölgesinde bulunan medreseler, İslam dünyasının farklı dönemlerinde önemli eğitim kurumları olup, hem dini hem de ilmi eğitim açısından büyük katkılar sunmuştur. İslam ilim kültürünün gelişiminde bu medreselerin rolü oldukça büyüktür.

1.5.1. Norşîn (Güroymak) Medresesi – Bitlis

Norşîn Medresesi, Bitlis'in en büyük eğitim merkezlerinden biri olarak faaliyet göstermiştir. İslami ilimler ve tasavvuf eğitimi konusunda bölgenin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Şeyh Abdurrahman Taği (öl.1886) tarafından takriben 1875 yıllarında kurulan bu medrese, özellikle Nakşibendi Tarikatı'nın önemli bir merkezi olarak tanınır. Fıkıh, hadis, tefsir, kelam, tasavvuf gibi İslam ilimlerinin yanı sıra edebiyat, matematik ve felsefe dersleri de verilmiştir.⁴⁵ 20. yüzyılın başlarına kadar eğitim faaliyetlerine devam eden medrese, Cumhuriyet döneminde medreseler kapatılınca, diğer medreseler gibi eski etkisini kaybetmiştir. Ancak, bölgedeki tasavvufi ve ilmi faaliyetler açısından medreselerin değeri tam manasıyla yok olmamıştır.⁴⁶

⁴³ Muhammed Sadık Hamidî, “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu*, (Muş: 05-07 Ekim 2012), 325.

⁴⁴ Ahmet Ağırakça, “Medreselerin Islahı Çerçevesinde Tekliflerimiz,” *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu* (Muş: 05-07 Ekim 2012), 1/299.

⁴⁵ İbrahim Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşîn Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (2014), 87.

⁴⁶ Mehmet Saki Çakır, “Şeyh Abdurrahman Tâgî ve Norşîn Tekkesi'nden Yayılan Kollar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 31.

Günümüzde Güroymak ilçesinde “Norşin Dergâhı” adıyla varlığını sürdürmekte ve eğitim faaliyetlerine devam etmektedir.

1.5.2. Zinciriye Medresesi – Mardin

Zinciriye Medresesi, Artuklu Sultanı İsa Bey tarafından 1385 tarihinde yaptırılmış olup, bölgenin en büyük medreselerinden biridir.⁴⁷ Gökbilimi, matematik, tıp, felsefe ve İslami ilimler alanında eğitim verilmiştir. Medresenin gözlemevi olarak kullanılan büyük bir kubbesi bulunmaktadır. Bu durum, medresede astronomi eğitiminin oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. İki katlı olan yapı, büyük bir avlu ve taş işçiliğiyle süslenmiş kapılarıyla dikkat çeker. Osmanlı döneminde de ilim merkezi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmakta olup, Mardin’in önemli tarihi yapılarından biridir.⁴⁸

1.5.3. Çifte Minareli Medrese – Erzurum

Çifte Minareli Medrese 1291-1296 tarihlerinde yapılmış, Selçuklu mimarisinin en büyük ve en etkileyici yapılarından biridir.⁴⁹ İki katlı olarak inşa edilmiş, geniş bir avlu ve revaklarla çevrilidir. Kelam, hadis, fıkıh, astronomi ve matematik gibi bilimlerin eğitimi verilmiştir. Medresede görev yapan müderrisler, dönemin en büyük âlimleri arasında yer almıştır. Erzurum’un ilim merkezi haline gelmesinde büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı’nın son dönemlerine kadar eğitim faaliyetleri sürmüştür.⁵⁰ Günümüzde Erzurum’un sembol yapılarından biri olup, turistik bir cazibe merkezidir.

1.5.4. Kasımiye Medresesi – Mardin

Artuklular döneminde temeli atılan medresenin inşası Timur yönetimindeki Moğol saldırıları nedeniyle yarım kalmıştır. 15. yüzyılın sonlarına doğru Akkoyunlu Sultanı Kasım b. Cihangir (öl. 1501) tarafından tamamlanmıştır. Kasımiye Medresesi, Akkoyunlu Devleti’nin en büyük eğitim kurumlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İslami ilimler, tıp, astronomi, felsefe ve mantık alanlarında eğitim verilmiştir.⁵¹

⁴⁷ Sultan Çaça, *Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 33.

⁴⁸ Evindar Yeşilbaş, “Mardin’deki 13.-15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi”, *Mukaddime* 11/1 (Mayıs 2020), 256-260.

⁴⁹ Osman Gürbüz, “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/25 (Şubat 2004), 147.

⁵⁰ Serkan Sipahi, –İrem Cansu Yalçın, “Tarihi Medreselerin Yeniden İşlevlendirilmesi: Erzurum Çifte Minareli Medrese”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)* 7/46 (2022), 1198-1199.

⁵¹ Nilgün Fırat, “Kasımiye Medresesi’nin Tarihi ve Kültürel Değeri”, *International Journal of Mardin Studies* 5/1 (2024), 68–79.

Medrese, Akkoyunlular döneminde inşa edilmesine rağmen, Osmanlı döneminde de aktif bir eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Büyük bir avluya, etkileyici taş işçiliğine ve süslemelere sahiptir. Su kemerleri ve havuz sistemi ile tasarlanmış olması, suyun medrese eğitimindeki metaforik anlamını vurgular niteliktedir. Günümüzde hem turistik bir merkez hem de kültürel etkinliklerin düzenlendiği bir mekân olarak kullanılmaktadır.⁵²

1.5.5. Diyarbakır Mesudiye Medresesi - Diyarbakır

Diyarbakır'daki en önemli medreselerden biri olan Mesudiye Medresesi, 1198 yılında Artuklular tarafından yaptırılmıştır. Medrese, Diyarbakır Ulu Camii'nin doğusunda yer alır ve caminin bir parçası gibi değerlendirilir. İslam dünyasında önemli bir eğitim merkezi olarak kabul edilen Mesudiye Medresesi, hem dinî hem de bilimsel eğitim vermesiyle ünlenmiştir.⁵³ Klasik Artuklu mimarisi ile inşa edilmiştir. Kesme bazalt taş kullanılarak yapılan medrese, iki katlıdır ve geniş bir avluya sahiptir. Medresede talebe hücreleri, derslikler ve müderris odaları bulunmaktadır. Zamanla tahribata uğramış olsa da, Ulu Camii ile bağlantılı olan bölümleri hâlâ ayaktadır. Artuklu döneminde hem dinî hem de fen bilimleri eğitimi veren bir kurumdu. Astronomi, matematik, tıp ve felsefe gibi dersler okutulmuştur. Dönemin önde gelen âlimleri bu medresede ders vermiştir. Bugün tarihi yapının bazı bölümleri korunmuş olup, Ulu Cami ile birlikte ziyaret edilebilmektedir.⁵⁴

Türkiye'nin doğusundaki bu ve benzeri medreseler, bölgenin en önemli ilim merkezleri olmuşlardır. Bu medreseler sadece dini eğitim veren yapılar değil, aynı zamanda matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi pozitif bilimlerde de eğitim vererek çok yönlü bilim merkezleri olarak faaliyet göstermiştir. Günümüzde birçoğu turistik amaçla kullanılmasına rağmen, geçmişte bölgenin kültürel ve ilmi kimliğinin oluşmasına katkı sağlamış önemli eğitim kurumlarıdır.

1.6. Cumhuriyet ve Sonrası Medreseler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, modern eğitim sistemine geçiş sürecinde medreseler çağın gerekliliklerine yanıt veremedikleri, bilimsel ilerlemelere

⁵² Murat Çağlayan, “Bir Mimari Karşılaştırma: Mardin Zinciriye ve Kasimiye Medreseleri”, *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler* 2 (2018), 148-149.

⁵³ Mehtap Nasıroğlu Aydın, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Bir Eğitim Kurumu: Diyarbakır Mesudiye Medresesi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 268-286.

⁵⁴ Mine Em, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi Tarihsel Gelişimi, Koruma ve Değerlendirilmesi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 38-47.

uyum sağlayamadıkları ve toplumsal dönüşüm sürecine entegre olamadıkları gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu bağlamda, 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile medrese eğitimi resmen sonlandırılmış ve eğitim sistemi devletin denetimine alınmıştır. Ancak, Doğu bölgesinde yerleşik bazı medreseler, yasal bir zemine sahip olmamalarına rağmen, bölge halkının sosyal, kültürel ve dini beklentileri doğrultusunda varlıklarını sürdürmüş ve eğitim faaliyetlerine gizliden devam etmişlerdir.⁵⁵ Yasal olarak kapatılmış olmalarına rağmen, özellikle Doğu bölgesinde bazı medreselerin halkın sosyal, kültürel ve dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri, medrese geleneğinin toplum nezdindeki kalıcılığını ve etkisini ortaya koymaktadır.

1.7. Bitlis İli Ve Tarihi Medreseleri

1.7.1. Bitlis'in Tarihçesi

Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en köklü yerleşim yerlerinden biri olup, tarih boyunca birçok medeniyetin hâkimiyetine girmiş ve farklı kültürel etkileşimlerin merkezi olmuştur. Şehrin tarihi M.Ö. 3000'lere kadar uzanmakta olup, Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük devletlerin egemenliği altına girmiştir. Bu durum, Bitlis'in sadece siyasi ve askeri açıdan değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik açıdan da önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Şehir, tarih boyunca sahip olduğu çok kültürlü yapısını mimarisine de yansıtmıştır. Bitlis Kalesi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma cami ve medreseler, hanlar ve hamamlar, şehrin tarihî mirasını gözler önüne sermektedir. Özellikle Bitlis Ulu Camii, Şerefiye Camii ve Yusufiye Medresesi, bölgedeki İslam mimarisinin en önemli örneklerinden bazılarıdır. Ayrıca, geleneksel Bitlis evleri de taş işçiliği açısından önemli bir kültürel miras olarak varlığını sürdürmektedir.⁵⁶

Bitlis şehrinin adı, farklı kültürler ve halklar tarafından çeşitli şekillerde anılmaktadır. Ermeniler bu bölgeyi "Pağış" olarak tanımlarken, Araplar ise "Badlis" veya "Bedlis" olarak adlandırmışlardır.⁵⁷ Tarihi kaynaklarda ise şehrin adı genellikle "Bidlis" olarak geçmektedir. Bu farklı adlandırmalar, Bitlis'in tarihi boyunca farklı uygarlıklar ve

⁵⁵ Davut Işıkdöğ, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 45.

⁵⁶ Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 2/120-128.

⁵⁷ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 1/123-126.

medeniyetler tarafından farklı şekillerde kaydedilmiş olduğunun bir göstergesidir. Bitlis isminin kökeniyle ilgili çeşitli teoriler bulunmaktadır. En yaygın kabul gören görüş, şehrin adının, Büyük İskender'in Bitlis Kalesi'ni inşa ettirdiği söylenen Bedlis isimli bir komutanla ilişkilendirildiği yönündedir. Bu görüşe göre, şehir adı, İskender'in komutanlarından biri olan Bedlis'in adından türetilmiştir. Bununla birlikte, bu adın kökeniyle ilgili kesin bir kanıt olmamakla birlikte, tarihçiler bu varsayımı genel olarak kabul etmektedir.⁵⁸

Bitlis, coğrafi olarak oldukça stratejik bir konumda yer alır. Şehir, merkezindeki Bitlis Kalesi'nin etrafında şekillenmiş olan mahalleler ile çevrilidir ve bir vadi içerisinde konumlanmaktadır. Bu yerleşim düzeni, şehrin savunma amaçlı olarak yerleşim ve yer şekillerine uygun bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bitlis'in doğal yapısı, tarihsel olarak şehrin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁹

Müslaman Araplar, Hz. Ömer döneminde, 641 yılında Bitlis'i fethederek bölgeye egemen olmuşlardır. Emevi ve Abbâsiler dönemi boyunca, yerel beyler aracılığıyla idare edilen Bitlis, 927 yılında yeniden Bizans egemenliğine girmiş, ancak bu durum uzun sürmemiştir. 990 yılında Bitlis, Mervaniler tarafından ele geçirilmiş ve o tarihten sonra bölgedeki idari yapıda önemli bir değişim yaşanmıştır. 1085 yılında Dilmaçoğulları Beyliği'nin hâkimiyetine giren şehir, 1192 yılında Sökmenli Beyliği'nin egemenliğine geçmiştir. Bu dönemde Bitlis, önemli bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmiş, birçok farklı medeniyetin etkisi altında gelişim göstermiştir.⁶⁰ 1207 yılında Bitlis, Eyyubiler'in egemenliğine girmiştir. 1220'de Şerefhanlar tarafından yönetilmeye başlanan Bitlis, 1229'da Harzemşahlar, 1230'da Anadolu Selçuklu Devleti, 1243'te İlhanlılar, 1394'te Timur Devleti ve 1405'te Karakoyunlular'ın kontrolüne geçmiştir. Bu süreçler, Bitlis'in dinamik bir idari yapıya sahip olduğunu ve farklı devletlerin etkisiyle zaman zaman şekillendiğini göstermektedir. 1467 yılında Akkoyunlular, 1507'de ise Safeviler, Bitlis'i hâkimiyetleri altına almışlardır. Osmanlılar, 1514 yılında İdrisi Bitlisî'nin Kürt beyliklerini Osmanlı yönetimine dâhil etmesiyle Bitlis'i ele geçirmiştir.⁶¹

Osmanlı hâkimiyeti, Bitlis'in tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlılar, Bitlis'i fethettiklerinde, bölgenin en önemli şehri olarak kabul ediyorlardı. Bitlis Meliki Emir Şerafeddin'in, Yavuz Sultan Selim ile Tebriz Seferi'ne katılması ve Bitlis çevresinin

⁵⁸ Şerefeddin Han, *Şerefname* (İstanbul: Yaba Yayınları, 2010), 3/191–196.

⁵⁹ Korkmaz Şen - Yunus Emre Karasu, "Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları Ve Porselen Fincan Buluntuları", *Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2022-32/2 (Haziran 2021), 726-727.

⁶⁰ Metin Tuncel, "Bitlis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2025).

⁶¹ Tuncel, "Bitlis".

ona bırakılması, bu sürecin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bir yıl sonra Bitlis, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde önemli bir idari merkez haline gelmiştir. Ancak, IV. Şeref Han'ın zaman zaman Safevî Devleti'ne yakın durması, Osmanlı ile Safevîler arasında gerginliklere yol açmış ve 1533-1535 yıllarında Kanunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi'ne neden olmuştur. Şeref Han'ın kaçması, bu seferin sebeplerinden birini oluşturmuş ve sefer sırasında yakalanarak öldürülmüştür.⁶² Bitlis'teki Şerefhanlar Hanedanı, 1220'den 1670 yılına kadar bölgedeki hâkimiyetlerini sürdürmüştür. 1555 Amasya Antlaşması ile Osmanlı ve İran arasındaki sınır sorunları çözülmüş ve Doğu Anadolu Bölgesi istikrarlı bir döneme girmiştir. Bu dönemde Bitlis, Osmanlı yönetiminin önemli bir parçası olmuş, yerel beylerin de etkisiyle kültürel ve idari bir gelişim göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Bitlis gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını, hükümet ve Ekrad sancağı olarak idare etmeyi tercih etmiştir. Bu, hem bölgenin yönetimi hem de yerel halkın talepleri doğrultusunda yapılan bir idari düzenlemedir. Bu tür düzenlemeler, Bitlis'in idari yapısının ve tarihsel öneminin zamanla şekillenmesine katkı sağlamıştır.⁶³

1.7.2. Tarihi Medreseler

Bitlis'in tarihsel olarak yerleşim alanı, özellikle İslam medeniyetlerinin önemli eğitim merkezlerinden biri olmasına neden olmuştur. Osmanlı döneminden günümüze kadar birçok medrese, Bitlis'te eğitim vermiş ve bu medreseler, bölgenin kültürel yapısını, özellikle de dini eğitim anlayışını şekillendirmiştir. Bu medreselerin temel eğitimi arasında Arap dili büyük bir öneme sahiptir. Arap dili, özellikle dinî ve ilmi eğitimin temelini oluşturmuş, medrese müfredatlarının vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bitlis'in medrese eğitiminin tarihsel gelişimine bakıldığında, bölgedeki medreselerin Arapça eğitime olan ihtiyacın bir sonucu olarak şekillendiği söylenebilir. Arapça, İslam dünyasında hem dini metinlerin anlaşılması hem de ilmî çalışmaların ilerlemesi açısından büyük bir öneme sahipti. Bitlis'teki medreselerde, özellikle Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlerin öğretilmesinde Arap dili temel araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, Bitlis'in sadece yerel değil, aynı zamanda geniş bir İslam dünyasıyla da kültürel bağlar kurmasını sağlamıştır. Arapça, medrese eğitiminin bir aracı olmanın ötesinde,

⁶² Celâl Kayaoğlu, *Bitlisi Tanıtım* (Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1967), 9.

⁶³ *Bitlis İl Yıllığı (1971)* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1971), 61-62.

medrese talebelerinin bilimsel düşünme ve eğitim alabilmeleri için gerekli bir dil becerisi olarak öne çıkmıştır.⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olan medreseler, Bitlis'te de yüzyıllar boyunca dini ve akademik eğitimin temel kurumları arasında yer almıştır. Osmanlı arşivlerinde yer alan “tapu tahrir defterlerine” göre 16. yüzyılda Bitlis merkezinde beş medresenin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, dönemin en önemli tarih kaynaklarından biri olan Şerefname ile de doğrulanmaktadır. Ayrıca, 17. yüzyılda Bitlis'i ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde beş medresenin bulunduğunu ve bu medreselerde önemli sayıda talebenin eğitim aldığını belirtmiştir.⁶⁵

1.7.2.1. İhlasiye Medresesi

Bitlis şehir merkezinde, Gökmeydan Mahallesi'nde bulunan İhlasiye Medresesi, ilk olarak 1216 yılında Selçuklular döneminde inşa edilmiştir. 1589 yılında Bitlis hanlarından V. Şerefhan tarafından onarılan bu yapı, klasik Selçuklu mimarisinin tüm estetik özelliklerini yansıtmaktadır. Dikdörtgen planlı ve düz damlı olan medrese, dört köşesindeki silindirik destek kuleleri ve anıtsal giriş portalıyla dikkat çekmektedir. Bahçesinde, Şerefhanoğulları'na ait Veli Şemsettin, Ziyaeddin Han, II. Şerefhan ve Üç Bacılar Türbeleri bulunmaktadır. Günümüzde, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilen medrese, arkeoloji müzesi olarak kullanılmak üzere çalışmalarına devam etmektedir.⁶⁶ İhlasiye Medresesi, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapmıştır. Medresenin yapımında kullanılan malzemeler ve mimari detaylar, dönemin sanat anlayışını yansıtır. Medresenin iç mekân düzenlemesi, talebelerin eğitim alabileceği derslikler ve hocaların kalabileceği odalar şeklinde planlanmıştır. Ayrıca, medresenin avlusunda bulunan şadırvan, talebelerin abdest alabileceği bir alan olarak tasarlanmıştır. İçerisinde 12 hücre ve bir mescit bulunan yapı, dönemin eğitim ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır.⁶⁷ İhlasiye Medresesi'nin bulunduğu konum, Bitlis'in tarihî merkezine yakınlığıyla da önem taşır. Bu sayede, medreseye ulaşım kolay olmuş ve şehir halkının eğitim faaliyetlerine katılımı sağlanmıştır.

⁶⁴ Bitlisi Tanıyalım, 11.

⁶⁵ Tekdal, Osmanlı Dönemi Bitlis' te Eğitim, 31.

⁶⁶ Halit Baş, “Şer’iyye Sicili Kayıtlarına Göre Bitlis Vakıfları Ve Vakıf Eserleri (1878-1910)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2015), 50-53.

⁶⁷ *Bitlis İl Yıllığı 1973* (Bitlis: Valilik Yayınları, 1973), 12.

1.7.2.2. İdrisiyye Medresesi

İdrisiyye Medresesi, Bitlisli ünlü tarihçi ve devlet adamı İdris-i Bitlisî (öl. 926/1520) tarafından 999/1591 tarihinde yaptırılmıştır. Medrese, Bitlis'in eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. İdris-i Bitlisî, Osmanlı Devleti'nin doğu politikalarında etkin rol oynamış ve bu medreseyi kurarak ilim ve irfanın yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁶⁸ Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri'nin kayıtlarına göre, 2 Safer 1332 (1 Ocak 1914) tarihli bir müderrislik beratı bulunmaktadır.⁶⁹ Söz konusu beratındaki kayda göre, medrese bu tarihe kadar eğitim faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Zeydan Mahallesi Kureyşi Sokak'ta bulunan medresenin, günümüzde varlığı mevcut olmadığından mimari özellikleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

1.7.2.3. Şerefiye Külliyesi

Şerefiye Külliyesi, Bitlis şehir merkezinde, Kışla ve Hasor derelerinin birleştiği noktada yer almaktadır. Külliye, 1529 yılında Bitlis Emîri IV. Şeref Han tarafından inşa ettirilmiştir. Külliye; cami, medrese, türbe, imaret ve hamamdan oluşmaktadır. Külliyenin camisi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plana sahip olup, anıtsal giriş kapısıyla dikkat çeker. IV. Şeref Han'a ait olan türbe caminin bitişiğinde yer almaktadır. İmaret ve hamam ise, külliyenin sosyal hizmetlerini yerine getiren yapılar olarak inşa edilmiştir.⁷⁰ Şerefiye Külliyesi, Bitlis'in tarihî ve kültürel dokusunun önemli bir parçasıdır. Külliye, hem eğitim hem de sosyal hizmetler açısından önemli bir merkez olmuştur. Günümüze kadar varlığını muhafaza eden külliye restorasyon çalışmalarıyla korunmakta ve ziyaretçilere açık tutulmaktadır.

1.7.2.4. Hacı Begiye Medresesi

Hacı Begiye Medresesi 848/1544 yılında Bitlisli hayırsever bir aile tarafından inşa edilmiştir. Yapının ismini aldığı Hacı Beg, şehrin ileri gelenlerinden olup, hem dini hem de sosyal alanda pek çok faaliyete öncülük etmiştir. Mimari açıdan Hacı Begiye Medresesi, Bitlis'in geleneksel taş işçiliğini ve klasik medrese plan şemasını yansıtmaktadır. Yapının avlulu, revaklı ve iki katlı olduğu, dersane ve talebe odalarının merkezi bir avlu etrafında düzenlendiği bilinmektedir. Malzeme olarak yöresel volkanik

⁶⁸ el-Emir Şeref-Han el-Bitlisi, *Şeref-nâme* (Mısır: ts.), 455.

⁶⁹ Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri (B.V.K.D.), 22.

⁷⁰ Şahabettin Öztürk, “*Bitlis Şerefiye Medresesi'nin Onarım Ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*”, Amisos, 9/ Prof. Dr. Ergin Ayan'a Armağan Özel Sayı (Temmuz 2024), 47.

taşların kullanılması, medreseye hem estetik hem de dayanıklılık kazandırmıştır.⁷¹ Medrese günümüzde mevcut değildir.

1.7.2.5. Mir Davut Medresesi

Mir Davut Medresesi, 16. yüzyılın başlarında Hizan bölgesinin yöneticisi Emir Davud b. Emir Melik, yani Mir Davut tarafından kurulmuştur. Şeref Han, ünlü eseri Şerefname’de bu medreseden ve kurucusundan övgüyle bahsederek, Emir Davud’un bilim ve alimlere olan büyük ilgisini vurgulamaktadır. Onun öncülüğünde inşa edilen Davudiye Medresesi, dönemin en önemli eğitim merkezlerinden biri olmuştur. 1597 yılında kaleme alınan Şerefname’de, medresenin hâlâ çok sayıda alim ve talebenin bir arada bulunduğu canlı bir eğitim yuvası olduğu ifade edilmektedir. Bu da medresenin kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra bile aktif ve etkili bir kurum olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Mir Davud’un eğitime verdiği önem, Hizan’daki bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Bugün ise Mir Davut Medresesi’nin kalıntıları, Hizan’daki Gayda köyü surlarına yaklaşık 300 metre uzaklıkta görülebilmektedir. Bu kalıntılar, medresenin hem tarihi değerini hem de fiziksel olarak günümüze kadar ulaşan izlerini gözler önüne sermektedir.⁷²

1.7.2.6. Hatibiye Medresesi

Hatibiye Medresesi, Bitlis’in Zeydan Mahallesinde yer almaktadır. Yapının inşa tarihi ve kitabesi bulunmamakla birlikte, medresenin mimari özellikleri ve kullanılan malzeme ve tekniği dikkate alındığında 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Medresenin kurucusu ve mimarı hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁷³ Medresenin iç mekân düzenlemesi, derslikler ve hocaların kalabileceği odalar şeklinde planlanmıştır. Medresenin avlusunda bulunan şadırvanlarda abdest alınabilecek bir şekilde tasarlanmıştır.⁷⁴

1.7.2.7. Sımban Medresesi

Sımban Medresesi, 1652-1653 yıllarında Kêsan Beyliği’nin lideri Mir Muhammed’in oğlu Mir Abdullah tarafından, Sımban Kalesi yakınlarında inşa edilmiştir. Medresenin kurulma amacı, o dönemde bölgedeki din adamı ve âlim ihtiyacını

⁷¹ Yavuz Kılıç, *Bitlis Tarihinde Eğitim Kurumları* (Bitlis: Bitlis Belediyesi Yayınları, 2013).

⁷² Hasan Çiçek, “Hizan: İlim ve Âlim Havzası”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* Müsbet Hareket Sayısı/1 (Mart 2016), 191.

⁷³ Öztürk, Bitlis Şerefiye Medresesi’nin Onarım Ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, 45.

⁷⁴ Ziya Arıkan, *Doğu Anadolu’da Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1996).

karşlamak olmuştur. Eğitim faaliyetleriyle bölgenin kültürel yapısına önemli katkılar sağlamıştır. Medresenin kalıntılarında bulunan oyma taş kitabe, günümüzde köy camiinin duvarına yerleştirilmiştir ve bu kitabe, medresenin kuruluş tarihini ve kurucusunu belgeleyen en önemli tarihî kaynak olarak kabul edilmektedir. Yapının eskiden aktif bir eğitim merkezi olduğu yöredeki sözlü anlatımlarla da desteklenmektedir. Ancak medresenin ne zamana kadar faaliyette kaldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Zaman içinde işlevini kaybeden medrese, günümüzde yalnızca tarihî kalıntılarıyla varlığını sürdürmektedir.⁷⁵

1.7.2.8. Nuhiye Medresesi

Bitlis'in Hersan (Kurubulak) Mahallesi'nde yer alan medrese, 1112/1700 yılında inşa edilmiştir. Medresenin banisi kesin olarak bilinmemekle birlikte, dönemin ileri gelenlerinden biri olan Nuh Bey'in yaptırdığı düşünülmektedir. Nuh Bey, Bitlis bölgesinde hem siyasi hem de kültürel alanda etkili olmuş bir şahsiyet olarak tanınır. Mimari yapısı itibarıyla Nuhiye Medresesi, dikdörtgen planlı, taş duvarlı ve merkezi bir avluyu çevreleyen hücrelerden oluşan klasik bir medrese karakteri taşır. Medrese günümüzde varlığını koruyamamıştır.⁷⁶

1.7.2.9. Ahlakiye Medresesi

Bitlis'in Gök Meydan mahallesinde bulunan Gök Meydan Camiinin alt katında inşa edilen medresenin inşa tarihi ve kurucusunun kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, burada verilen eğitim sadece zâhirî ilimlerle sınırlı kalmayıp, ahlak ve tasavvuf eğitimine de büyük önem verilmiştir. Medresenin dış duvarındaki onarım kitabesinde cami ve medresenin 1801 yılında onarıldığı belirtilmiştir.⁷⁷ Medrese günümüzde mevcut olmadığından mimari yapısı hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.7.2.10. Yusufiye Medresesi

Bitlis'in İnönü Mahallesi'nde bulunan Yusufiye Medresesi, 1214/1799 yılında Ağa-i Azban el-Hacı Yusuf Ağa b. el Hac Han Ahmet tarafından inşa edilmiştir. Cennet Çukuru olarak bilinen kümbet ve mezarlığın bulunduğu bölgede konumlanan medrese, bir dönem kapalı cezaevi olarak kullanılmıştır. Medrese, dönemin mimari özelliklerini

⁷⁵ Çiçek, "Hizan: İlim ve Âlim Havzası", 191.

⁷⁶ Hüseyin Yıldız, "Bitlis ve Çevresinde İslami Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2005).

⁷⁷ Mustafa Çetin, "Doğu Anadolu'da Dini Eğitim Tarihi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017).

yansıtan taş işçiliği ve süslemeleriyle dikkat çeker. Yapının iç mekân düzenlemesi, talebelerin eğitim alabileceği derslikler ve hocaların kalabileceği odalar şeklinde planlanmıştır. Ayrıca, medresenin avlusunda bulunan şadırvan, talebelerin abdest alabileceği bir alan olarak tasarlanmıştır. Yusufiye Medresesi, günümüzde mevcut olup varlığını sürdürmektedir. Mülkiyeti Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğüne ait olan medrese, günümüzde çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır.⁷⁸

1.7.2.11. Tağ Medresesi

Tağ Medresesi, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Tağ köyünde, Bahçesaray yolunun üzerinde yer almaktadır ve Hizan'a yaklaşık 36 kilometre uzaklıktadır. Medresenin batı tarafında, kurucusu Abdi Bey ile ailesinin mezarları bulunmaktadır. Abdi Bey'in eşi Miranete Hatun'un 1821 yılında vefat etmiş olması, medresenin büyük ihtimalle 1800'lü yılların başında inşa edildiğini göstermektedir.⁷⁹ Bitlis'in İslami eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Tağ Medresesi, tasavvufi kimliğiyle tanınan ve Tağ köyünden yetişen büyük mutasavvıf Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin köyüdür. 1818-1886 yılları arasında yaşamış olan Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, sadece tasavvuf alanında değil, aynı zamanda Norşin, Hizan ve Bitlis bölgelerinde medrese kültürünün gelişmesinde de etkili olmuştur.⁸⁰ Birinci Dünya Savaşından sonra faaliyetleri azalan Tağ Medresesi, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde tamamen kapanmıştır. Burada eğitim görmüş birçok önemli şahsiyet bulunmaktadır. Bunlar arasında Şeyh Abdurrahman-ı Tağî (1831-1886), müderris Mehmed Emin Efendi (aynı zamanda Said Nursi ile bağlantılıdır), Said Nursi'nin abisi Molla Abdullah, Abdurrahman-ı Tağî'nin oğlu Muhammed Diyaüddin (1855-1923), damadı Fethullah Varkanisî ve Said Nursi sayılabilir. Bu isimler, Tağ Medresesi'nin tarihindeki etkili kişiler olarak öne çıkmaktadır.⁸¹

1.7.2.12. Atik Medresesi

Atik Medresesi, Hizan'ın Gayda köyünde, surların batısında yer alan ve yaklaşık 100 metre uzaklıktaki bir tepede korunmuştur. Bu konumuyla, sura en yakın medrese olma özelliğine sahiptir. Günümüzde yapının kalıntıları hâlâ görülebilmektedir. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mimari yapısı bakımından İsvi Veli Medresesi ile birçok yönden benzerlik göstermektedir. Medresenin ortasında geniş bir ana mekân ve

⁷⁸ Öztürk, *Bitlis Şerefiye Medresesi'nin Onarım Ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*, 45.

⁷⁹ Çiçek, "Hizan: İlim ve Âlim Havzası", 192-193.

⁸⁰ Bilal Tunç, "Bitlis'te Dinî Eğitim ve Medreseler", *İslam Araştırmaları Dergisi* (2019).

⁸¹ Halil Çiçek, "Bir Eğitim Geleneğinin Menşei ve Merkezi Olarak Tağ Medresesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 58-68.

çevresinde ona bağlı odaların bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu benzerlik, iki medresenin ya aynı dönemde ya da benzer bir mimari anlayış doğrultusunda inşa edildiğine işaret etmektedir.⁸²

1.7.2.13. İsvi Veli Medresesi

İsvi Veli Medresesi, Hizan ilçesine bağlı Gayda köyünde, surların güneyinde ve Keklik (Kemalan) köyü yolunda yer almaktadır. Yapının ortasında geniş bir ana salon bulunurken, kuzey ve güney taraflarında odalar; doğu tarafında ise uzun bir bölüm yer almaktadır. Medresenin doğu ve güney yönlerinde geniş bir mezarlık alanı mevcuttur. Bu mezarlıkta medresenin kurucusu olarak bilinen İsvi Veli'nin mezarının bulunduğu bilinmektedir. Söylentilere göre mezarlığın büyüklüğü, medresede eğitim alan talebe sayısının oldukça fazla olduğuna işaret etmektedir; kimi dönemlerde bu sayının 750'ye kadar çıktığı rivayet edilmektedir. Ancak, medresenin kuruluş yılı ve İsvi Veli hakkında yazılı bir belgeye rastlanmamıştır. Medrese, günümüzde yalnızca kalıntıları ve halk arasındaki sözlü anlatımlarla hatırlanmaktadır.⁸³

1.7.2.14. Şehzade Medresesi

Şehzade Medresesi, kurulduğu alan tahmini olarak bilinen ancak günümüzde kalıntıları bulunmayan üç medreseden biridir. (Şehzade Medresesi, Meydan Medresesi ve Sıgal Medresesi) Söylentilere göre, bir dönem burada yaklaşık 700 talebe eğitim almıştır; bu da medresenin geçmişte önemli bir eğitim merkezi olduğunu göstermektedir. Bölgedeki yaşlıların anlattığına göre, medresede okuyan talebelerin tüm ihtiyaçları, medrese çevresinde yaşayan bir kadın tarafından karşılanmıştır. Bu durum, medresenin aynı zamanda sosyal dayanışma açısından da önemli bir kurum olduğunu ortaya koyar. Medresenin 16. yüzyılda bir şehzade tarafından yaptırıldığı tahmin edilmekle birlikte, bu konuda yazılı ve kesin bir belge bulunmamaktadır.⁸⁴

1.7.2.15. Meydan Medresesi

Meydan Medresesi, Hizan'a bağlı Gayda köyünde, surun güneyinde ve "Medreseler Çeşmesi" civarında yer alan, ancak günümüzde kalıntıları bulunmayan üç medreseden biridir. Tarihî kaynaklara göre, geçmişte Hizan'ın en önemli eğitim merkezlerinden biri olmuştur. Bu medresede tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda

⁸² Çiçek, "Hizan: İlim ve Âlim Havzası", 191-192.

⁸³ Çiçek, "Hizan: İlim ve Âlim Havzası", 191.

⁸⁴ Çiçek, "Hizan: İlim ve Âlim Havzası", 192.

birçok tanınmış âlim yetişmiştir. Bunlar arasında Molla Halil e-Siirdî (1754–1843), Sûfî Hüseyin Efendi, Hüseyin el-Karasevî, Abdülhâdî el-Arvâsî ve Molla Murad Xorosi gibi isimler bulunmaktadır. Medresenin bölgenin ilmî hayatındaki etkisi belirgin olmasına rağmen, bugün yapıya ait somut kalıntılar mevcut değildir.⁸⁵

1.7.2.16. Sigal Medresesi

Sigal Medresesi, adı bilinen medreseler arasında yer almakla birlikte, hakkında detaylı tarihî bilgiye rastlanmamaktadır. Yapısının konumu ve mimari özellikleri konusunda kesin bilgiler mevcut değildir. Medresede geçmişte eğitim verildiği bilinmekle beraber, bu eğitimin süresi ve kapsamı hakkında net belgeler bulunmamaktadır. Sadece ismi, bölgedeki eğitim kurumlarının çeşitliliğine işaret etmektedir. Günümüze ulaşan herhangi bir kalıntısı olmadığından, Sigal Medresesi'nin tarihî önemi daha çok sözlü anlatımlara dayanmaktadır.⁸⁶

1.8. Bitlis İli Dâhilinde Ders Vermiş Bazı Müderrisler

Müderrisler, medreselerde ders veren, eğitim programlarını yöneten ve aynı zamanda talebelerine dini, ahlaki ve sosyal sorumlulukları öğretmekle görevli öğretmenlerdir. Medrese sisteminde müderris, medresenin en yüksek eğitim kadrosu olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Bitlis'teki müderrisler, şehrin dini eğitimine yön vermiş, talebelerin dini bilgilerini artırarak toplumda önemli bir etki yaratmışlardır. Bitlis'te faaliyet gösteren medreselerde müderrisler (öğretim görevlileri), eğitim sisteminin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı döneminde müderris atamaları merkezi yönetimi ve vakıf idareleri tarafından yapılmıştır. Bağımsız ve köy medreselerinde ise yerel halkın desteğiyle yürütülmüştür. Müderrisler, medreselerde İslami ilimler, Arap dili, mantık, fıkıh ve kelam gibi dersleri okutmuşlardır. Bazı müderrisler, uzun yıllar aynı medresede eğitim vermeye devam ederken, bazıları belirli yıllar arasında görev yapmış ve ardından yerlerine başka hocalar atanmıştır. Örneğin, İdrisiyye/Reşkiye Medresesi'nde 1898-1899 yıllarında Mehmed Emin Efendi ders verirken, 1900 yılından sonra kayıtlarda müderris ismi bulunmamaktadır.⁸⁸ Bu durum, ya medresenin faaliyetlerinde azalma olduğunu ya da o dönemde resmi kayıtlarda eksiklik yaşandığını göstermektedir.

⁸⁵ Çiçek, “Hizan: İlim ve Âlim Havzası”, 192.

⁸⁶ Çiçek, “Hizan: İlim ve Âlim Havzası”, 192.

⁸⁷ Nebi Bozkurt, “Müderris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/465-467.

⁸⁸ Kenan Arıncı, “Bitlis İli'nin Eğitim Tarihi ve Eğitim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *BETAV Dergisi* 15/1 (2008), 48.

Bazı müderrisler, uzun yıllar boyunca aynı medresede eğitim vermiştir. Örneğin, Taş Câmîi Medresesi'nde Hüseyin Efendi 1898-1900 yıllarında müderrislik yapmış, 1900 yılından itibaren ise görevi Molla Hasan Efendi devralmıştır. Benzer şekilde, Gazi Bey (Şükriye) Medresesi'nde Abdulhamid Efendi, 1898-1899 yıllarında müderrislik yapmış, 1900 yılından itibaren yerini Molla Ahmed Efendi'ye bırakmıştır. Bazı müderrisler, 1898-1904 yılları arasında kesintisiz olarak aynı medresede eğitim vermeye devam etmiştir. Şerefiye Medresesi'nde Mehmed Said Efendi, 1898-1904 yılları boyunca müderris olarak görev yapmıştır. Aynı şekilde, Yusufiye Medresesi'nde Abdulmecid Efendi 1898'den 1904'e kadar müderrislik görevini sürdürmüştür. Ancak bazı müderrislerin kısa süreli görev yaptığı da görülmektedir. Örneğin, Hacı Begiye Medresesi'nde İsa Efendi, 1898-1899 yıllarında görev yapmış, 1900 yılında ise yerini Molla İsa Efendi'ye bırakmıştır.⁸⁹

Bitlis'te medrese geleneği, dini ve ilmi eğitimin temel taşlarından biri olmuştur. Medreselerde görev yapan müderrisler, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis, tefsir ve kelam gibi temel İslami ilimlerde talebelere ders vermişlerdir. Bu gelenek, 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş ve günümüzde de il ve ilçelerde medrese eğitiminin izleri görülmeye devam etmektedir. Bitlis'teki medreselerde görev yapmış müderrisler arasında ulaşabildiklerimin kısa biyografilerini aşağıda kronolojik sıralamaya göre verilmiştir:

1.8.1. Mahmud-ı Ispairti (öl. 1892)- Hizan

1820 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Şêrnîs (Kayalı) köyünde doğan Mahmud-ı Ispairti, daha sonra Çürünan (Akçay) köyüne yerleşmiş ve burada hem eğitim hem de sosyal hizmet alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Varlıklı bir kişi olan Molla Mahmud, üç katlı büyük bir ev inşa ettirmiş, ikinci katını tamamen medrese talebelerine tahsis ederek bölgenin önemli bir eğitim merkezini oluşturmuştur. Talebelerin tüm iâşe ve ibatelerini üstlenmiş ve disiplinli bir eğitim ortamı sağlamıştır. Beş çocuk sahibi olan Mahmud-ı Ispairti'nin oğulları, tıpkı kendisi gibi ilim yolunda ilerlemiş ve medrese faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Büyük oğlu Molla Abdurrahman, Norşîn ve Muş'un bazı köylerinde medrese kurarak pek çok talebe yetiştirmiştir. Diğer oğlu Molla Abdülkerim ise, kayınpederi Şeyh Fethullah'ın medresesinde müderrislik yaparak ilmi hizmetlerde bulunmuştur. Hacı Eshed ve Molla Abdullah da medrese eğitimlerini sürdürerek aile geleneğini devam ettirmiştir. Özellikle Molla Abdullah,

⁸⁹ Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, 120-300.

Arapça hat sanatındaki maharetiyle tanınmıştır. Molla Mahmud, varlıklı olmasına rağmen halka hizmeti ön planda tutmuş, ihtiyaç sahiplerine maddi yardımda bulunarak bölgesinde büyük bir itibar kazanmıştır. “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” anlayışıyla hayatını şekillendirmiş ve bu yönüyle çevresi tarafından derin bir saygı ve takdirle anılmıştır.⁹⁰ Molla Mahmud, Şeyh Abdurrahman-ı Taği ile beraber, Şeyh Sıbgatullah’a intisab ederek uzun yıllar onun dergâhında seyr-i suluk ederler. Gavs-i Hizani’nin tavsiyesi ve görevlendirmesi üzerine Norşîn’e (Güroymak) gelirler ve burada irşad faaliyetlerini yürütürler. Molla Mahmud, maddi imkânlarını seferber ederek bir yıla yakın, Şeyh Abdurrahman-ı Taği ile birlikte irşad ve ilmi tedrisat faaliyetlerinde bulunurlar. Daha sonra kendi köyüne döner ve vefatına kadar köydeki medresesinde ders vermeye devam etmiştir.⁹¹

1.8.2. Fethullah Verkânisî (öl. 1899) – Bitlis

1846 yılında Siirt’in Baykan (Hawêl) ilçesine bağlı Verkânis köyünde doğan Fethullah Verkânisî, Hz. Ömer’in soyundan geldiği kabul edilen ve Ömerî olarak tanınan bir aileye mensuptur. Babasını küçük yaşta kaybetmesi üzerine eğitimine ağabeyi Musa Efendi’nin desteğiyle başlamış, çeşitli âlimlerden aldığı derslerle medrese eğitimini tamamlamıştır. İcazetini, ilim silsilesi Molla Halil Siirdî’ye dayanan Hacı Tayyib Efendi’den almıştır. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Bulanık ve Abri köylerinde müderrislik yapan Verkânisî, zâhirî ilimlerin yetersizliğini fark ederek tasavvufa yönelmiş ve Abdurrahman-ı Tâgî’ye intisap etmiştir. Norşîn’e yerleşerek hem müderrislik hem de tasavvufî eğitimini derinleştirmiş, seyr-i sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet icazeti almıştır. 93 Harbi sırasında Abdurrahman-ı Tâgî’nin halifeleriyle birlikte Osmanlı saflarında savaşmıştır. 1899 yılında 53 yaşında vefat eden Verkânisî, vasiyeti üzerine evinin yanına defnedilmiş ve cenazesine bölgenin ileri gelenleri katılmıştır. Bilinen altı halifesi şunlardır: Muhammed Ziyâuddîn (Hazret), Seyyid Hasan-i Arvâsî, Seyyid Abdulgaffâr-i Arvâsî, Molla Ahmed-i Karaköyî, Molla Ömer Horozî, Molla Hasan. İlmiyle bölgesel sorunların çözümünde otorite kabul edilen Verkânisî, genç yaşta vefat etmesine rağmen yedi önemli eser kaleme almıştır. Bunlar arasında *el-Küfrü ve ’l-Kebâir*, *Adâbı-ı Fethullah*, *Düreru ’l-Fethiyye fi ’l-Avâmili ’n-Nahviyye*, *Menasiku ’l-*

⁹⁰ Vecihi Sönmez, “Mahmud-ı Ispairti (öl. 1892)”, *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 4/49.

⁹¹ Sönmez, “Mahmud-ı Ispairti (öl. 1892)”, 4/52

Hacc, Mektûbât, Vefât-ı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî ve Risâle-i Akâid eserleri bulunmaktadır.⁹²

1.8.3. Alauddin-i Narê (öl. 1947) - Hizan

1884 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Çürünan (Akçay) köyünde doğan Alauddin-i Narê, köklü bir ilmi ve tasavvufi geleneğe mensup bir ailede yetişmiştir. Babası Molla Abdurrahman, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin hemneşini (akranı) olan Molla Mahmud'un oğludur; annesi ise Hizan'ın Üsp (Esenler) köyünden Azime Hanım'dır. Eğitim hayatını medrese usulüyle sürdüren Molla Alauddin, kendi çocuklarına ve birçok medrese talebesine ilim tahsili vererek bölgesinde önemli bir eğitimci kimliği kazanmıştır. Oğulları Molla Zeki, Molla Nureddin, Molla Şemseddin ve Molla Muhammed, onun bu gayretlerinin bir sonucu olarak ilimle meşgul olmuş ve farklı bölgelerde eğitim hizmeti vermişlerdir. Cumhuriyet döneminde icazet sahibi âlimlerin askerlikten muaf tutulması sayesinde tüm gençliğini ilme adanmıştır. 1914 yılında Bitlis ve Hizan bölgelerinde meydana gelen isyan sonrası bölgeden ayrılmak zorunda kalmış, Baykan'a (Hawêl) bağlı Ğilîkar köyüne yerleşmiştir. Burada, kimliğini gizleyerek halk arasında "Sofiyê Muhacir" (Muhacir Sofi) olarak tanınmış, ilmi şahsiyeti zamanla bölge halkı tarafından keşfedilmiştir. Ardından Baykan'ın (Hawêl) Çırê köyüne davet edilen Molla Alauddin, burada bir medrese inşa ederek eğitim faaliyetlerini sürdürmüş, ilk taleberinden Molla Muhyeddin-i Haveli ve Şeyh Abdulhakim el-Bilvanisi'ye icazet vererek ilim geleneğini devam ettirmiştir. Daha sonra Baykan'ın (Hawêl) "Narê" köyüne yerleşmiş burada kurduğu medresede bir çok alim yetiştirmiştir. Bu medresede okuyan talebelerden bazıları şunlardır: Molla Şükriyê Siyanisi, Molla Mahmudê Mızê, Molla Muhyeddinê Golayî, Molla Musayê Koxi, Molla Mahmudê Liçiki, Molla Sadreddin Yüksel, Molla Abdulazizê Comani, Molla Abdussamedê Comani, Molla Abdulhadiyê Comani (Bilgin), Molla Hasip Seven ve daha bir çok alim o dönem Molla Alauddin'in yanında okumuştur. Hayatı boyunca ilim, irfan ve tedrisat merkezli bir yaşam süren Molla Alauddin, gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki kuşaklar üzerinde derin bir etki bırakmıştır.⁹³

⁹² İbrahim Baz, *Şeyh Asım Oxînî ve Birketul-kelimat fî menakıbı ba'dı's-sadat isimli eseri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018), 127.

⁹³ Vecihi Sönmez, "Alauddin-i Narê (öl. 1947)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 2/264-267.

1.8.4. Alaaddin Oxînî (öl. 1949) - Mutki

1881 yılında Norşîn'de dünyaya gelen Alaaddin Oxînî, ünlü mutasavvıf Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin büyük oğludur. İlk eğitimine Norşîn Medresesi'nde babasının yanında başlamış ve mantık alanında Hüsâm el-Kâtî kitabına kadar ilerlemiştir. İcazetini ise Bitlis'te Abdülkerîm el-Hizânî'nin medresesinden almıştır. Tasavvufî eğitimine de babasının gözetiminde başlayan Alaaddin Oxînî, babasının 1899 yılında vefatı üzerine, babasının tavsiyesi doğrultusunda Abdurrahman Tağî'nin oğlu Muhammed Ziyâuddîn'e intisap etmiş ve seyr-i sülûkünü tamamlayarak hilafet almıştır. Bu süreçte Hazret olarak tanınan Muhammed Ziyâuddîn'in hem imamlığını yapmış hem de devlet erkânıyla yapılan görüşmelerde tercümanlık görevini üstlenmiştir. Babasının vefatının ardından Norşîn'deki medrese ve dergâh faaliyetlerini devam ettiren Alaaddin Oxînî, Bitlis'te sürdürdüğü eğitim faaliyetleri kapsamında yaz aylarında talebelerini Oxîn çevresindeki köylere götürerek ilmî çalışmalarına yerel düzeyde de katkı sağlamıştır. Şeyh Alaaddin Efendi'nin yanında Şeyh Takiyyüddîn Norşînî, Şeyh Cüneyd Zokaydî, Şeyh Seyfeddin ve kendi çocukları olmak üzere, birçok kişiye ders ve irşad vermesine rağmen kimseye hilâfet vermemiştir. Şeyh Alaaddin'in farklı eserlerden uyarlama ve sohbetlerinden oluşan sekiz eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Cela'ül-Ayn*, *Hidâyetü's-Sibyan*, *Hülasatu'l-Vad'*, *Usul-i Hadis*, *Hulasâtü'l-Beyan*, *Mulahassu'l-Adâb*, *Tezhibu't-Tehzib*, *Risâletü'l-Kufr ve'l Kebâir*'dir.⁹⁴

1.8.5. Cüneyd Oxînî (öl. 1958) - Mutki

1893 yılında Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Oxîn (Yukarı Koyunlu) köyünde doğan Cüneyd Oxînî, bölgenin tanınmış ilim ve tasavvuf şahsiyetlerinden Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin oğludur. İlk eğitimini babasının yanında alan Cüneyd Oxînî, babasının vefatından sonra Hacı Abdülkerim Sipayirtî, Molla Hüseyin-i Kîçik ve ağabeyi Şeyh Alaaddin gibi dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır. İlmî icazetini Hacı Abdülkerim Sipayirtî'den, tasavvufî hilafet icazetini ise Şeyh Ahmed Haznevî'den alarak hem zahirî hem tasavvufî ilimlerde yetkinlik kazanmıştır. Yaklaşık sekiz yıl süren klasik medrese eğitimiyle sarf, nahiv, mantık ve usûl gibi temel ilimlerde derinleşmiştir. İlim tahsilinde seçici davranması, onun güçlü bir ilmî kimlik geliştirmesinde etkili olmuştur. Talebeleri arasında İslâmî ilimler çevresinde tanınmış isimler olan Molla Sadreddin Yüksel, Molla Cafer Balekî ve Zeynel Abidin Sarımurat gibi âlimler bulunmaktadır. Ancak ilmî birikimi

⁹⁴ İbrahim Baz, "Alaaddin Oxînî (öl. 1949)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 2/248-252.

ve zekâsına rağmen, dönemin şartlarının elverişsizliği nedeniyle geniş kitlelere ulaşma imkânı bulamamıştır. Şeyh Cüneyd'in, *Haşiye ala Tefsiri 'l-Kâdî li Sureti 'l-Kehf*, *Şerhu 'l-Kasideti 't-Taiyye*, *Şerhu 'l-Kasideti 'l-Mimiyye*, *Şerhu Kasideti Banet Su'adu*, *el-Kafiyetu 's-Suğra*, *el-Mecmu'atü 'l-Faradiyye* adlı eserleri vardır. Ayrıca biri Arapça, ikisi Farsça olmak üzere üç tane de kasidesi bulunmaktadır. Şeyh Cüneyd Oxînî, 1958 yılında altmış beş yaşında vefat etmiştir.⁹⁵

1.8.6. Abdurrahman Sakar (Âyşu) (öl. 1964) - Hizan

1877 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Yukarı Karasu Mahallesi'nde dünyaya gelen Abdurrahman Sakar (Âyşu), medrese eğitimine Hizan'ın Gayda köyünde, Siirtli âlim Firsafî Molla Abdulalim'in yanında başlamış, ardından bölgedeki çeşitli medreselerde tahsiline devam etmiştir. Bir dönem Van'da Bediüzzaman Said-i Nursî'nin yanında eğitim aldıktan sonra Gayda Medresesi'ne dönerek ilk hocası Firsafî Molla Abdülalim'den ilmi icazetini almıştır. Tasavvuf alanında ise Şeyh Sebğettullah'ın torunu olan Şeyh Şehabeddin'e intisap etmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Molla Abdurrahman, Bitlis ve çevresindeki birçok köyde imamlık ve müderrislik yaparak önemli sayıda talebe yetiştirmiştir. Tatvan'a bağlı, Dönertaş, Çavuşlar, Tosunlu, Sarıdal gibi köylerinde ve Hizan'a bağlı Gökay, Yığinkaya, İçlikaval ve Horozdere köylerinde uzun yıllar görev yapmış, hayatının büyük bir bölümünü ilim ve irfan hizmetine adanmıştır. 3 Ocak 1964 tarihinde vefat eden Sakar, Hizan'ın Horozdere köyünde defnedilmiştir.⁹⁶

1.8.7. Muhammed Takiyuddin Çevik (öl.-1967) - Güroymak

Muhammed Takiyuddin Çevik en-Norşînî, 1910'lu yıllarda Bitlis'in Güroymak (Norşîn) ilçesine bağlı Erentepe Mahallesi'nde doğmuş ve Norşîn Dergâhı'nın köklü ilmi ve tasavvufi mirası içinde yetişmiştir. Henüz genç yaşta babası Molla Fethullah, dedesi Şeyh Muhammed Diyaüddin ve ağabeyi Molla Cemaluddin'i kaybederek ailesi büyük bir boşluk yaşamıştır. Eğitimini Norşîn Medresesi'nde, baş müderris Molla Muhammed Baki'nin rehberliğinde tamamlamış ve icazet almıştır. Tasavvuf yoluna ise çocuk yaşlarda dedesi Şeyh Diyaüddin'in yanında tövbe ederek başlamış, daha sonra Şeyh Alaüddin Oxînî'den seyr-i sülûk eğitimi almıştır. Seyr-i sülûkunu tamamlamadan Şeyh

⁹⁵ Mehmet Tahir Gündüz, "Cüneyd Oxînî (öl. 1958)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 2/490-497.

⁹⁶ Mehmet Yakışık, "Abdurrahman Sakar (Âyşu) (öl. 1964)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 1/401-403.

Alauddin'in vefatı üzerine, Suriye'nin Haseki şehrinde bulunan Şeyh Mahmud-i Karaköyî'ye intisap etmiş ve kısa sürede hilafet almıştır. Norşîn'e döndükten sonra tedrisat ve irşad faaliyetlerini sürdürmüş, verdiği derslerin çok bereketli olduğu kanaati yaygın olduğundan birçok talebe yanında okumuştur. Medrese geleneğinde çok alim olmasına rağmen, zamanının çoğunu irşad faaliyetlerine ayırmış, bu nedenle herhangi bir eser kaleme almamıştır. Şeyh Takiyuddin, kalp ve solunum rahatsızlıklarına rağmen hizmetlerine devam etmiş ve 1967 yılında vefat ederek Norşîn kabristanında aile büyüklerinin yanına defnedilmiştir. Hayatı boyunca hem ilmi hem de tasavvufî mirası yaşatmış, Norşîn Dergâhı'nın sürekliliğinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁹⁷

1.8.8. Şeyh Masum Mutlu (öl. 1971) - Güroymak

1884 yılında Bitlis'in Norşîn ilçesinde dünyaya gelen Şeyh Muhammed Masum, köklü bir ilim ve tasavvuf geleneğine mensup bir ailenin ferdi olup, Şeyh Abdurrahman Tağî'nin torunu ve meşhur mürid Şeyh Muhammed Diyaüddin'in yeğenidir. Küçük yaşta hem dedesini hem de babasını kaybetmesine rağmen, amcası Hazret Şeyh Diyaüddin'in yanında büyüyerek eğitimini sürdürmüş ve hem zahirî ilimlerde hem de tasavvufî terbiyede derinleşmiştir. Norşîn Medresesi'nde amcasının rehberliğinde ilmi tahsil eden Şeyh Masum, onun sohbetlerinden ve ilmî meclislerinden büyük ölçüde istifade etmiştir. Hazretin vefatından sonra medrese ve divanın maddi ve manevi tüm hizmetlerini üstlenmiş ve yıllarca bu ilmî-irfanî vazifeleri başarılı bir şekilde icra etmiştir. Şeyh Masum, köklü aile geleneğini sürdüren güçlü bir ilmî ve tasavvufî kişilik olarak bölgesinde önemli bir saygınlığa sahip olmuştur. Şeyh Masum döneminde Aileler ve aşiretler, anlaşmazlıklarını çözmek için kendisine başvururlardı ve alınan kararlar toplumun tüm kesimleri tarafından tereddütsüz uygulanırdı. Norşîn Divanı (medresede büyük bir salon), 1960 yılına kadar Şeyh Masum yönetiminde tek bir Divan olarak devam etmiş, artan talepleri karşılayamaması nedeniyle Şeyh Masum'un isteği üzerine Şeyh Takiyüddin tarafından ikinci bir divan, 1969 yılında ise Şeyh Taha tarafından üçüncü bir Divan daha kurulur. Böylece Norşîn'de (Güroymak) uzun yıllar hizmet eden üç divan kurulmuş olur. Şeyh Masum ve Şeyh Takiyüddin medresede talebelere ders vermeye devam etmişlerdir. Şeyh Masum, 4 Haziran 1971'de akciğer kanseri nedeniyle vefat etmiştir. Cenazesi, mahşerî bir kalabalığa sahne olmuştur. Şeyh Masum kimseye halifelik vermemiştir. Torunu Şeyh Abdulğani bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: “Şeyh

⁹⁷ Hüseyin Beytekin, “Muhammed Takiyuddin Çevik (öl.1967)”, *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 5/171-176.

Masum, ömrünü sadece talebe yetiştirmek ve ulemâya hizmet etmekle geçirdi. O, tasavvuftan ziyâde ilme önem verirdi.”⁹⁸

1.8.9. Safvetullah el-Oxînî (öl. 1989) - Mutki

1939 yılında Bitlis’in Koyunlu (Oxîn) beldesinde dünyaya gelen Şeyh Safvetullah el-Oxînî, ilim hizmetini sürdüren köklü bir aileye mensubudur. Küçük yaşta Kur’an eğitimi alan Safvetullah, medrese eğitimine erken yaşta başlamış, özellikle usul ve fîrû gibi İslami ilimlerde derin bir bilgi birikimi elde etmiştir. Eğitimini amcası ve kayınpederi Şeyh Muhammed Asım’ın yanında tamamlamış ve ondan fetva verme ve ders okutma yetkisiyle icazet almıştır. Kürtçe dersler veren, ancak Arapça, Farsça ve Türkçeye de hâkim olan Safvetullah, birçok talebe yetiştirmiştir. İcazet verdiği talebeler arasında oğlu Şeyh Sabrullah, Şaban Sadoğlu, Molla Abdulhalim ve Molla Burhaneddin gibi isimler bulunmaktadır. Şeyh Safvetullah’ın diğer önemli bir özelliği de Arapça hat sanatıyla yazılar yazması ve birçok eseri istinsah etmesidir. Ayrıca hadis, feraiz, tasavvuf ve mantık gibi alanlarda eserler telif etmiştir. Eserleri şunlardır: *Kitâbu’l-Funûni’l-Muhtelif* (35 kitabın tashih cetveli ve şerh koleksiyonu şeklindedir), *Şerhu Nazmı Mustalahâtü’l-Hadis* (Hadis Usûlü), *Şerhu Celâu’l-Ayn* (Ferâiz), *Şerhu Kızıl İcâz* (Mantık). Hayatını ilim öğrenmeye, öğretmeye ve insanları irşad etmeye adanmış Şeyh Safvetullah, 1989 yılında vefat etmiş ve dedesinin kabrinin ayak ucuna defnedilmiştir. Vefatı, halk arasında büyük üzüntü yaratmış ve kendisi için mersiyeler yazılmıştır.⁹⁹

1.8.10. Üzeyir Maltaş (öl. 1992) - Tatvan

1924 yılında Bitlis’in Tatvan ilçesine bağlı Ubuz (Kamer) köyünde doğan Molla Üzeyir Maltaş, çocuk yaşta ilim aşkıyla tanınmış ve eğitim hayatına Kur’an-ı Kerimi öğrenmeye başlamıştır. Medrese eğitimine çevre köylerdeki âlimlerden aldığı derslerle devam eden Molla Üzeyir, ilerleyen yıllarda Oxîn (Koyunlu) ve Norşîn (Güroymak) medreselerinde eğitimini derinleştirmiştir. Burada üstün başarısı sayesinde Şeyh Maşuk ve Şeyh Taha gibi önemli şahsiyetlerden dersler almış, sonrasında Şeyh Halid’den icazet alarak dini ilimlerde yetkinlik kazanmıştır. Ayrıca Nakşibendî tarikatında seyr-i sülûk sürecini tamamlayarak halifelik icazeti de almıştır. 1956’dan itibaren çeşitli köylerde fahri ve resmi imam-hatiplik görevinde bulunan Molla Üzeyir, özellikle Tatvana bağlı

⁹⁸ Abdülğani Mutlu, “Norşînli Şeyh Masum”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 2012*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 75-78.

⁹⁹ Abdülğalip Aslan, “Safvetullah el-Oxînî (öl. 1989)”, *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 6/89-100.

Uranıs (Anadere) köyünde yoğun irşad faaliyetleri yürütmüş ve yasaklı dönemlerin zorluklarına rağmen 40-50 talebe okutmuştur. 1968 yılında Van ili Özalp ilçesine bağlı Saray Nahiyesine (şuan ilçe) yerleşir. 1977 yılına kadar burada hizmet etmeye devam eder. Daha sonra Van'ın Canık (Gedikbulak) köyünde tedris hizmetlerine devam eder. Molla Üzeyir, 1983 yılında emekli olmasına rağmen, ömrünün sonuna kadar ilim ve eğitim faaliyetlerinden uzak durmamıştır. Molla Üzeyir birçok kişiye ilmi icazet vermiştir. Bunlardan; Molla Mahmut Ayaz, Molla Muhyettin Yakışık, Molla Nayim Maltaş, Vanlı Molla Farıs, oğlu Molla Mehmet Baki ve daha birçok icazetli talebesi bulunmaktadır. Molla Üzeyir'in Kürtçe mevzun-kafiyeli (Verdu'l-Kelam) *Gülbahar* isimli bir Fıkıh kitabı ve sarf ilmi ile ilgili (فضل الجواد صرف الاكراد) *Fadlu'l- Cevâd Sarfu'l - Ekrad''* adında eserine ilaveten yazdığı birçok beyitleri vardır. 1992 yılında 68 yaşında vefat eden Molla Üzeyir Maltaş, doğduğu Ubuz (Kamer) köyünde defnedilmiştir.¹⁰⁰

1.8.11. Muhammed Hafid Çevik (öl. 2001) - Güroymak

1928 yılında Bitlis'in Norşîn (Güroymak) ilçesine bağlı Yayladere (Sêz) köyünde dünyaya gelen Muhammed Hafid Çevik en-Norşînî, köklü bir tasavvuf ve ilim geleneğinin varisi olarak yetişmiştir. Şeyh Muhammed Diyauddin'in torunlarından olan Hafid Efendi, küçük yaşlardan itibaren eğitim ve manevî terbiyeye yönelmiş, temel dini metinleri erken yaşta öğrenmiştir. İlmî eğitimini Norşîn medresesinin baş müderrisi Molla Muhammed Baki'den tamamlayarak icazet almış, babası Şeyh Muhammed Takiyuddin'in inşa ettirdiği medresede ders vererek pek çok talebe yetiştirmiştir. Yedi yaşında, Norşîn'in gelenekleri doğrultusunda, dönemin en yaşlı mutasavvıfı olan Şeyh Muhammed Emin Kursincî'ye intisapla tasavvuf yoluna adım atmış, daha sonra seyr-i sülûk sürecini Molla Baki'nin rehberliğinde tamamlamıştır. Gavs Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin türbesinde kendisine hilafet cübbesi giydirilerek manen halife ilan edilmiştir. Uzun yıllar tedrisat ve irşad faaliyetlerini sürdüren Şeyh Hafid, geçirdiği kalp rahatsızlığından dolayı ameliyat olmuş, ameliyat sonrası yoğun bakımda iken 19.08.2001 tarihinde vefat etmiş ve Norşîn'de aile kabristanına defnedilmiştir. Şeyh Muhammed Hafid Efendinin *Kitabu'l Minye fi Zikri't-Tevbe* adında bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde tövbe, tövbenin gerekliliği, çeşitleri ve şartları gibi konuları açıklamıştır. Ayrıca yaşadığı süre içerisinde bazı devlet erkânı ve tanınmış kişilere mektuplar yazdığı

¹⁰⁰ Mehmet Baki Maltaş, "Üzeyir Maltaş (öl. 1992)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 6/439-446.

bilinmektedir. Muhammed Hafid Efendi, Norşîn'de en çok halife yetiştiren şeyh olmasıyla da bilinmektedir, ardında on dört halife bıraktmıştır. Halifeleri şunlardır; Seyyid Abdulkadir Hahrîfî, Seyyid Necmeddin Hahrîfî, Seyyid Muhammed Sasonî, Şeyh Muhammed Hêrvîsî, Şeyh Celal Xezanî, Şeyh Abdulmenaf Abirî, Şeyh Muhammed Nasîh, Molla Lûtîfî Sobaşî, Molla Muhammed Nasîh Balekî, Molla Mahfuz Balekî, Molla Bedirhan Ağrî, Molla Usameddin Melekendî, Molla Nureddin Ağrî, Molla Asım Diyarbekirî. Hayatı boyunca hem ilmî hem de tasavvufî hizmetlerini sürdüren Muhammed Hafid Çevik, Norşîn ilim geleneğinin son dönem temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır.¹⁰¹

1.8.12. Nurullah Özdemir (Godişki) (öl. 2003) - Tatvan

Nurullah Özdemir (Godişki), 1918 yılında Muş'un Korkut ilçesine bağlı Hars (Güneyik) köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının erken vefatı ve mal varlığının kaybı nedeniyle zorlu bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Eğitim hayatına küçük yaşta başlamış, Kur'an eğitimini Muş'un Korkut ilçesine bağlı Nok (Koç) köyünde tamamladıktan sonra Oxîn'de Şeyh Alauddin'in medresesinde medrese eğitime devam etmiştir. İlmî birikimiyle ve şiir-hat sanatlarındaki yeteneğiyle kısa sürede öne çıkan Nurullah Godişki, eğitimini tamamladıktan sonra Seyyide Fatıma Hanım ile evlenmiştir. İmamlık hayatına Bitlis'in Karabo (Yukarı Karaboy) köyünde başlamış, Bitlis ve Muş illerinde birçok köyde görev yaparak devam etmiş, görev yaptığı her yerde medreseler açmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. 47 yıl süren imamlık hizmetinin ardından emekliye ayrılmış ve ömrünün kalan yıllarını Tatvan'da telif ve eğitim faaliyetleriyle geçirmiştir. Yaşlılık ve hastalık nedeniyle tedrisatı oğlu Molla Sefa Özdemir'e devreden Molla Nurullah, 2003 yılında vefat etmiş, hocası ve mürşîdi olan Şeyh Alauddin'nin köyü Oxîn'in Sulav mezarlığında defnedilmiştir. Molla Nurullah'ın beraber okuduğu medrese arkadaşları arasında Şeyh Asım Oxînî, Molla Sadreddin Yüksel, Emekli Müftü Molla Muhammed Şirin, Molla Muhammed Sâkî, Molla Sıddık Kuştiyanî, Molla Üzeyir Kamerî gibi bölgede meşhur isimler vardır. Yanında okuyan talebeler arasında; Şeyh Halid-i Oxînî'nin halifesi Molla Masum Godişki, Molla Zeki Godişki, Molla Bahaddin Kûtî, Molla Ubeydullah, Molla İbrahim Kûtûmî, Molla Kadrî Kûtûmî, uzun yıllar Oxîn köyünde imamlık yapan kayınbiraderi Şeyh Abdullah, Şeyh Abdulcelil Geylani, Molla Salim Êzî, Molla Necmeddin Kızvâkî ve oğulları Molla Müdrik ve Molla Sefa Özdemir

¹⁰¹ Hüseyin Beytekin, "Muhammed Hafid Çevik (öl. 2001)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 4/412-420.

gibi şahıslar bulunmaktadır. Tüm ömrünü tedrisat ile geçiren Molla Nurullah'ın on eser telif ettiği bilinmektedir. Eserleri Kürtçe ve Arapça dillerinde yazılmıştır ve kendi el yazısı olan orjinal nüshaları ailesi tarafından muhafaza edilmektedir. Eserleri şunlardır; *Divana Nurî* (Divana Beytan), *el-Hemâilu fî's-Şemâil*, *el-Cevâhiru'r-Reşâdiyet fî Sireti'n-Nebevî*, *Es-Sebâik fî'l-Menâsik*, *Câmiu'l-Me'ânî*, *Baxê Gulo Şerha Beyta Dilo*, *Sehlu'l-Mewrîd* (Şerha Mewluda Kurmanci), *el-Himyan fî Şerhi Hidâyetu's-Sibyân* (Şerha Tecwîdê), *Kufru'l-Kebâir* ve *Çenta Yetiman*. Hayatı boyunca hem ilim hem irfan sahasında önemli katkılar sunmuş, bölgesinde iz bırakan bir şahsiyet olmuştur.¹⁰²

1.8.13. Abdullah Altındal et-Tapavangî (öl. 2008) - Ahlat

Bitlis'in Ahlat ilçesine bağlı Tapavang (Güzelsu) köyünde dünyaya gelen Abdullah Altındal et-Tapavangî, ilk eğitimini babası Şeyh Muhammed Sıddık en-Norşînî'den almış ve babasının kurduğu medresede hem zahirî ilimlerde icazet, hem de tasavvuf alanında Nakşibendiyye tarikatı doğrultusunda hilafet alarak yetişmiştir. Resmî eğitim almamakla birlikte kendi çabalarıyla Türkçe öğrenmiş ve dışarıdan sınavlara girerek ilk ve ortaokul diplomalarını almıştır. Askerlik görevini 1965 yılında tamamladıktan sonra 1969'da imam-hatip olarak Tapavang köyünde göreve başlamış, aynı yıl hac farızasını da yerine getirmiştir. 1971'de Ahlat'a bağlı Ovakışla (Pirxus) beldesine geçerek burada bir medrese kurmuş ve hem ilmî hem de tasavvufî eğitimler vermeye devam etmiştir. Yirmi iki yıl boyunca pek çok talebe yetiştiren Altındal, talebelerine zahirî ilimlerde icazet, müridlerine ise tarikat icazeti vermiştir. 1993 yılında sağlık sorunları nedeniyle emekliye ayrılarak önce Mersin'e, ardından Van'a yerleşmiş ve 2008 yılında Van'da vefat etmiştir. İlim ve irşad faaliyetleri dışında, bölgedeki sosyal uyumsuzlukların çözümünde de etkin rol oynamış; özellikle tarafsız tavrı sayesinde, Ahlat ve çevresindeki pek çok kan davasını sulh yoluyla sonuçlandırarak halkın takdirini kazanmıştır. Fıkıh kitaplarından derlenmiş fetvaları içeren *Fetvalar Mecmuası* adlı eseri ve babasının hayatı ve görüşleri ile ilgili olarak telif ettiği *Menâkibu eş-Şeyh Muhammed Sıddık en-Norşînî* adlı Arapça bir risalesi bulunmaktadır.¹⁰³

¹⁰² Ömer Yıldız, "Molla Nurullah-ı Godişki'nin Hayatı ve Örnek Şiirleri", *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi* 14/3 (Ocak 2023), 1327-1332.

¹⁰³ Mehmet Selim Ayday, "Abdullah Altındal et-Tapavangî (öl. 2008)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 1/149-151.

1.8.14. Süleyman Akpolat (öl. 2008) – Hizan

Molla Süleyman Akpolat resmi kayıtlarda 1953 (ailenin beyanına göre 1949-1950) yılında, Bitlis ilinin Hizan ilçesine bağlı Çökekyazı (Hirît) köyünde dünyaya gelmiştir. Kur-an'ı Kerim, Mevlid-i Nebi ve Nûbihar gibi iptidai kitapları kendi köyünde okuyarak ilim yolculuğuna adım atmış ve uzun yıllar sürecek olan ilim tahsili yolculuğu başlamıştır. Bölgede bulunan farklı medreselerde eğitim görmüş, Medrese eğitim geleneğinde okutulan sıra kitaplarını takip ederek, İbn Mâlik et-Tâî'nin (öl.672/1274) nahiv ilmine dair bin beyitlik *Elfiyye* (الفية) kitabına kadar devam etmiştir. 1970 yılında tahsil hayatına Adilcevaz'ın Bahçedere (Xaskindûrik) köyünde, Şeyh Halid Oxînî'nin halifesi olan Molla Masum'un (öl. 1437/2016) yanında devam etmiş ve medrese eğitimini burada tamamlamıştır. İlim tahsilini tamamladıktan sonra aynı medresede bir müddet müderrislik yapmıştır. 1976 yılında kendi köyü Hirît'e dönerek burada ilim talebesi okutmaya başlamıştır. Daha sonra, Hizan-Êz (İçlikaval) ve Xoros (Horozdere) köylerinde dört yıl kadar fahri imamlık ve müderrislik yapmıştır. Resmi imamlığa görev yaptığı Xoros (Horozdere) köyünde 24.09.1980 tarihinde geçiş yapmış, burada uzun yıllar talebe okutmuş ve imam-hatiplik görevini yapmıştır. 1990 yılında tekrardan Hizan-Êz (İçlikaval) köyüne İmam olarak dönmüş ve burada da talebe okutmaya devam etmiştir. Molla Süleyman görev yaptığı yerlerde cami bünyesinde medreseler inşa etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Molla Süleyman adil bir kanaat önderi olarak yaşamış ve rıza-i ilâhî uğruna birçok barış (sulh) akdine katılmış, adaletli ve vakur duruşu ve konuşmalarıyla örnek olmuştur. İnsanlar arasında var olan problemleri barış ile sonuçlandırmıştır. Emekli olduktan sonra kendi köyü Hirît'e yerleşip ilim hizmetlerine burada devam etmeyi planlasa da bölgede devam eden siyasi ve ekonomik problemlerden dolayı İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İlim faaliyetlerine, İstanbul'da çeşitli mescitlerde imam-hatiplik yaparak ve talebe okutarak devam etmiştir. En büyük hayali ve arzusu, Bitlis'in Tatvan ilçesinde kendisine ait arsada medresesini inşa edip ilim ve irfan hizmetlerini sürdürmektir. 2008 yılında, geçirmiş olduğu beyin kanaması sonucu vefat etmiş ve İstanbul Bağcılar Bademlik (Ateştugla) Mezarlığında defnedilmiştir. Talebeleri arasında; Molla Abdusettar Şentürk, Molla Cüneyt Şentürk, Molla Zakır Üşdamî, Molla Halid Kelhokî, Molla Muhyeddin Hergül gibi şahıslar bulunmaktadır. Molla Süleyman'ın kendi el yazması ile yazdığı nâzım şeklinde birçok şiiri vardır. Genel olarak kullandığı dil Kürtçedir. Arapça kitaplardan bazı nakil ve şerh yazıları mevcuttur. Şiir içerikleri, ilahi aşk, itikat ve ameli konuları ele almakla birlikte, gurbet, vuslat ve çekmiş olduğu

sıkıntıları da dile getirmiştir. Ayrıca Şeyh Mazhar Oxînî'nin fetvalar divanına, yazmış olduğu birçok mektubu vardır.¹⁰⁴

1.8.15. Asım Türel el-Oxînî (öl. 2011) - Mutki

1923 yılında dünyaya gelen Asım Türel el-Oxînî, Norşîn Dergâhı şeyhlerinden Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin torunu olup, köklü bir ilim ve tasavvuf geleneğinin temsilcisidir. Eğitimini babası Şeyh Muhammed Alauddîn ve ağabeyleri başta olmak üzere Oxîn medresesinde görev yapan müderrislerin yanında tamamlamış ve medresede okutulan sıra kitaplarını tamamladıktan sonra babasından icazet almıştır. Ayrıca, Molla Cami Divânı, Yusuf ile Züleyhâ ve Molla Ahmed Cezerî'nin divânını da ders olarak okumuştur. Müderrisliği süresince birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır; Yeğeni Safvetullah, Molla Abdullah Karaköyî, Molla Tâhir, Molla Ebûbekir Vâni, Molla Abdurrahman Pervârî, Molla Nur Muhammed, Molla Hizbullah, Molla Zeki Mutkî, Molla Hikmetullah, Seyyid Ali Becirmânî, Nimetullah Arvâsî, Seyyid Ahmed Berzenci, Seyyid Abdullah Verkânîsî, Seyyid Şerif Becirmânî, Şeyh Muhammed Bakır, Şeyh Abdulkerîm, Şeyh Abdullah Taylan, Molla Abdulhamid, Molla Süleyman Mardinî, Molla Hikmetullah Bulanıkî, Molla Selim Muşî, Molla Abdullah Verkânîsî, Şeyh Muhammed Zâhid, Şeyh Muhammed Mesûd, Şeyh Fethullâh AYTE, Molla Muhammed Bâlekî ve Seyyid Gıyâseddîn Norşînî. Şeyh Asım Efendi'nin icâzet verdiği bu kişilerin büyük çoğunluğu farklı illerde tedris ve irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Şeyh Asım Efendi'nin bilinen tek eseri, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den itibaren tarikat silsilesinin yer aldığı şeyhlerin hayatlarını ve menkıbelerini anlattığı *Birketu'l-kelimat fî menâkibi ba'di's-sâdât* adlı eseridir. Eser İbrahim Baz tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.¹⁰⁵

1.8.16. Muhyettin Yakışık (öl. 2011) - Hizan

1938 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Karbastı (Kursınc) köyünde doğan Muhyettin Yakışık, ilim ve takva geleneğine sahip "Molla Ali ailesi"ne mensuptur. İlk eğitimine Koçyiğit (Bercüm) köyünde başlayan Yakışık, bölgenin seçkin âlimlerinden sarf, nahiv, belâğat, mantık, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerde derinlemesine eğitim almış ve son olarak Molla Üzeyir Maltaş'tan icazetini almıştır. Gençlik yıllarından itibaren ehl-i takva, mütevazî ve halim kişiliği ile çevresinin takdirini kazanmıştır. 1965 yılında

¹⁰⁴ Muhammed Abid Akpolat, "Süleyman Akpolat (öl. 2008)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 6/257-261.

¹⁰⁵ İbrahim Baz, "Asım Türel el-Oxînî (öl. 2011)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 2/341-349.

Tatvan'ın Çavuşlar (Kırtvan) köyünde fahri imamlık yapmaya başlamış ve burada hem imam-hatiplik hem de medrese eğitimi faaliyetlerini sürdürmüştür. Kendi talebelerine karşı gösterdiği cömertlik ve rızık konusundaki tevekkül anlayışı ile talebelerini maiyet kaygısından uzak tutmaya çalışmıştır. Talebelere İmam Şafii'nin "Ben okuyan ilim talebelerinin rızıkına kefilim" sözünü sürekli hatırlatmıştır. 1999 yılında geçirdiği beyin kanaması nedeniyle aktif eğitim faaliyetlerine son vermek zorunda kalan Molla Muhyeddin, 2011 yılında vefat etmiş ve Tatvan'ın Küçükusu (Kotum) köyü mezarlığına defnedilmiştir. Molla Muhyeddin, hayatı boyunca Hz. Peygamberin ahlakını kendine rehber edinmiş, ardından yazılı bir eser bırakmamış olsa da yetiştirdiği talebeleri en büyük mirasıdır.¹⁰⁶

1.8.17. Mehmet Salih İlhan (öl. 2015) - Hizan

Mehmet Salih İlhan, 1336/1920 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Çökekyazı (Hirît) köyünde dünyaya gelmiştir. Daha beş yaşlarında iken müthiş bir zeka ve iyi bir hafızaya sahip olduğunun farkına varan babası, oğlunu köyün imamına teslim etmiştir. İlk eğitimine köyde başlar ve ondört yaşlarında iken Siirt'in Şirvan ilçesinde bulunan Molla Reşit hoca efendiden dört yıl Arapça ve fıkıh dersleri almıştır. Daha sonra Bitlis'in Göroymak (Norşin) ilçesine bağlı Yolgözler (Ağdat) köyünde bulunan Şeyh Aluaddin efendiden Hadis ve Usûlü'l-Hadîs derslerini okumuştur. Akabinde Şeyh Mazhar Oxînîden Mantık, Münazara, Vad', İstiare, Beyan Usulü'l-Fıkıh, Cebir, Âkaid ve Tefsir derslerini okuyarak ilmi icazetnamesini almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra kendi köyü olan Çökekyazı'ya (Hirît) gelir ve burada üç yıl imam-hatiplik ve talebe okutur. 1952 yılında Hizan merkez camiine atanır ve burada ilmi hizmetlerine devam eder. Açılan müftülük sınavlarına başvurur ve 1955 yılında Şanlıurfa ili Birecik ilçesine müftü olarak atanır. Ayrıca, Gaziantep iline bağlı Nizip ve Oğuzeli ilçelerinde, Bitlis'in Adilcevaz ilçesinde de müftülük yapmıştır. Görev yaptığı yerlerde birçok talebe okutmuş ve kendisini tedrisattan uzak bırakmamıştır. 1974 yılında Gaziantep'in Nizip ilçesine tekrar müftü olarak geri dönmüş ve ömrünün sonuna kadar burada hizmet etmeye devam etmiştir.¹⁰⁷ Mehmet Salih Hoca Efendinin doksan beş yıllık hayatı ilim tahsili ve tedrisi ile geçmiştir. Müftülük yaptığı zaman zarfında ders vermekten uzak kalmamış ve bu görevi hayatının sonlarına kadar devam etmiştir. Bir çok alanda eser yazma salahiyetine

¹⁰⁶ Mehmet Yakışık, "Muhyettin Yakışık (öl. 2011)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 5/246-252.

¹⁰⁷ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), "Gaziantep / Nizip - Salih İlhan İmam Hatip Ortaokulu" (Erişim 13 Mayıs 2025).

sahip olan Hoca efendi, “Her dalda eserler yazılmış ve insanların istifadesine sunulmuştur. Benim asıl gayem, ayaklı kütüphaneler yetiştirmektir.” diyordu ve yıllarca bu minval üzere çaba ve gayretler sarf etmiştir. Okuttuğu talebelerine bizatihi icazetnamelerini vermiştir. Ders verdiği talebelerinden bazıları şunlardır; Prof. Dr. Mehmet Görmez (Eski Diyanet İşleri Başkanı), Molla Süleyman Akpolat, Molla Mahmut İlhan, Molla Mehmet Göksun, Molla Abdurrezak Oruk, Molla Zeki Gönder, Molla Hasan Kilîbî, Molla Abdurrahman (Bilkanlı), Molla Ahmet. 12 Ocak 2015 yılında Gaziantep’in Nizip ilçesinde vefat etmiştir. Mezarı Nizip Asri Mezarlığı’ndadır.

1.8.18. Masum Şentürk Godişki (öl. 2016) - Ahlat

Bitlis ulemasının önemli isimlerinden olan Molla Masum Şentürk (Godişki), 1928 yılında Bitlis’in Mutki ilçesine bağlı Alıcık (Godişkan) köyünde doğmuştur. Eğitim hayatına küçük yaşlarda başlamış, önce dedesi Molla Muhyettin Godişki’nin yanında, sonra Tatvan’ın Yoncabaşı (Şikranı) köyünde imamlık yapan Molla Nurullah Godişki’nin yanında devam etmiştir. Daha sonra Oxîn köyünde Şeyh Halid’in talebesi olarak ilmî tahsilini devam ettirmiş, ayrıca Seyda Molla Reşit Tırtopî ve kısa süreliğine Molla Yakup Farkinî ve Molla Sadrettin Yüksel’den de ders almıştır. İcazetini Molla Nurullah Godişki’den alan Molla Masum, imamlık görevini Muş ve Bitlis’in çeşitli köylerinde sürdürmüş, en uzun hizmetini Bitlis’in Adilcevaz ilçesine bağlı Bahçedere (Xaskindûrik) köyünde gerçekleştirmiştir. Burada hem imamlık hem de medrese faaliyetlerini yürüterek onlarca talebe yetiştirmiştir. Talebelerinden bazıları şunlardır; Molla Zeki (kardeşi), Molla Reşit Aksoy, Molla Ahmet Pirhacıoğlu (Malatya), Molla Fehmi Türkmen, Prof. Dr. Yunus Işıcık, Molla Seyyid Abdurrahman (Kozluk), Molla Mehmet Cepe, Molla Cemal Tavşan, Molla Felemez Yetkin, Molla Salih Hergül, Molla Takyettin İğde, Molla Süleyman Akpolat (Hirîti), Molla Faruk Yetişkin, Molla Hikmet Demirkol, Molla Seracettin Yıldız, Molla İsmail Uludağ. Yazmış olduğu üç risalesi mevcuttur. Birincisi Faiz konusu ile alakalı, ikincisi tapu senedinin Şer’î senet sayılıp sayılmayacağı hakkında, üçüncüsü ise Türkiye’nin Dârü’l-İslâm olduğu hakkındadır. Emekli olduktan sonra Mersin’e yerleşen Molla Masum, hayatının son döneminde de ilmî çalışmalarını sürdürmüş ve 2016 yılında vefat etmiştir. Yedi çocuğundan üçü erkek olan Molla Masum, tüm çocuklarına medrese eğitimi vermiş, erkek çocuklarının hepsi icazet almıştır. Büyük oğlu Molla Abdussettar Şentürk, babasının ilmi mirasını devam ettirerek

Ahlat'ta kurduğu Seyda Molla Masum Medresesi'nde eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰⁸

1.8.19. Mazhar Bingöl (öl. 2016) - Güroymak

1928 yılında Bitlis'in Norşin (Güroymak) ilçesinde dünyaya gelen Mazhar Bingöl Norşinî, bölgenin köklü ilim ve tasavvuf geleneğini temsil eden önemli bir âlim ve mutasavvıftır. Babası, Norşin medresesinin baş müderrislerinden ve dönemin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Muhammed Bâkî (Melâyê Mezın), annesi ise ünlü mürşid Şeyh Diyâuddîn Norşinî'nin torunlarından Emine Hanım'dır. Babası Şeyh Muhammed Bâkî'nin yanında ilmi tahsilini tamamlayıp kendisinden icazet aldıktan sonra, yerleşik geleneğe uygun olarak Norşin medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır. Uzun süre bu medresede ders vermeye devam eden Şeyh Mazhar, yaz aylarında Norşin'e bağlı Gedikpınar (Bırık) köyünde tedrisat faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca Muş'un Korkut ilçesine bağlı Yolgözler (Eğdât) köyünde de yine üç yıl süreyle imamlık ve müderrislik yapmıştır. Şeyh Mazhar, dönemin ekonomik zorlukları ve medreseler üzerindeki siyasi baskılara rağmen ilmi tedrisata ara vermeden onlarca talebenin yetişmesini sağlamıştır. Yetiştirdiği talebeleri arasında; Seyyid Ali (Mardin), Molla Salâhaddîn (Bingöl), Molla Hayreddin (Elazığ) bulunmaktadır. Şeyh Mazhar'dan ders alanlar arasında ayrıca Şeyh Hafid Norşinî (öl. 2001) ve Şeyh Nureddin Mutlu (öl. 2021) gibi bölgenin önemli şahsiyetleri de bulunmaktadır. Şeyh Mazhar, hayatı boyunca hem ilmî hem tasavvufî sahalarda derinleşmiş ve bu alanda eserler vermiştir. Eserleri arasında, babasının biyografisini konu alan Arapça dilindeki *Menâkibü'l-vâlid eş-Şeyh Muhammed Bâkî* risalesi ile, Molla Câmi'nin *Lüccetü'l-esrâr* adlı kasidesine yazdığı Arapça-Kürtçe şerh olan *el-Atiratü'l-behiyye alâ Lücceti'l-esrâr* bulunmaktadır. Her iki eser de el yazması halinde aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Şeyh Mazhar Bingöl, Norşin'in ilim ve irfan geleneğini 20. yüzyıla taşıyan önemli isimlerden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁹

1.8.20. Cemil Yaradılmış (öl. 2020) - Hizan

1954 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Karbastı (Qursınç) köyünde doğan Cemil Yaradılmış, küçük yaşlardan itibaren olgun kişiliği, güzel ahlakı ve sağduyulu

¹⁰⁸ Cihat Bakırhan, "Masum Şentürk Godişki (öl. 2016)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 4/88-92.

¹⁰⁹ Hamit Sevgili, "Şeyh Mazhar Bingöl (öl. 2016)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 4/95-98.

yapısıyla çevresinin sevgisini kazanmıştır. Medrese eğitimine akrabası Molla Mustafa Yaraşlı'nın yanında başlamış, daha sonra Hizan ve çevresindeki seçkin âlimlerin gözetiminde ilim tahsiline devam etmiştir. Eğitim aldığı hocalar arasında Molla Abdulhakim, Molla Muhammed, Şeyh Nimetullah Selühi, Molla Şefik Gözcü, Molla Sadullah Toprak, Molla Abdülaziz Simekî ve Molla Zahir Tendürekî gibi önemli isimler bulunmaktadır. Zorlu şartlara rağmen eğitimini sürdüren Yaradılmış, Tatvan'ın Köprücük köyü Sandıklı mezrasında müderrislik yapan akrabası Seyda Molla Muhyettin Yakışık'ın yanında ilmî tahsilini tamamlamıştır. İcazet konusunda oldukça titiz davranan Molla Muhyettin, istihareye yattıktan sonra rüyasında Seydası Molla Üzeyir Maltaş'ı görür. Seydası ona hitaben: “İcazeti vermek için daha neyi bekliyorsun?” der. Bu rüya üzerine Molla Muhyettin, 1971 yılında düzenlenen bir merasimle Molla Cemil Yaradılmış'a ilmî icazet vermiştir. Molla Cemil, birçok yerde imamlık ve müderrislik yapmıştır. İlk görev yeri olan Hizan'ın Gayda köyü Kayalar Sür Mezrasında yaklaşık üç yıl kalır ve burada ilk talebelerine ders vermeye başlar. Norşin'de (Güroymak) uzun yıllar farklı camilerde imamlık ve müderrislik yapar. Güroymak ilçesi Şenevler mahallesinde bulunan ve 1992 yılında yapımı tamamlanan Merkez Nur Hidayet Cami'nde 22 yıl aralıksız imamlık ve tedrisat hizmetlerini yapar ve buradan emekliliğe ayrılır. Emekli olduktan sonra Şeyh Nurettin Mutlu'nun daveti üzerine, Şeyh Masum Medresesinde müderrislik yapmaya başlar. Ömrünü talebe yetiştirmek ve ilim yolunda hizmet etmek ile geçirmiş , 2019 yılına kadar da Şeyh Masum medresesinde müderrislik yapmaya devam etmiştir. Böylece, bölgenin ilmî geleneğini temsil eden önemli âlimler arasına katılmıştır.¹¹⁰

1.8.21. Nizamettin Yakışık (öl. 2020) - Hizan

1967 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlı Çavuşlar (Kirtvan) köyünde doğmuştur. İlk medrese eğitimine babası Molla Muhyettin'in yanında başlamış ve ilkokulu da bu köyde tamamlamıştır. 1982 yılında Tatvan Karşıkaya Ortaokulundan mezun olduktan sonra bölgenin farklı medreselerinde eğitim almıştır. 1988 yılında Bitlis İmam Hatip Lisesinden, 2000 yılında ise İlahiyat Ön Lisans programından mezun olmuştur. Medrese tahsilinin büyük kısmını babasının rehberliğinde sürdüren Yakışık, 1988 yılında babasından ilmî icazetini almıştır. 1989 yılında imam-hatip olarak göreve başladığı Ekindüzü (Xaxuz) köyünde hem imamlık hem de müderrislik yaparak talebe

¹¹⁰ Mehmet Yakışık, “Cemil Yaradılmış (öl. 2020)”, *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 2/479-484.

yetiştirmeye başlamıştır. 1991 yılında Tatvan Merkez Medine Camii'ne naklen atanmış, inşaatı devam eden cami ve medrese inşasında aktif rol oynamış, ömrünün sonuna kadar hizmet ettiği bu medreseyi kurmuştur. Ömrünü ilme hasreden Molla Nizamettin, onlarca talebe yetiştirmiştir. 16.06.2013 tarihinde bölgenin birçok âlim ve müderrislerin katılımıyla düzenlediği icazet töreninde 19 talebeye icazet vermiştir. Medine Medresesinde yetişen talebeler, burada eğitimlerini bitirdikten sonra farklı bölgelerde ve çeşitli kurumlarda hizmet etmektedirler. 2019 yılında emekli olmasına rağmen ilim ve irşad faaliyetlerine kesintisiz devam etmiş, hayatının son döneminde tüm zamanını talebelerine ve medrese çalışmalarına adanmıştır. 2020 yılında Covid-19 nedeniyle 54 yaşında vefat eden Molla Nizamettin Yakışık, ümmete, ailesine ve talebelerine yönelik bıraktığı vasiyetleriyle, hayatını İslam'a ve ümmet bilincine adanmış bir şahsiyet olarak hafızalarda yer edinmiştir.¹¹¹

1.8.22. Mahmut Ayaz (1944-...) - Tatvan

1944 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlı Yassıca (Ûnsûs) köyünde doğmuştur. İlk tahsiline köyde imam-hatip olarak görev yapan Molla Abdullah Hêvisî'nin yanında Kuran-ı Kerim, Mevlid, Nehcü-l Enâm, Nûbahar ve Ğayetü-l İhtisar adlı eserleri okuyarak başlamıştır. Molla Abdullah Hêvisî'nin köyden ayrılmasından sonra köye imam olarak gelen Molla Hasan Çangêşî'nin yanında sarf ilminden başlayarak eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Yassıca (Ûnsûs) köyüne imam-hatip olarak gelen Molla Üzeyir Kamerî'nin yanında İzzî adlı eserden başlayarak *el-Behcetü'l-Merdiyye* kitabına kadar eğitimine devam eder. 1960 yılında Ağrı Eleşkirtte Molla Muhammed Qazî'nin yanında, Van Erciş'te Molla Abdullah Dibo'un yanında ve Molla Zahirê Tendürekî'nin yanlarında ilim tahsilini sürdürmüştür. Son olarak Tatvan'a bağlı Anadere (Uranûs) köyünde imam olan Molla Üzeyir Kamerî'nin yanına tekrar gider ve medresede okunan sıra kitaplarını bitirerek, 1970 yılında kendisinden ilmi icazetini alır. Molla Mahmut icazet aldıktan sonra Van'ın Gevaş ilçesine bağlı Kurultu (Verendas) köyünde bir süre vekil imamlık yapmıştır. Bu süre zarfında dahi talebe yetiştirerek eğitim ve öğretim faaliyetini devam ettirmiştir. Daha sonra 1972 yılında Tatvan'ın Koruklu (Prüs) köyüne gelir ve burada 17 yıl boyunca imam-hatiplik ve tedrisat hizmetlerini yürüterek talebe okutur. Bu süre zarfında birçok talebeye icazet vermiştir. Buradan Şeyh Nureddin Mutlu'nun daveti üzerine, Norşîn'de (Güroymak) bulunan Masummiye Medresesine

¹¹¹ Mehmet Yakışık, "Nizamettin Yakışık (öl. 2020)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 5/393-402.

müdderis olarak gider ve 26 yıl boyunca bu medresenin baş Müderrisi olarak ders vermeyi sürdürür. Burada okuyan birçok talebeye ilmi icazetlerini verir. Kendisinden ilmi icazet alan bazı talebeleri şunlardır: Şeyh Abdulğani Mutlu, Molla Abdulhamit et-Tetvanî, Molla Saki Ayaz (oğlu), Şeyh Gıyas en-Norşînî, Seyyid Ahmed el-Kozluğî, Molla Alauddin el-Palevî, Malla Said ed-Diyarbekrî, Molla Burhan ed-Diyarbekrî, Molla Ömer et-Tetvanî, Molla Metin Erten, Molla Hikmetullah Demirkol, Molla Abdurrahman et-Tetvanî, Molla Nureddin Aktaş, Molla Salih el-Bingolî, Molla Muhammed Emin el-Müksî, Molla Salim el-Beyazidî, Molla Süleyman el-Kavaşî, Molla Salih en-Nordizî.

Yaşının ilerlemesine ve ihtiyarlıktan kaynaklı hastalıklara rağmen halen Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlı Karşıyaka Mahallesinde bulunan Bediüzzaman Said Nursi Medresesinde ders vermeye devam etmektedir.¹¹²

1.8.23. Abdurrahman Altındal (1948- ...) - Bitlis

1948 yılında Bitlis'in Ahlat ilçesine bağlı Tapavang (Güzelsu) köyünde doğan Abdurrahman Altındal, ilk eğitimini babası Şeyh Muhammed Sıddık en-Norşînî'den almış ve medrese eğitimini de babasının kurduğu Tapavang Medresesi'nde tamamlamıştır. İlmî icazetini ağabeyi Şeyh Abdullah Altındal'dan almış, tasavvufî eğitimini tamamlayarak Nakşibendiyye tarikatı doğrultusunda irşad faaliyetlerine başlamıştır. 1970 yılında Tapavang'da imam-hatip olarak göreve başlayan Altındal, 1971'den itibaren babasıyla birlikte medrese derslerine katılmış ve birçok talebe yetiştirerek ilmî icazet vermiştir. 1996 yılında emekli olduktan sonra 2002 yılında Ahlat'a yerleşmiş ve babasının adına Sıddıkiyye Medresesi'ni kurmuştur. Ayrıca Ahlat Burcukaya (Mêzik) köyü ve İstanbul Sultanbeyli'de de medrese faaliyetlerinin başlatılmasına öncülük etmiştir. Tarih ilmine olan ilgisiyle tanınan Altındal, yaşının ilerlemesi nedeniyle aktif eğitim faaliyetine devam edemese de, günümüzde özellikle sosyal uyumsuzlukların çözümünde etkili bir kanaat önderi olmayı sürdürmektedir.¹¹³

¹¹² Seyda Molla Mahmut Ayaz, Kişisel Görüşme 1, 01 Ocak 2025.

¹¹³ Mehmet Selim Ayday, "Abdurrahman Altındal (1948- ...)", *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 1/365-366.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİ

Bitlis, yüzyıllar boyunca ilim ve irfan yuvası olmuş, sayısız talebe yetiştirmiş medreseleriyle Doğu'nun önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. İhlasiye, İdrisiyye, Şerefiye, Yusufiye, Tağ gibi tarihi medreseler, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan kesme taş yapılarıyla bugün de şehrin silüetini süslemeye devam etmektedir. Bu medreselerden varlığını koruyabilenler eski eğitim işlevlerinin ötesinde, farklı roller üstlenmişlerdir. Örneğin, İhlasiye Medresesi restorasyon çalışmalarının ardından arkeoloji müzesi veya kültür merkezi olarak işlev görmesi planlanırken, Şerefiye Medresesi'nin bir kısmı onarım yapılarak geleneksel Bitlis mutfağına hizmet veren bir restorana dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, medrese binalarının mimari mirasını koruma çabasıyla birlikte, modern kent yaşamına adapte olma sürecini de göstermektedir.

Bununla birlikte, medrese geleneği Bitlis ve çevresinde “Kuran kursu” adı altında faaliyet gösteren kurumlar aracılığıyla günümüzde canlılığını korumaktadır. Bitlis'te bu geleneksel eğitimi sürdüren, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı resmi Kuran kursları ve medrese çatısı altında faaliyet gösteren 16'ya yakın kurum olduğu saptanmıştır. Norşin Medresesi gibi bazı kurumlar ise geçmişleri 200 yıla kadar dayanmaktadır. Bu medreseler kuruluşlarından itibaren bazı dış baskılar nedeniyle geçici kapanmalar yaşamış olsalar da eğitim-öğretim faaliyetlerine daima devam etmişlerdir. Bu kurumlar, talebelere Arap Dili ve Edebiyatı, fıkıh, tefsir, hadis gibi klasik medrese derslerini aktarmaktadır. Bu kurumlar, sadece dini eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda bölgenin manevi ve kültürel dokusunu besleyen, yüzyıllık ilim mirasını yeni nesillere taşıyan önemli merkezler olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Bitlis medreseleri, bir yanda kentin tarihi belleği olarak kültürel mirasa sahip çıkarken, diğer yandan geleneğin sürekliliği olarak eğitimin ruhunu yaşatmaktadır.

2.1. Halen Aktif Olan Medreseler

Günümüzde Bitlis'te faaliyet gösteren medreseler, genellikle İslami ilimler, Arapça ve hafızlık eğitimi gibi alanlarda eğitim vermektedir. Bu medreseler, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kurslar, özel vakıflar veya camii cemaati tarafından desteklenmektedir. Özellikle Bitlis merkez ve çevre ilçelerde faaliyet gösteren bu kurumlar, geleneksel İslami eğitimin yanı sıra modern eğitim yaklaşımlarını da

bünyelerine entegre etmeye çalışmaktadır. Bitlis'teki aktif medreseler, yerel halkın dini eğitim ihtiyacını karşılamak ve geleneksel medrese eğitiminin devamı noktasında önem arz etmektedir. Günümüzde faal olan bu medreseler, hem tarihi mirasın korunması hem de dini ve ilmi eğitimlerin devamı açısından büyük önem taşımaktadır. Aşağıda, Bitlis'te hâlen aktif olan medreseler ve bu medreseler hakkında edindiğimiz bilgiler yer almaktadır.

Bu başlık altında sunulan bilgiler, yürütülen bir dizi görüşme ve mülakat sonucunda elde edilmiştir. Aktif eğitime devam eden bu medreselerin her birini ziyaret ederek, medrese yetkilileriyle birebir görüşmeler yaptık, eğitim faaliyetlerine katıldık ve medresenin dışarıdan bir fotoğrafını çekerek çalışmamıza ekledik.

2.1.1. Şeyh Muhammed Masum Medresesi – Güroymak (Norşîn)

Şekil 1.1. Şeyh Muhammed Masum Medresesi

Güroymak (Norşîn) Nurtepe mahallesinde bulunan medreselerin geçmişi Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'ye (1831-1886) dayanmaktadır. Hizan'nın Tağ köyünden Güroymak (Norşîn)'e gelerek buraya yerleşir ve takriben 1875 yılında medrese

hizmetlerini başlatır. Günümüzde torunları farklı medreselerde eğitim-öğretim hizmetlerini vermektedirler.

Şeyh Muhammed Masum Medresesi, Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesine bağlı Nurtepe mahallesinde bulunmaktadır. Medresenin asıl kurucusu "Hazret" lakabıyla şöhret bulmuş ve Şeyh Muhammed Masum'un (1884-1971) amcası olan Şeyh Muhammed Diyauddin (1858-1923) efendidir. Şeyh Muhammed Diyauddin'in vefat etmesiyle yeğeni Şeyh Muhammed Masum Efendi, medresenin hizmetini sürdürmüş ve 87 yıllık hayatında yaptığı ıslah, irşad ve tedrisat faaliyetleriyle bölge insanının gönlünde taht kurmuş ve medresenin ismi kendisine nispet edilmiştir. Yeni binanın temeli 2007 yılında atılmış ve 2014 yılında tamamlanarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 150 talebe kapasitesine sahip olan medresenin yanında bulunan câmi ve divan ile birlikte bir külliye görüntüsü vermektedir. 2020 yılında Şeyh Nureddin Mutlu'nun vefatı üzerine medresenin irşad vazifesini oğlu Şeyh Abdulğani Mutlu yürütmektedir. Baş müderrislik vazifesini ise Molla Mustafa Şeybani yapmaktadır. Aslen Mardin Midyatlı olan Molla Mustafa Şeybani, Siirt Tillo Mucahidiyye medresesi mucazlarındandır. Şeyh Muhammed Masum Medresesinde toplam 10 kişilik bir müderris kadrosu vardır. Medresede 50'si Arapça, 40'ı hafızlık olmak üzere 90 talebe yatılı kalmaktadır. Şeyh Muhammed Masum Medresesi yıllar içerisinde onlarca mezun vermiş ve birçok defa icazet merasimi düzenlenmiştir. En son 2022 yılında 28'i hafız olmak üzere toplam 45 talebeye düzenlenen programla ilmi icazetleri verilmiştir.¹¹⁴

¹¹⁴ Şeyh Abdulğani Mutlu, Kişisel Görüşme 2, Norşin, 15 Mayıs 2025.

2.1.2. Şeyh Fetullah Verkanisi (Fethiye) Medresesi – Bitlis

Şekil 1.2. Şeyh Fetullah Verkanisi (Fethiye) Medresesi (Fotoğtaki kişi: Molla Faruk İlhan)

Bitlis'in Taş Mahallesi Mermutlu sokağında bulunan medrese, Şeyh Fethullah Verkânîsî (öl. 1317/1899) tarafından 19. Yy.'da temeli atılmış ve faal olan bir medresedir. Şeyh Fethullah Verkânîsî, 1846 yılında Siirt'e bağlı Baykan (Hawêl) İlçesinin Verkânîs köyünde dünyaya gelmiş ve Bitlis'in medrese ilim hizmetlerinde önemli bir role sahiptir. Cumhuriyet döneminden sonra kapatılan medreselerden burası da nasibini almış ve uzun bir süre kapalı kalmıştır. Şeyh Fetullah Verkânîsî'nin torunu Şeyh Xalid Ayte'nin oğlu Şeyh Nimetullah Ayte (öl.2018) ve ailenin de katkılarıyla 1999 yılında yeniden eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 2004 yılında yatılı eğitime geçerek günümüze kadar gelmiştir. Medresenin bitişiğinde tarihi mimariye uygun yeni bir bina inşa edilmiştir. Yapımı tamamlanan yeni medrese, yakın bir tarihte eğitim faaliyetine başlayacaktır. Medresenin genel işleyişi ile ilgilenen Şeyh Nimetullah Ayte' nin oğlu Molla Faruk Ayte'dir. Oxîn Medresesinde eğitimini tamamlayan ve Oxîn mûcazı olan Molla Celal Men medresede müderrislik yapmaktadır. Molla Celal Men 1986 Batman doğumlu olup aslen Bitlislidir. Ayrıca, Hizan Çökekyazı (Hirît) köyünden Molla Faruk İlhan, medreseye yakın bir

camide imamlık yapmakta ve aynı zamanda medreseye gelip ders vermektedir. Dört katlı olan medresede, 20'si yatılı olmak üzere toplamda 30 talebe bulunmaktadır.¹¹⁵

Medreseden Arapça eğitimlerini tamamlayan 33 ilim talebesine 7 Eylül 2025 tarihinde yapılan icazet merasimiyle icazetnameleri verilmiştir.

2.1.3. Alâiyye Erkek Yatılı Ku'ran Kursu (Oxîn Medresesi) – Mutki

Şekil 1.3. Alâiyye Erkek Yatılı Ku'ran Kursu (Oxîn Medresesi)

Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Koyunlu (Oxîn) köyünde bulunan Oxîn Medresesi, Şeyh Abdurrahman Tağî'nin (öl. 1304/1886) halifesi ve bölgenin önemli âlimlerinden biri olan Şeyh Fethullah Verkanisî (öl. 1317/1899) tarafından kurulmuştur. 3-4 yıl burada eğitim faaliyetini sürdürdükten sonra Koyunlu'dan (Oxîn) ayrılarak, Bitlis Merkez'e müderris olarak gelmiş ve burada bulunan medresede vefatına kadar hizmet etmiştir. Cuhmuriyetin ilanından sonra İzmir'e sürgün edilen aile ile birlikte medreseleri de kapatılmış ve eğitim hizmetleri bir süre sekteye uğramıştır. Sürgün sonrası medreselerin merkezi yerleşim yerinde olması nedeniyle, gizlice bu hizmeti vermenin zor olacağı

¹¹⁵ Faruk Ayte, Kişisel Görüşme 3, Bitlis, 28 Nisan 2025.

düşüncesiyle Bitlis merkezden 41 km uzakta ve babası Şeyh Fethullah Verkanisî'nin temelini attığı Koyunlu (Oxîn) Köyüne yerleşirler. (O tarihlerde Oxîn'in, karayolu ile dış dünyaya bağlantısı yoktu.) Şeyh Muhammed Alauddîn (öl. 1369/1949) medreseyi inşa eder ve günümüze kadar sürecek olan medrese eğitim hizmetini vermeye başlar. Daha sonra bu eğitim hizmeti Şeyh Muhammed Alauddîn'in üç oğlu, Şeyh Muhammed Mazhar, Şeyh Muhammed Halid ve Şeyh Muhammed Asım tarafından devam ettirilir.

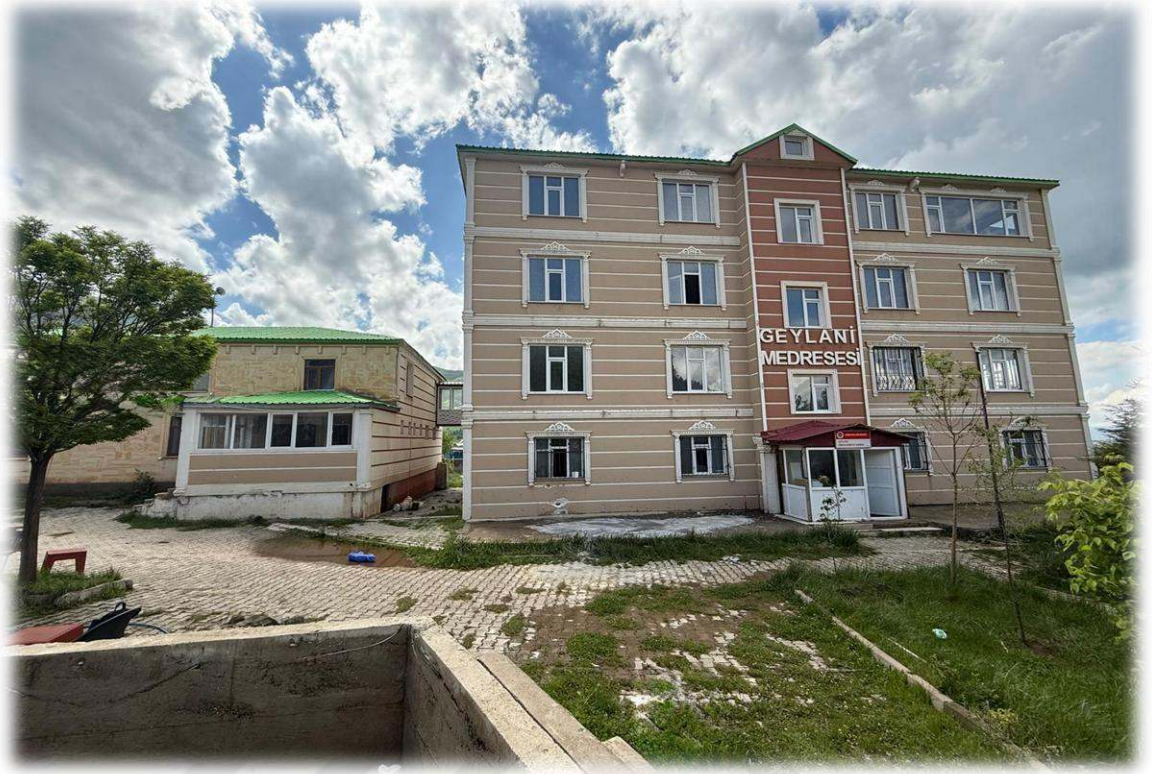
Oxîn Medresesi'ni diğer medreselerden ayıran özelliklerinden biri müderrislerin yazdığı eserleridir. Şeyh Fethullah Verkanisî'den itibaren medrese müderrisleri yaklaşık 30 müstakil eser yazmışlardır.

Oxîn Medresesi günümüzde de bölgenin önemli bir ilim ve irşad merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Medresenin genel hizmetlerini yürüten ve baş müderrisliğini de yapan Molla Fethullah Ayte'nin yanında, Molla Diyaüddin Ayte, Molla Sabrullah Ayte, Molla Nur Muhammed Türel ve ailenin mucaz çocuklarından beş müderris olmak üzere toplam on beş müderris ders vermektedir.

Eski medresenin talebelere yeterli olmaması üzerine 2000 yılında 100 kişilik yeni bir medrese inşa edilmiştir. Şu an o medresede hafızlık eğitimi alan ve Yaz Kur'an Kursunda okuyan talebelere ders verilmektedir. Ancak 2015 yılında yapımı tamamlanan ve 350 kişilik yeni bir medrese daha inşa edilmiştir. Şu anda bu medresede ise 110 talebe yatılı kalmakta ve medresede okutulan Arapça sıra kitapları eğitimini görmektedirler. Ayrıca medresenin yanında bir cami ve müderris lojmanları da bulunmaktadır. Bölgenin en çok tercih edilen medresesi olmasından dolayı sürekli yeni talebe almakta ve hemen hemen iki yılda bir medrese eğitimlerini bitiren talebelere ilmi icazetlerini vermektedir. Medrese, medreselerin köklü geleneklerini yaşatmayı ihmal etmemekte, Talebeler her Perşembe günü köyde bulunan Serê Kanî denen mevkiye gidip haftalık tatillerini pikniklerini (geşt) yapmaktadırlar. Bu gelenek, medresenin kurulduğu ilk günden bu yana devam ettirilmektedir. Yine Feqîyê Teyran günü diye bilinen 31 Mart gününde köyde yumurta toplama gibi etkinlikler yapılarak bu gelenek sürdürülmektedir. 31 Mart günü "Ne Adar e, ne Nîsan e; roja Feqîyê Teyrane" Kürtçe olarak nakarat halinde ifade edilmektedir. (Ne Mart ayıdır, ne Nisan, bugün Feqîyê Teyran günüdür). Medrese geleneğinde buna benzer gelenekler ihmal edilmemektedir.¹¹⁶

¹¹⁶ Şeyh Fethullah Ayte, Kişisel Görüşme 4, Koyunlu (Oxîn), 19 Haziran 2025.

2.1.4. Geylani Erkek Kur'an Kursu (Geylani Medresesi) – Güroymak (Norşin)

Şekil 1.4. Geylani Erkek Kur'an Kursu (Geylani Medresesi)

Medrese, Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesine bağlı Şentepe (Laçû) mahallesinde bulunan medrese, 1990 yılından beri eğitim hizmeti vermeye devam etmektedir. 2012 yılında yapımı tamamlanan dört katlı yeni binada 25 yatılı talebe okumaktadır. Talebe sayısının yaz aylarında 70-80'i bulunduğu söylenmektedir. Baş Müderris Şeyh Giyaseddin Geylani, 1958 yılında Bitlis'in Tatvan İlçesine bağlı Küllüce (Xaxrêf) köyünde dünyaya gelmiştir. İmam-Hatip olarak atandıktan sonra, medrese eğitime devam etmiş ve birçok hocadan medrese eğitimi almıştır. Geylani Medresesinin bulunduğu mahalleye tayin olduktan sonra 5 yıl boyunca Şeyh Muhammed Masum medresesinde Seyda Molla Mahmud Ayaz'ın yanına giderek medrese eğitimini tamamlamış ve 2007 yılında Seyda Molla Mahmut'tan icazet almıştır. Geylani Medresesinde ayrıca Molla Tahsin Ayhan, Molla Hamdullah Geylani ve Molla Emrullah Geylani de müderrislik yapmaktadırlar. Medresede tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerin dersleri grup halinde okunmakta, bu derslerin metinleri tahtaya yazılarak irâb ve mana üzerine çalışılmaktadır. Bu dersleri ilahiyat fakültesinde okuyan Nizamullah Geylani organize etmektedir. Medrese eğitimlerini tamamlayıp mezun olan 33 talebeye 2021 yılında icazet verilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁷ Şeyh Giyaseddin Geylani, Kişisel Görüşme 5, Norşin, 15 Mayıs 2025.

2.1.5. Medine Camii Erkek Kur'an Kursu (Medine Medresesi) – Tatvan

Şekil 1.5. Medine Camii Erkek Kur'an Kursu (Medine Medresesi)

Bitlis'in Tatvan ilçesi merkez Medine Câmî bünyesinde bulunan medrese 1991 yılından beri talebe yetiştirmeye devam etmektedir. Medresenin kurucu müderrisi Molla Nizamettin Yakışık (öl.2020) 1967 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlı Çavuşlar (Kirtvan) köyünde doğmuştur. 1991 yılında Tatvan Merkez Medine Camii'ne naklen atanmış, inşaatı devam eden cami ve medrese inşasında aktif rol oynamış, ömrünün sonuna kadar hizmet ettiği bu medreseyi kurmuştur. 2013 yılında eğitimini tamamlamış 19 talebesine icazet vermiştir. Seyda Molla Nizamettin'in vefatından sonra kardeşi Molla Mehmet Yakışık bir süre medresede eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve medrese eğitimi tamamlayan Molla Nizamettin'in oğlu Molla Muhammed Yakışık ilmi icazetini aldıktan sonra medresede eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Şu an medresede yaklaşık 15 talebe yatılı kalmaktadır. Medresede Arapça eğitimi yanında hafızlık eğitimi de verilmektedir. Ayrıca Medine Camii İmam-Hatip'i Molla Cihat Akburak da medresenin genel işleyişi ile ilgili hizmetleri yapmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁸ Molla Muhammed Diyar Yakışık, Kişisel Görüşme 6, Tatvan, 10 Haziran 2025.

2.1.6. Riyad'ül Ulûm Medresesi – Hizan

Şekil 1.6. Riyad'ül Ulûm Medresesi

Medrese, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Bahçelievler Mahallesinde bulunmaktadır. 1996 yılında Bahçelievler câminin üst katından müteşekkil olan medrese, o tarihten itibaren talebelere eğitim hizmeti vermektedir. 2014 yılında yeni bir bina yapımına başlanılmış ve 5 katlı bir medrese yapılmıştır. Cami, fırın ve divandan müteşekkil olan bir külliye'dir. Şu an medresede yaklaşık 30 talebe Arapça eğitim almakta ve gün içinde gelip giden talebeler de eğitimi almaktadırlar. Medrese müderrisi, Molla Nureddin Aktaş, 1971 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1988 yılında medrese tahsiline Molla Sabri Polat'ın yanında başlamış, akabinde Van'ın Erciş ilçesinde bulunan Molla Salih Hergül'ün yanında Şerh'u'l-Muğnî adlı kitaba kadar okuyarak gelmiştir. Tekrar ilk hocası olan Seyda Molla Sabri Polat'ın yanına dönerek medrese eğitimini tamamlamıştır. 2007 yılında Şeyh Muhammed Masum medresesinin müderrisi olan Seyda Molla Mahmud Ayaz'dan ilmi icazetini almıştır. Medresede, Molla Refik Irgav, Molla Orhan Özkan, Molla Muhammed Gümüş ve Molla Hüseyin Aktaş hocalar da müderrislik ve

medresenin diğer hizmetlerini yapmaktadırlar. Halen yapımı devam eden medresenini yakın bir tarihte resmi açılışı ve icazet verme merasiminin yapılacağı düşünülmektedir.¹¹⁹

2.1.7. Şehit Şeyh Abdülkerim Çevik Medresesi – Güroymak (Norşîn)

Şekil 1.7. Şehit Şeyh Abdülkerim Çevik Medresesi

Bitlis'in Güroymak (Norşîn) ilçesi Nurtepe mahallesinde bulunan medresenin geçmişi Şeyh Abdurrahman-i Tağî'ye dayandırılmaktadır. Şeyh Abdurrahman-i Tağî 1831 yılında Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Pirinçli (Mawit) köyünde dünyaya gelmiştir. Daha sonra ailesiyle birlikte Bitlisi'nin Hizan ilçesine bağlı Tağ köyüne yerleşmiş ve uzun süre burada tedrisat hizmetlerini yapmıştır. Hayatının son on-onbeş yılını Bitlis'in Norşîn ilçesinde tasavvuf ve eğitim hizmetlerini yaparak sürdürmüştür.

Şeyh Muhammed Diyauddin'nin oğlu Şeyh Muhammed Hafid'in vefatından sonra yeğeni Şehit Molla Abdülkerim Çevik 2001 yılında Norşîn'e gelerek burada eski medresede ders vermeye başlar. 2008 yılında üç katlı 65 talebe kapasiteli yeni bir medrese inşa ettirerek tedrisat ve irşad hizmetlerine burada devam eder. 2012 yılında Arapça eğitimlerini tamamlayan 40 talebeye icazet vermiştir. 19 Ocak 2020 tarihinde medresede

¹¹⁹ Molla Nureddin Aktaş, Kişisel Görüşme 7, Hizan, 01 Mayıs 2025.

talebelere ders verdiği esnada uğradığı mel'un silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir.

Şehit Molla Abdülkerim Çevik, 26 Haziran 1970 yılında Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesinde dünyaya gelmiş, ibtida-i medrese eğitimini Şeyh Hafid ve Şeyh Fadli'den almıştır. Daha sonra Tatvan ilçesine bağlı Sarıdal Mezrası (Çemêxanê) köyünde Molla Sabri'nin yanında iki yıl okumuştur. 1988-1992 yıllarında Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan Mücahidiye Medresesinde eğitimini tamamlayıp Şeyh Burhânuddin el-Mücahidî hocadan ilmi icazetini almıştır. İlk görev yeri olan Kocaeli'nin Gebze ilçesinde 5,5 yıl kadar imamlık ile beraber talebe okutmuştur.

Şehit Molla Abdülkerim Çevik'in vefatından sonra ağabeyi Rafet Çevik medrese hizmetlerinin devam etmesini sağlamıştır. Medresenin baş müderrisi Molla Sabahattin Turgut, Mardin'in Midyat Erişti (Tafo) köyünde doğmuş, medrese eğitimini tamamladıktan sonra Molla Burhânuddin el-Mücahidî hocadan ilmi icazetini almıştır. Ayrıca, Şehit Molla Abdülkerim'in yanında okuyan dört mücaz talebesi de medresede ders vermektedirler. Medrese ders müfredatında Arapça sıra kitapları okunmaktadır. Ayrıca hafızlık eğitiminin de verildiği medresede 50-55 talebe yatılı kalmaktadır.¹²⁰

¹²⁰ Rafet Çevik, Kişisel Görüşme 8, Norşin, 15 Mayıs 2025.

2.1.8. Şeyh Nasır Medresesi – Güroymak (Norşîn)

Şekil 1.8. Şeyh Nasır Medresesi

Medrese, Bitlis'in Güroymak (Norşîn) ilçesi Nurtepe mahallesinde bulunmaktadır. 1950 yılında Muş'un Korkut ilçesine bağlı Demirciler köyünde dünyaya gelen Şeyh Fadlullah'ın (öl.2009), 2004 yılında yaptırmış olduğu medresedir. Dört katlı olup 120 talebe kapasitesine sahiptir. Şeyh Fadlullah, 1976 yılında medrese eğitimini tamamladıktan sonra bölgenin meşhur âlimlerinden Seyda Molla Muhyedidin Havilin'den (öl.1987) ilmi icazetini almıştır. Şeyh Fadlullah hayatının sonuna kadar medresesinde müderrislik hizmetini sürdürmüştür. Şeyh Fadlullah'ın vefatından sonra oğlu Şeyh Alameddin, medresenin eğitim hizmetlerinin devam etmesini sağlamıştır. Şeyh Alameddin, medrese eğitimini tamamladıktan sonra ilmi icazetini Molla Burhaneddin Mücahidi'den almıştır. Şeyh Alameddin Ankara'da yaşamaktadır. Uzun yıllar bu medresede müderrislik yapan Erzurum'lu, Seyda Molla Sıddık Simit, şuan medresede tedrisat hizmetlerini yürütmektedir. Ayrıca burada okumuş ve medrese sıra kitaplarını bitirmiş mucaz talebeler de medrese eğitimine yeni başlayan talebelere ders

vermektedirler. Şeyh Nasır Medresesinde Arapça okuyan yaklaşık 25 talebe yatılı kalmaktadır.¹²¹

2.1.9. Ravza Yatılı Erkek Kur'an Kursu Medresesi – Tatvan

Şekil 1.9. Ravza Yatılı Erkek Kur'an Kursu Medresesi (Fotoğraftaki kişi: Muhammed Abid Akpolat)

Bitlis'in Tatvan ilçesi merkez İbadullah Câmii bünyesinde 2008 yılında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan medrese, ilk olarak 20 talebe ile eğitime başlamıştır. 2020 yılında Tatvan Aydınlar Mahallesi Cumhuriyet Caddesinde yapımı tamamlanan 8 katlı ve toplam 250 talebe kapasiteli yeni medrese, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Medresenni kuruluşunda hayırsever vatandaşların yanında Molla Muhammed Zahid Kuldaş ve İbadullah Camii Derneği Başkanı Hacı Abdulbari Aksoy aktif rol oynamışlardır. Şu an 5 katı faal olan medresede yaklaşık 70 talebe yatılı kalmaktadır. Medresenin müderrisi Molla Burhan Yaman 1973 yılında Bitlis'in Kayabaşı (Arziving) köyünde dünyaya gelmiştir. 1989 yılında Oxîn medresesinde başladığı ilim

¹²¹ Molla Sıddık Simit, Kişisel Görüşme 9, Norşin, 15 Mayıs 2025.

tahsilini burada tamamlayıp 1997 yılında ilmi icazetini almıştır. 2008 yılından bu yana Ravza Medresesinde müderrislik vazifesini yapmaktadır. Medresede ayrıca Molla Şerafettin Özalp ile beraber beş müderris hoca da bulunmaktadır. Medresede Arapça eğitimi ağırlıklı olmakla beraber hafızlık eğitimi de verilmektedir. Hafızlık eğitim hocası Mir Bahattin Kadak hoca efendidir.¹²²

2.1.10. Geylani Medresesi (Kur'an Kursu) – Bitlis

Şekil 1.10. Geylani Medresesi (Kur'an Kursu)

Bitlis Merkez Saray Mahallesinde bulunan medresenin evveli Şeyh Muhammed Arbovî'ye dayanmaktadır. Şeyh Muhammed Arbovî Siirt Baykan'a (Hawêl) bağlı Yarımca (Arbo) köyünde doğmuş ve burada uzun yıllar imamlık ve müderrislik yapmıştır. Oğulları Şeyh Mahmud Geylani ve Şeyh Hikmetullah Geylani babalarının vefatından sonra aynı köyde medrese eğitim faaliyetlerine başlamış, ardından 1965 yılında Bitlis'in Arıdağ (Kultik) köyüne yerleşmişlerdir. Şeyh Mahmud, 1996 yılına kadar köyde imamlık ve müderrislik yapmıştır. Vefatından sonra büyük oğlu Seyda

¹²² Molla Burhan Yaman, Kişisel Görüşme 10, Tatvan, 15 Nisan 2025.

Nurullah Geylani ve kardeşi Seyda Nasrullah Geylani ile beraber aynı hizmeti sürdürmüşlerdir. 2010 yılında inşası tamamlanan ve Bitlis Merkez Saray (Yam) Mahallesinde bulunan yeni medresede ilim faaliyetlerine devam etmektedirler.

Küçük kardeşleri olan Molla Müşerref medrese eğitimini tamamladıktan sonra burada müderrisliğe başlamış ve üç kardeş birlikte medresede ders vermektedirler. Medresede 65 yatılı talebe kalmakta ayrıca gündüzlü gelip giden talebeler de bulunmaktadır. Arapça eğitimin ağırlıklı olarak verildiğı medresede, hafızlık yapan talebelerde okumaktadır. Medresenin kendisine ait bir de kütüphanesi bulunmakta ve kütüphanede el yazması eserler, matbu eserler ve kitap şerhleri bulunmaktadır. Ayrıca Şeyh Mahmud Arbovî'nin eserleri basılmış ve kütüphanede sergilenmiştir. Arapça eğitimlerini tamamlayan 15 ilim talebesine 2015 yılında icazet verilmiştir. Son mezun olan 41 talebeye de 2021 yılında icazet verilmiştir.¹²³

2.1.11. Siddikiye Medresesi – Ahlat

Şekil 1.11. Siddikiye Medresesi (Foğoraftakiler: M Abid Akpolat, Hikmetullah Demirkol ve Abdulalim Ayday)

¹²³ Molla Nasrullah Geylani, Kişisel Görüşme 11, Bitlis, 28 Nisan 2025.

Bitlis'in Ahlat ilçesine bağlı Kale mahallesinde bulunan Sıddikiye Medresesi, Molla Hikmetullah Demirkol'un gayretleriyle 2010 yılında yapımı tamamlanmış aynı yıl eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Merdesenin tedrisat ve diğer faaliyetlerini, Müderris Molla Hikmetullah Demirkol ve Molla Abdulalim Ayday sürdürmektedirler. Molla Hikmetullah Demirkol, Muş'un Korkut ilçesine bağlı Yolgözler (Eğdad) köyünde dünyaya gelmiştir. Bölgenin birçok medresesinde eğitimini alan Molla Hikmetullah Demirkol, ilmi icazetini Bitlis Norşin medresesinde Seyda Molla Mahmut Ayaz'dan almıştır. Resmi imamlık görevine Ahlat'ın bir köyünde başlamış ve 25 yıldan beri şu an görev yaptığı Kale Mahalle Tevhit Caminde imamlık ve müderrislik görevlerini sürdürmektedir. Molla Hikmetullah Demirkol, Medresede okutulan *İşarat'ül İcaz*, *Cem'u'l-cevâmi'* ve *El Hûlasat-ül fıkhiyye Ala mezheb-i Sadatil Şafiiyye* kitaplarını Kürtçeye çevirmeyi planları arasında olduğunu belirtmektedir.

Sıddikiye Medresesinde talebelere uygulanan ve medreselerine özgü olduğunu belirttikleri yöntemlerin arasında, klasik medrese müfredatında "harici dersler" olarak adlandırılan tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersleri temel dersler olarak görmekte ve eğitimlerini ağırlıklı olarak bu sistem üzerine vermektedirler. Ayrıca talebelerin pratik Arapça konuşmalarının gelişmesi için günlük Arapça konuşma derslerine ehemmiyet verilmektedir. Şu anda 15 yatılı talebesi bulunan medreseye gündüzlü talebelere de eğitim verilmektedir.¹²⁴

¹²⁴ Molla Hikmetullah Demirkol, Kişisel Görüşme 12, Ahlat, 29 Nisan 2025.

2.1.12. Hira Kuran Kursu Medresesi – Tatvan

Şekil 1.12. Hira Kuran Kursu Medresesi

Medrese, Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlı Yeşilmezra Mahallesinde bulunmaktadır. Seyda Abdurrahman Mekki'nin ailesine ait olan arazide 2008 yılında temeli atılmış, 2014 yılında eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez başta olmak üzere bölgedeki birçok âlim ve kanaat önderinin iştirakiyle resmi açılışı yapılmıştır. 150 talebe kapasitesine sahip olan medrese 2012 yılında 20 talebe ile başladığı eğitim faaliyetlerine şu an yaklaşık 100 talebe ile devam etmektedir. Medresede ağırlıklı eğitim Arapça olmakla beraber hafızlık eğitimi de verilmektedir. Seyda Abdurrahman Mekki, 1975 yılında Şirvan'a bağlı Cevizli (Bimbat) köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının yanında ilk eğitimini aldıktan sonra 1988 yılında Siirt Tillo Mücahidiye medresesine gidip Seyda Burhânuddin Mücahidî'in ders halkasına katılmıştır. Medrese eğitimini tamamlayarak 1994 yılında Seyda Burhânuddin Mücahidî'den ilmi icazetini almıştır. Medresede ayrıca, Molla Muhammed Mekki, Molla Cengiz Şahin, Molla Abdullah Bogutekin, Molla Mehmet Raci Gögerçin, Molla Nurettin Küçük, Molla Cahit Çelik ve Molla Muhammed

Suhayb Mekki hocalar da Arapça tedrisat hizmetleriyle ilgilenmektedirler. Hafızlık bölümünde okuyanlara İsmail Yeşilyurt hoca ders vermektedir.¹²⁵

26 Ağustos 2025 tarihinde Arapça eğitimlerini tamamlayan 21 talebeye ve 43 hafızlık talebesine icazet verilmiştir.

2.1.13. Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi – Tatvan

Şekil 1.13. Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi

Bitlis’in Tatvan ilçesine bağlı Karşıyaka mahallesinde bulunan medrese, 2011 yılında temeli atılmış ve 2015 yılında tamamlanıp eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Medresenin kuruluşunda birçok âlimin katkısı vardır. Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi, adını büyük İslam âlimi Bediüzzaman Said Nursî’den almakta ve onun ilim, ahlak ve iman eksenli eğitim anlayışını yaşatma hedefiyle çalışmalarını sürdürmektedir. Medrese, özellikle Arapça ve hafızlık eğitimi alanında bölgesel ölçekte önemli bir işlev görmektedir. Medrese, Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak hizmet vermekte ve yatılı erkek talebeleri kabul etmektedir. Talebelere hem

¹²⁵ Molla Abdurrahman Mekki, Kişisel Görüşme 13, Tatvan, 20 Mayıs 2025.

klasik medrese ilimleri eğitimi hem de açık öğretim okuyan talebelere eğitim desteği sunulmaktadır.¹²⁶

Eğitim müfredatında Kur'an-ı Kerim eğitimi, Arapça dil bilgisi, temel ilmihal, siyer ve tecvid dersleri ön plandadır. Ayrıca talebelerin örgün eğitime devam etmeleri teşvik edilmekte; medrese eğitimi ile resmi eğitim paralel olarak yürütülmektedir. Derslerin yanı sıra talebelerin manevi gelişimi için cemaatle ibadetler, sohbet halkaları ve ahlaki eğitim etkinlikleri düzenlenmektedir. Talebe sayısı yıllara göre değişmekle birlikte ortalama 40-50 civarında yatılı talebe kalmaktadır.¹²⁷

Medresede müderrislik yapan Seyda Molla Mahmut Ayaz, 1944 yılında Tatvan Yassıca (Ünsûs) köyünde doğmuş, ömrünü ilim ve tedrisat hizmetleri ile geçirmiştir. Ayrıca Molla Ahmed Pirâl, Molla Sabri Polat, Molla Saki Ayaz (oğlu) hocalar da tedrisat faaliyetleri ve medresenin diğer hizmetlerini yürütmektedirler.¹²⁸

2.1.14. Dar'ul Erkam Erkek Kuran Kursu Medresesi – Güroymak (Norşîn)

Şekil 1.14. Dar'ul Erkam Erkek Kuran Kursu Medresesi

¹²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Tatvan Bediüzzaman Erkek Yatılı Kur'an Kursu Tanıtımı* (Ankara: DİB Yayınları, 2021).

¹²⁷ Tatvan Müftülüğü, "Kur'an Kursu Eğitim Raporu (2023)", *Bitlis İl Müftülüğü Arşivi*, (Erişim 12 Mart 2024).

¹²⁸ Molla Saki Ayaz, Kişisel Görüşme 14, Tatvan, 15 Aralık 2024.

Medrese, Bitlis'in Güroymak (Norşin) Yeşilova mahallesinde bulunmaktadır. 2014 yılında temeli atılmış ve inşası tamamen bitmemesine rağmen eğitim faaliyetlerini yürütmektedir. Medresenin genel hizmetini Molla Cafer Balekî'nin torunu Molla Abdulhalim Yıldız yürütmektedir. Medresenin evveliyatı Molla Cafer el-Balekî'ye dayanmaktadır. Vefat ettikten sonra oğullarından Molla Muhammed Latif, köy işlerini üstlenir, küçük kardeşi Molla Muhammed Nasuh'u eksik kalan eğitimini tamamlaması için Molla Cafer Balekî'nin talebesi olan Şeyh Şefik Çiçek'in yanına gönderir. Medrese eğitimi tamamlayan Molla Muhammed Nasuh medresenin hizmetlerini tekrardan kaldığı yerden devam ettirir. 1992 yılına kadar bu hizmetler devam eder. O yıllarda bölgede yaşanan siyasi olaylar nedeniyle köyler boşaltılır ve medrese kapatılır. Zaman zaman medreseyi tekrardan açma ve ilim hizmetini kaldığı yerden devam ettirme girişimlerinde bulunmuşlarsa da bazı sebeplerden dolayı bu teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır. Yeni medresenin yapıldığı arazi aileye ait olup eğitim faaliyetleri kaldığı yerden devam ettirilmektedir. Klasik medrese eğitiminin yanında hafızlık eğitiminin de verildiği medresede yaklaşık 25 yatılı talebe okumaktadır.

Medresede günlük iki sayfa meal dersi okunmakta sarf ve nahiv ilimleri ile örneklendirilerek pekiştirilmektedir. Günlük yarım saat Türkçe kitap okuma ve yarım saat Osmanlıca dilinde Risale-i Nur okuma zorunluluğu vardır. Ayrıca medresenin alt katında sinevizyon eşliğinde talebelere uygun eğitim ve sosyal içerikli programlar haftalık olarak izlettirilmektedir. Medresenin genel işleyişi ile ilgilenen ve resmi görevli olan Molla Abdulhalim Yıldız ile beraber Molla Abdulmelik, Molla Mecit, Molla Abdulkuddus, Molla Vasil ve Molla Sabrullah eğitim hizmetiyle ilgilenmektedirler.¹²⁹

¹²⁹ Molla Abdulhalim Yıldız, Kişisel Görüşme 15, Bitlis, 13 Haziran 2025.

2.1.15. Seyda Molla Masum Kur'an Kursu (Medresesi) – Adilcevaz

Şekil 1.15. Seyda Molla Masum Kur'an Kursu (Medresesi)

Bitlis'in Ahlat ilçesi Tunus Mahallesinde bulunan medresenin evveliyatı Adilcevaz ilçesi Bahçedere (Xaskindûrik) köyünde görev yapan Seyda Molla Masum Şentürk'e dayanmaktadır. Medresenin adının verildiği Seyda Molla Masum Şentürk (öl. 2016) 40 yıla yakın bu köyde imamlık ve müderrislik hizmetini vermiştir. Seyda Molla Masum Şentürk hayattayken temeli atılan medrese, vefatından sonra tamamlanmış 19 Eylül 2024 tarihinde resmi açılışı yapılarak bilfiil eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Medresenin işleyişiyle ilgilenen ve müderrisliğini yapan, Molla Abdussettar Şentürk, Seyda Molla Masum Şentürk'ün oğludur. Molla Abdussettar Şentürk medrese tahsilinin çoğunu babası Seyda Molla Masum'un yanında okumuş, ilmi icazetini Oxîn şeyhlerinden Seyda Molla Mesut Türel'den (öl. 2023) almıştır. Arapça eğitiminin yanında hafızlık eğitiminin de verildiği medresede yaklaşık 30 yatılı talebe kalmaktadır.¹³⁰

¹³⁰ Molla Abdussettar Şentürk, Kişisel Görüşme 16, Ahlat, 29 Nisan 2025.

2.1.16. Suffe Erkek Kuran Kursu (Medresesi) – Güroymak – Norşin

Şekil 1.16. Suffe Erkek Kuran Kursu (Medresesi)

Medrese, Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesine bağlı Baraj Yolu mahallesinde bulunmaktadır. 2019 yılında eğitim hizmetine başlamıştır. Medresenin kurucusu Molla Metin Erten, 1968 yılında Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Değirmensuyu (Mêxik) köyünde doğmuştur. İlk tahsiline babası Molla Salih Erten'in (öl. 2017) yanında başlamış ardından Bitlis'in Norşin ilçesinde bulunan Şeyh Masum Medresesinde tahsilini tamamlayarak ilmi icazetini Seyda Molla Mahmut Ayaz'dan almıştır. Mola Metin Erten, medrese eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum Atatürk Üniversitesinde İlahiyat lisans eğitimini de tamamlamıştır. Medresenin eğitim müfredatında Kur'an-ı Kerim eğitimi, Aparça sıra kitapları, fıkıh, siyer ve tecvid dersleri verilmektedir. Medresede yatılı ve gündüzlü olmak üzere 25-30 civarı talebe okumaktadır.¹³¹

¹³¹ Molla Metin Erten, Kişisel Görüşme 17, Norşin, 15 Mayıs 2025.

Çizelge 1.1. Bitlis’te Halen Aktif Olan Medreseler

No	Medresenin adı	Bulunduğu Yer	Kurucusu	Talebe Sayısı	Yapım Tarihi
1	Şeyh Muhammed Masum Medresesi	Güroymak – Norşîn	Şeyh Abdurrahmân-ı Tâğî	90	1875
2	Şeyh Fetullah Verkanisi (Fethiye) Medresesi	Bitlis	Şeyh Fetullah Verkanisî	30	1890
3	Alâiyye Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Oxîn Medresesi	Mutki	Şeyh Alauddin-î Oxînî	110	1900
4	Geylani Erkek Kur’an Kursu Medresesi	Güroymak – Norşîn	Şeyh Giyaseddin Geylani	25	1990
5	Medine Camii Erkek Kur’an Kursu Medresesi	Tatvan	Molla Nizamettin Yakışık	15	1991
6	Riyad’ül Ulûm Medresesi	Hizan	Molla Nureddin Aktaş	30	1996
7	Şehit Şeyh Abdülkerim Çevik Medresesi	Güroymak – Norşîn	Molla Abdülkerim Çevik	50	2001
8	Şeyh Nasır Medresesi	Güroymak – Norşîn	Şeyh Fadlullah	25	2004
9	Ravza Yatılı Erkek Kur’an Kursu Medresesi	Tatvan	Molla Burhan Yaman	70	2008
10	Geylani Külliyesi Medresesi (Kur’an Kursu)	Bitlis	Şeyh Mahmud Geylani	65	2010
11	Siddikiye Medresesi	Ahlat	Molla Hikmetullah Demirkol	15	2010
12	Hira Kuran Kursu Medresesi	Tatvan	Molla Abdurrahman Mekki	100	2012
13	Bediüzzaman Erkek Yatılı Ku’ran Kursu Medresesi	Tatvan	Molla Mahmut Ayaz	40	2015
14	Dar’ul Erkam Erkek Kuran Kursu Medresesi	Güroymak – Norşîn	Molla Cafer Baleki’nin Çocukları	25	2015
15	Seyda Molla Masum Medresesi (Kur’an Kursu)	Adilcevaz	Molla Masum Şentürk	30	2018
16	Suffe Erkek Kuran Kursu Medresesi	Güroymak – Norşîn	Molla Metin Erten	25	2019

2.2. Günümüz Bitlis Medreselerinde Eğitim Sistemi

Doğu medreselerinde asırlardır devam eden geleneksel öğretim metodu, belirli bir hiyerarşi ve düzene dayanmaktadır. Bu medreselerde uygulanan eğitim sistemi, modern anlamda yapılandırılmış müfredatlara göre değil; ilim halkalarının sürekliliğine, bireysel takibe ve seydadan talebeye doğrudan geçen bilgi aktarımına dayanmaktadır.¹³²

Eğitim, belirli bir sıra dâhilinde ilerlemekte ve talebeler, temel alt seviyeden başlayarak medresede okutulan ilimlerde derinleşmeye yönlendirilmektedir. Bu yönüyle, Bitlis medreselerinde sıralı ve kendi içerisinde sarmal nitelikli bir eğitim modelinin var olduğu söylenebilir.

Medrese müfredatları, hem içerik hem de yaklaşım bakımından modern eğitim sistemlerinden ayrılmaktadır. Modern eğitim sistemi bilim dalları arasında bütünleşmeyi ve bilimsel ölçütlere dayalı düzenlenmiş bir yapıyı sunarken, medreselerdeki eğitim daha çok klasik metinler üzerinden yürütülmekte ve şerh-haşiye geleneğine dayanmaktadır.¹³³ Bitlis medreselerinde de bu yöntemle talebeler, temel Arapça dil bilgisi, mantık, kelim, fıkıh, tefsir ve hadis gibi klasik ilim dallarında donanım kazanmaları hedeflenmektedir.

Medreselerde eğitim yalnızca teorik bilgilerle sınırlı kalmamaktadır. Aksine, talebeler edindikleri bilgileri hem sözlü hem de ezber olarak sürekli tekrar etmekte ve tartışma (müzakere) yöntemiyle içselleştirmektedir.¹³⁴ Dolayısıyla medreseler, bilgiyi ezberletmekten çok anlamlandırmayı ve hayata geçirmeyi amaçlayan bir eğitim anlayışına sahiptirler.

Bitlis'teki medrese eğitiminde dikkat çeken bir diğer unsur ise talebelerin ilim tahsiline adım attıkları andan itibaren belirli bir düzene tâbi tutulmalarıdır. Eğitim süreci, önce basit dilbilgisi metinleriyle başlamakta, ardından orta ve ileri düzey fıkıh, kelim ve mantık metinlerine geçilmektedir. Her talebenin ilerleyişi kendi gayreti ve hocasının yönlendirmesiyle şekillenmekte, bu bağlamda bireysel öğrenme sorumluluğu önemli bir yer tutmaktadır. Bu yapı, talebenin kendi seviyesine uygun metinler üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak ve kişiselleştirilmiş bir eğitim ortamı doğurmaktadır.

¹³² İbrahim Hakkı İmamoğlu, “(İslam’ın Kadim Geleneğinden) Medreselerden (Vatandaşlık Bilincine) Mekteplere: Hedef-İçerik ve Paradigma Sorgulamaları”, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 5-7 Ekim 2012), 1/186.

¹³³ Hüseyin Doğan, “Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2013), 7-8.

¹³⁴ Salih Karataş, “Medrese Eğitiminde Ahlakî Terbiye ve Sosyal Dayanışma”, *İslamî İlimler Dergisi* 4/2 (2019), 145-162.

2.2.1. Derse Önceden Hazırlık (Mütala'a) Yöntemi

Bitlis medreselerinde sürdürülen geleneksel eğitim anlayışının en dikkat çekici yönlerinden biri, talebenin derse önceden hazırlık yapmasını içeren mütala'a sistemidir. Bu sistem, yalnızca Bitlis medreselerine özgü olmayıp İslam dünyasında kadim medrese geleneğinin önemli bir parçası olarak yer edinmiştir. Ancak, modern eğitim kurumlarında yaygınlaşmamış olması bakımından özgün bir yöntem olarak kabul edilmektedir.¹³⁵ Mütala'a, talebenin sadece hocanın anlatımına bel bağlamamasını, aksine ders öncesinde kendi zihinsel hazırlığını yaparak derse aktif katılımını sağlamasını hedefler. Bu süreç, öğrenmenin pasif değil, bizzat talebenin emek verdiği aktif bir deneyim yaşamasını amaçlamaktadır.

Bitlis medreselerin çoğunda uygulanan bu sistem, aynı zamanda eğitim sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak ciddiyle sürdürülmektedir. Hocalar tarafından belirlenmiş bir zaman dilimi içerisinde, genellikle bir saatten fazla süren bu hazırlık süreci, talebelerin yeni alacakları derse anlamalarını kolaylaştırmakta ve böylece seydanın yükü de hafiflemektedir. Bazı medreselerde bu hazırlık süreci zorunlu hâle getirilmiş olup, katılım göstermeyen talebeler derse alınmamaktadır.

Hocalar, ders öncesi hazırlığı talebelerin sorumluluğuna bırakmayarak sıkı biçimde takip etmektedirler. Talebeden yalnızca mütala yapması değil, aynı zamanda önceki dersin metnini ezberlemiş olması, ezberlenmesi zorunlu olmayan kitaplarda ise önceki dersin muhtevasını da hatırlaması beklenmektedir. Bu koşullar sağlanmadığında, talebe o gün derse kabul edilmemektedir. Mütala, bu bağlamda yalnızca bireysel değil, aynı zamanda pedagojik bir disiplini de temsil etmektedir.

2.2.2. Birebir Ders Yöntemi

Medrese geleneğinde birebir eğitim sistemi, ilmi derinlemesine kavrayabilmenin en etkili yollarından biri olarak kabul edilmiştir.¹³⁶ Bitlis medreselerinde de bu yöntem yaygın olarak uygulanmakta ve talebelerin bireysel gelişimlerine büyük katkılar sağlamaktadır. Birebir ders, hocayla doğrudan temas hâlinde, küçük gruplar hâlinde ya da bireysel olarak sürdürülen bir öğretim biçimidir. Bu sistemde talebeler, genellikle ikili, üçlü ya da dörtlü gruplar hâlinde seydanın karşısına oturur; seyda her bir gruba ayrı ayrı

¹³⁵ Yahya Suzan, "Medreselerde Arapça Öğretimi", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyum 29 Haziran - 1 Temmuz 2012* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 1/ 610.

¹³⁶ Suzan, "Medreselerde Arapça Öğretimi", 1/612.

ders anlatır. Böylece her talebe kendi seviyesine ve anlama kapasitesine uygun bir öğrenme süreci yaşar.

Medreselerde sınıf sistemine dayalı toplu öğretim modeli uygulanmamaktadır. Bunun yerine bireysel öğrenme sürecine dayanan bir yapı benimsenmiştir. Her talebe, kendi bilgi seviyesine ve öğrenme hızına göre ilerlemekte; daha ileri seviyeye geçiş ancak mevcut seviyedeki kitabı tam anlamıyla kavradıktan sonra mümkün olmaktadır. Bu süreçte herhangi bir ders kitabı ya da konu eksik bırakılmaksızın, sistemli ve bütüncül bir şekilde öğretilmektedir.¹³⁷ Bu yöntem, medrese eğitiminde ölçme ve değerlendirme sürecinin doğal bir parçası olarak görülmektedir. Birebir ders sistemi, aynı zamanda hoca-talebe ilişkisinin kuvvetlenmesini de sağlamaktadır. Talebe hocasıyla daha yakın bir bağ kurmakta; bu bağ sadece ilmi değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki bir yön de kazandırmaktadır. Hocalar, talebelerinin sadece akademik gelişimini değil, davranışlarını, ahlaki duruşlarını ve ibadet alışkanlıklarını da yakından gözlemleyerek yönlendirmektedir.¹³⁸ Bu yönüyle birebir ders, sadece bilgi aktarımından ibaret olmayıp karakter inşasına da hizmet etmektedir. Bitlis medreselerinde uygulanan birebir ders sistemi, klasik medrese eğitim geleneğinin en önemli unsurlarından biridir. Bu sistem, hem bireysel öğrenme sürecine imkân tanımakta hem de talebenin konuları derinlemesine kavramasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda öğretim sürecinde esneklik ve bireyselleştirme sağladığı için, talebenin eğitimden maksimum verim almasını desteklemektedir.

2.2.3. Ders Arkadaşlığı (Heval Ders) Yöntemi

“Heval” kelimesi Kürtçede “arkadaş” anlamına gelmekte olup, medrese eğitim kültüründe ders arkadaşlığı anlamını ifade eder.¹³⁹ Bitlis medreselerinde uygulanan eğitim yöntemlerinden biri olan “heval ders” sistemi, talebeler arasındaki dayanışma ve kolektif öğrenme kültürünü güçlendiren önemli bir eğitim yöntemidir. Bu sistemde, seviyeleri birbirine yakın olan talebeler gruplar hâlinde eşleştirilmekte ve aynı metin veya ders içeriği üzerinde birlikte çalışmaktadırlar. Bu durum, talebelerin bireysel çabalarını desteklerken aynı zamanda anlamadıkları yerleri birbirlerine açıklayarak öğrenme sürecini pekiştirmelerine olanak tanır.

¹³⁷ İmamoglu, “(İslam’ın Kadim Geleneğinden) Medreselerden (Vatandaşlık Bilincine) Mekteplere: Hedef-İçerik ve Paradigma Sorgulamaları”, 1/194.

¹³⁸ Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, 1/610.

¹³⁹ Ahmet Yayla vd., “Medreselerde Eğitimsel Bir Geçmiş Olan Kişilerin Medrese Eğitimine İlişkin Görüşleri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (2017), 493.

Heval ders sisteminin temel amacı, talebenin öğrenme sürecine yalnızca hocası aracılığıyla değil, ders arkadaşıyla birlikte aktif katılımını sağlamaktır. Talebelerin karşılıklı olarak birbirine soru sorması, açıklamalarda bulunması ve birlikte değerlendirme yapması, yalnızca akademik başarıya değil, aynı zamanda sosyal etkileşime ve özgüven gelişimine de katkı sağlar.¹⁴⁰ Bitlis medreselerinde bu tür etkileşimli öğrenme modeli, bireysel gayreti teşvik ederken, aynı zamanda kolektif bir sorumluluk duygusunu da geliştirmektedir.

Heval ders sisteminin bir diğer önemli yönü, talebeler arasında arkadaşlık bağı kurması ve medrese ortamında bir kardeşlik atmosferi oluşturmaktır. Medrese eğitimi, sadece bilgi kazanımına değil, aynı zamanda ahlaki gelişime de odaklandığı için bu tür arkadaşlık ilişkileri manevi gelişimi destekler niteliktedir. Bu yönüyle Bitlis medreselerinde “heval” kavramı, sadece ders arkadaşlığı değil, aynı zamanda birlikte büyüme, gelişme ve ilimde yol arkadaşlığı anlamına da gelir. Bu sistemde her talebeye, kapasitesine uygun bir öğrenme yükü verilmelidir. Talebeler arasında bilgi seviyesine göre bir denge kurulmalı ve gruplar bu denge gözetilerek oluşturulur. Aksi durumlarda bunun olumsuz yönlerine rastlanabilmekte ve seviyesi düşük veya algısı zayıf olan taraf geri kalabilmektedir. Bu uyumun sağlandığı gruplar ders öncesinde ve sonrasında birlikte mütalaa yapar, metinleri tartışır ve ezber yaparken birbirlerine destek olurlar.

2.2.4. Metin Ezberleme Yöntemi

Ezberleme tekniği, medrese geleneğinde geçmişten günümüze ulaşan temel eğitim metotlarından biridir. Medreselerde uygulanan eğitim sisteminin temel taşlarından biri, talebelerin derslerde işledikleri bazı kitap metinlerini ezberleme zorunluluğudur. Bu uygulama, sadece bilgi edinimini değil, aynı zamanda dilin kalıcı öğrenimini de amaçlamaktadır. Her talebe, aldığı dersi ezberlemekle yükümlü olduğu gibi, ezberlediklerini periyodik olarak tekrar etmek durumundadır.¹⁴¹ Bu bağlamda, periyodik olarak yapılan metin dinlemeleri, talebenin gelişimini kontrol etmek ve ezberlerinin kalıcılığını pekiştirmek amacıyla yürütülmektedir. Ezberde eksiklik veya sorun yaşayan talebelere, eksiklik giderilene dek yeni ders verilmemektedir. Bu yöntem, öğretimde sistemli ve disiplinli bir süreci inşa etmektedir.

¹⁴⁰ Sefa Kavak, *Medrese Eğitiminde Ahlakî ve Sosyal Değerlerin Kazanımı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018).

¹⁴¹ Ahmet Yıldız, *Doğu Anadolu Medreseleri ve Günümüzdeki Eğitim Uygulamaları: Bitlis Örneği* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2021).

Yabancı bir dil olarak Arapça'nın öğreniminde ezberleme yöntemi, zorlukların üstesinden gelmede önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Arapçanın gramer yapısının karmaşıklığı ve zenginliği dikkate alındığında, kuralların hafızaya kazınması için ezber ve tekrar yöntemine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴² Medrese eğitimi, bu ihtiyacın bilinciyle Arapçayı öğrenme sürecinde özellikle nahiv (gramer) ve sarf (fiil çekimi) gibi dil bilgisi kitaplarının ezberlenmesini zorunlu kılmaktadır. Böylece dilin yapısal kodları, talebenin bilinçaltında yer edinmekte ve zamanla aktif biçimde kullanılabilir hâle gelmektedir. Ezberlenmesi zorunlu metinler, çoğunlukla gramer odaklıdır. Fıkıh, hadis, tefsir gibi alanlara ait klasik eserlerin ezberlenmesi ise zorunlu değildir. Bu durum, dil öğrenimini bir temel olarak ele alan medrese yaklaşımının doğal bir sonucudur. Ezberlenen metinler zamanla unutulsa bile, talebenin zihninde bu bilgilerin izleri kalmakta; öğrenilen yapılar kalıcı hale gelmektedir. “Çiviye söksen de izi kalır” atasözüyle ifade edilen bu anlayış, medreselerdeki öğrenmenin kalıcılığına vurgu yapmaktadır.¹⁴³ Talebe, ezberlediği metinleri daha sonraları unutmuş olsa bile ezberlediği cümleler dilsel bir refleks olarak bellekte yaşamaya devam edecektir. Dolayısıyla medrese eğitimi, ezber üzerinden zihinsel eğitimi önceleyen ve bu sayede talebenin dil becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bir sistemi yansıtmaktadır.

2.2.5. Müzâkere Yöntemi

Medrese eğitim sisteminin özgün yönlerinden biri, talebeler arasında yürütülen müzâkere uygulamasıdır. Müzâkere, hocadan alınan dersin ardından talebelerin kendi aralarında, genellikle daha küçük gruplar hâlinde, o gün işlenen konuları tartışarak tekrar etmeleri esasına dayanır. Bu yöntem, bireysel öğrenmenin pekiştirilmesi ve sosyal öğrenme ortamının güçlendirilmesi açısından son derece etkili bir tekniktir. Medrese geleneğinde, bilginin yalnızca hoca merkezli değil, talebeler arasında paylaşım yoluyla da zenginleştiği kabul edilmektedir.¹⁴⁴ Müzâkere süreci yalnızca aynı seviyedeki talebeler arasında değil, farklı seviyeler arasında da işletilmektedir. Özellikle daha ileri seviyede olan talebeler, alt seviyedeki talebelere dersleri tekrar ederek hem kendilerini hem de arkadaşlarını desteklerler.

Bitlis medreselerinde uygulanan müzâkere sistemi, klasik medrese eğitiminin temellerinden biridir. Talebeler arasında hem bilgi aktarımı hem de sosyal dayanışma

¹⁴² İbrahim Sarıçam, *Arapça Öğretiminde Ezberin Rolü: Geleneksel Yöntemler Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020).

¹⁴³ Karataş, “Medrese Eğitiminde Ahlaki Terbiye ve Sosyal Dayanışma”, 155.

¹⁴⁴ Ahmet Şahin, *İslam Eğitim Geleneğinde Bilgi ve Öğrenme Teknikleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016).

sağlayan bu uygulama, eğitimin yalnızca ben merkezli değil, biz temelli bir süreç olduğunu gösterir. Bu yönleriyle müzakere sistemi, medrese eğitim-öğretim sürecinde önemli görülmekte ve klasik medrese eğitim sisteminde vazgeçilmez bir yöntem olarak devam etmektedir.

2.2.6. İmlâ-İnşâ Yöntemi

Dil, insanın düşünce dünyasını şekillendiren ve toplumsal iletişimin temelini oluşturan en önemli yetilerden biridir. İnsan, doğuştan getirdiği yetilerle anadilini çevresel etkilerle öğrenebilmekte; ancak anadili dışındaki bir dili öğrenebilmesi için sistemli bir eğitime ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, Arapçanın öğrenimi yalnızca sözlü iletişime dayalı bir süreçle değil, aynı zamanda yazma (imlâ) ve kurallı metin oluşturma (inşâ) becerileriyle desteklenmelidir.¹⁴⁵ Bu anlayıştan hareketle Arapça öğretiminde dil bilgisinin yanında, imlâ ve inşâ da önemli bir yer tutmaktadır.

Arapçanın, ana dili Arapça olmayan milletlere öğretilmesi, yalnızca konuşma ve kıraat düzeyinde kalmamalı; yazma becerisiyle de desteklenmelidir. Medreseler bu noktada, talebelerine Arap harflerini öğretmekle kalmayıp, aynı zamanda düzgün ve estetik biçimde yazma pratiği kazandırmak amacıyla düzenli imlâ çalışmaları da yaptırmaktadır.¹⁴⁶ Arap harfleriyle yazı yazmak, talebenin harf şekillerine aşina olması, kelime kalıplarını kavraması ve öğrendiği gramer (sarf-nahiv) bilgilerini pratik uygulamaya geçirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yazım süreci, bilhassa başlangıç seviyesindeki talebeler için, dilin hem görsel belleğini hem de kas hafızasını harekete geçiren, kapsamlı bir eğitim imkânı sağlamaktadır.

Medreseye yeni başlayan talebeler başta olmak üzere, yazı yazma becerisi gelişmemiş olan talebeler için belirli zaman dilimleri ayrılmaktadır. Yazısı düzgün olan talebeler örnek gösterilmekte; yazısı zayıf olanlara ise birebir destek sağlanmaktadır. Böylece, talebelerin yazılı anlatım becerisi zamanla gelişmekte, Arapçaya karşı estetik ve yapısal bir yatkınlık kazanmaları sağlanmaktadır.¹⁴⁷

Bitlis medreselerinde sürdürülen imlâ-inşâ uygulamaları, genel olarak ayet, hadis, şiir ve derslerin özetini tutma şeklinde yapılmaktadır. Talebelerin yalnızca dil bilgisine

¹⁴⁵ Mehmet Bakırcı, “Geleneksel Medrese Eğitiminde Yazı Öğretimi ve İmlâ Uygulamaları”, *İslamî İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 211-224.

¹⁴⁶ M. Ali Özdemir, “Yabancı Dil Olarak Arapçanın Öğretiminde Yazma Becerisinin Önemi ve Medrese Uygulamaları”, *Uluslararası Arapça Eğitim Dergisi* 3/1 (2019), 140-150.

¹⁴⁷ Halit Yılmaz, *Bitlis Medreselerinde Arapça Öğretim Uygulamaları: Yerel Bir Eğitim Geleneği* (Diyarbakır: Dicle Akademi Yayınları, 2020).

değil, aynı zamanda yazma becerisine hâkim olmalarını hedefleyen bu uygulamalar, yazı aracılığıyla bilgiye ulaşma, bilgiyi muhafaza etme ve bilgiyi estetik biçimde ifade etme becerileri eş zamanlı olarak geliştirilmiş olmaktadır.

2.2.7. Hitâbet Yöntemi

Medreselerde yürütülen eğitimin yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmadığı, talebelerin edindikleri bilgileri toplum önünde ifade edebilme becerilerini de geliştirmeye yönelik önemli uygulamaların bulunduğu görülmektedir.¹⁴⁸ Bu uygulamaların başında hitabet eğitimi yer almaktadır. Hitabet, talebenin dinî bilgi birikimini sözel ifade gücüyle birleştirme, toplum önünde konuşabilme cesareti kazanma ve iletişim yetkinliği edinme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda, medreselerde her hafta talebelere belirli bir dini konu verilir; talebe bir hafta boyunca bu konuyu çalışır ve hazırladığı sohbeti, hocasının ve diğer talebelerin huzurunda sunar. Söz konusu uygulama, Bitlis Medreselerinde de önemsenmekte, haftanın belli bir günü ve saatinde uygulanmaktadır. Sohbet öncesinde talebeler, hazırlık sürecinde bireysel olarak veya birkaç arkadaşıyla birlikte prova yaparak kendilerini sınamaktadırlar. Sunum günü geldiğinde ise talebe, yaklaşık yarım saat süren bir konuşma yaparak bilgilerini sözlü şekilde aktarır. Bu uygulama, hem bireysel gelişim hem de dinleyiciye hitap etme becerisi açısından ciddi bir deneyim kazandırmaktadır. Ayrıca hitabetin gelişimi yalnızca medrese içi ortamla sınırlı kalmamakta; Ramazan ayında talebeler şehir ve köylerdeki camilere gönderilerek hutbe okuma ve vaaz verme görevleri üstlenmektedir. Ramazan gibi özel zaman dilimlerinde ise talebeler köylere gönderilmekte; bu görev, hem toplumsal bir hizmet hem de eğitsel bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca taziye ortamları gibi özel sosyal alanlarda da konuşma yapımları sağlanmakta; bu tür etkinliklerle talebenin özgüveni pekiştirilmektedir. Söz konusu görevler aynı zamanda talebelerin sahada nasıl davranacaklarını ve toplumsal temsil kabiliyetlerini de geliştirmektedir.

2.2.8. Hadis Ezberleme Yöntemi

Medreselerinde sürdürülen geleneksel eğitim uygulamalarından biri de hadis ezberleme etkinliğidir. Medrese müfredatında sadece dil ve fıkıh gibi alanlar değil, aynı zamanda Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sözleri olan hadislerin ezberlenmesi de önemli

¹⁴⁸ Ahmet Kara, "Klasik Medreselerde Hitabet Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *İslamî İlimler Araştırma Dergisi* 5/2 (2019), 85-98.

bir yer tutmaktadır.¹⁴⁹ Bu uygulama, talebelerin dinî metinlerle olan bağıını güçlendirmekte ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığı pekiştirmektedir. Bitlis'in bazı medreselerinde bu gelenek canlı bir şekilde sürdürülmekte, her hafta bir hadis Arapça metniyle birlikte anlamı da yazılarak medresenin ilan panosuna asılmakta veya tahtaya yazılmakta; talebeler bu hadisi mümkünse ezberleyip, arkadaşları ile beraber tekrar etmektedir.

Hadis ezberine teşvik amacıyla medreselerde zaman zaman hadis yarışmaları da düzenlenmektedir. Bu yarışmalar talebeler arasında olumlu bir rekabet ortamı oluşturmakta, başarı gösteren talebelere ödüller verilerek motivasyonları artırılmaktadır. Yarışmalar genellikle kısa, anlamı güçlü ve kolay ezberlenebilen hadislerden seçilerek yapılmakta; talebelerin hadis sevgisini artırma ve öğrenmeye karşı ilgilerini canlı tutma işlevi görmektedir.¹⁵⁰ Hadis ezberinin medrese müfredatında yer almasının temel amaçlarından biri de bu hadislerle günlük yaşamda irşat faaliyetlerini desteklemektir. Bu hadisler, talebelerin sohbet, vaaz ve hutbelerinde en çok başvurdukları metinler arasında yer almaktadır.

2.2.9. Özet Tutma Yöntemi

Medrese eğitim sisteminde dikkat çekici yöntemlerden biri, talebelerin derse başlamadan önce özet sunma-verme uygulamasıdır. Bu yöntemde her talebe, derse geçmeden önce bir önceki dersin içeriğini yazılı veya sözlü olarak özetleyerek hocasına sunmakla yükümlüdür.¹⁵¹ Seyda, talebenin derse ne düzeyde hâkim olduğunu bu özetten anlar. Eğer talebe dersi yeterince kavramışsa yeni bir derse başlanır; ancak eksik ya da yüzeysel bir özet sunulmuşsa, yeni derse geçilmesine genel de izin verilmez. Bu yöntem, talebenin hem bilgiyi sindirmesini sağlar hem de öğrenme sürecini kontrol altına alır. Talebe, seydasının karşısına özeti hazır bir şekilde çıkma zorunluluğu taşıdığından, konuyu önce anlamak, ardından kendi ifadeleriyle özetleyerek ifade etmek durumundadır. Böylelikle öğrenme süreci sadece ders verip okutmakla değil, anlamaya ve aktarmaya dayalı bir hale gelir.

¹⁴⁹ İsmail Güler, "Medrese Eğitiminde Hadis Ezberleme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2020), 95-110.

¹⁵⁰ Harun Çelik, *Klasik Eğitimde Ezberin Yeri ve Hadis Öğretiminde Uygulamalar* (İstanbul: Hüküm Yayınları, 2021).

¹⁵¹ Burhan Uysal, "Medreselerde Talebe Katılımı ve Sözlü Değerlendirme Teknikleri", *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2020), 140-150.

Medreselerde özeti sözlü olarak sunma uygulaması, modern eğitim kurumlarında yazılı ödev ya da sınavlarla yapılmaya çalışılan “anlama düzeyini tespit etme” sürecini doğrudan ve etkili biçimde gerçekleştirmektedir. Talebe, özeti sunarken sadece bilgiyi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda kavramsal bütünlüğü kurar ve hafızasında bilgiyi yapılandırır. Bu süreçte öğretici olan sadece seyda değil, aynı zamanda talebenin bizzat kendisidir. Özeti yapamayan talebe, önceki dersi tam olarak sindiremediği için yeni bilgiyle kuracağı ilişki zayıf kalır. Dolayısıyla bu uygulama, bilgi bütünlüğü açısından da oldukça önemlidir.¹⁵² Bu uygulama, Bitlis medreselerinde hâlâ eksiksiz şekilde devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Müderrisler bu uygulamanın önemini sık sık hatırlatmakta ve takibi yapılmaktadır.

2.2.10. Soru – Cevap Yöntemi

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de eğitimde en sık kullandığı yöntemlerden biri olan soru-cevap yöntemi, İslam geleneğinde pedagojik değeri yüksek bir teknik olarak kabul edilmektedir. Peygamber Efendimiz, eğitim halkalarında bazen kendisi soru sormuş, bazen de sahabilerden gelen soruları cevaplayarak bilgiyi öğretme sürecini şekillendirmiştir.¹⁵³ Medreselerde, bu geleneğin bir uzantısı olarak kabul edilen soru-cevap yöntemi, doğrudan Hz. Peygamber’in Suffe’de uyguladığı öğretim tarzının devamı olarak görülebilir. Soru-cevap yöntemi, Bitlis medreselerinde hem hoca merkezli hem de talebe merkezli olarak uygulanmaktadır. Müderrisler, ders esnasında talebelere doğrudan sorular sorarak, onların konuya ne ölçüde hâkim olduğunu gözlemlemektedirler. Bu teknik sayesinde talebenin dersi kavrayıp kavrayamadığı tespit edilmektedir. Ayrıca müderris, talebelerin verdiği cevaplara göre dersi yönlendirmekte ve gerekiyorsa konuyu derinleştirerek açıklamalarını yeniden yapılandırmaktadır. Medrese ortamında soru sorma yalnızca hoca ile sınırlı değildir; talebeler de bu yöntemi aktif biçimde kullanmaktadır. Dersten önce yapılan mütalâa, ders sırasında yürütülen takrir, ders sonrası yapılan müzakere ve günlük etkileşimler sırasında talebeler seydalarına ve birbirlerine sorular yöneltirler. Dolayısıyla talebe, öğrendiklerini sadece hatırlamakla kalmaz; onları yorumlar, başkalarına aktarır ve gerektiğinde yeniden yapılandırır. Böylece soru-cevap yöntemi, öğrenme sürecinde hem kavrama hem de ifade becerisini geliştiren etkili bir araç olarak görülür.

¹⁵² Hakkı Özdemir, *Geleneksel Eğitim Modelleri ve Modern Karşılaştırmalar* (Konya: Meram Yayıncılık, 2021).

¹⁵³ Hüseyin Özsoy, “Hz. Peygamber’in Eğitim Yöntemleri ve Günümüze Etkileri”, *Peygamber Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 65-78.

2.2.11. Takrir Yöntemi

Sözlükte “tekrar etmek, açıklamak” anlamına gelen takrir, hocanın bilgiyi yapılandırılmış biçimde talebelerine sunmasını esas alır. Takrir yöntemi, İslamî eğitim tarihinde sözlü anlatıma dayalı klasik öğretim tekniklerinden biri olarak kabul edilmekte ve özellikle medrese sisteminde yaygın bir biçimde uygulanmaktadır. Bu yöntemin temel özelliği hoca merkezli olmasıdır. Müderris, dersin temel metnini okuduktan sonra, ilgili konunun ayrıntılarını açıklamakta, gerekirse farklı âlimlerin görüşlerine yer vererek konuyu çok boyutlu olarak işlemektedir.¹⁵⁴

Medreselerin takrir yöntemine bakıldığında kendine özgü ve farklı bir yöntem kullandıkları görülmektedir. O da “Manalandırma” ve “i’rablama” yöntemidir. Manalandırma aşamasında metin, talebenin anlayabileceği basit ve açıklayıcı bir üslupla okunur. Ardından, irab aşamasına geçilerek cümledeki her bir kelimenin gramer işlevi açıklanır. “Seyda ile talebe birbirine yakın oturur aynı kitaba veyahut ayrı kitaplardan dersi okumaya başlarlar. Genelde Seyda, bazen de talebe ibareyi okur. Seyda, vasat bir okuyuşla cümle cümle bazen kelime kelime Kürtçe, Türkçe bazen de Arapça veya Zazaca gibi bölgede yaygın olarak kullanılan dillerden talebenin bildiği bir dille dersi anlatır.”¹⁵⁵ Bu yaklaşım, talebenin hem semantik hem de morfolojik olarak cümle yapılarını tanımasını kolaylaştırır ve nahiv kurallarına “duyarak alışmasını” sağlar. Bitlis medreselerinde takrir yöntemi, genellikle ders metninin okunmasıyla başlanır. Bu metni bazen doğrudan müderris, bazen de talebelerden biri okur. Müderris, derste geçen terimler hakkında sorular sorarak talebelerin dikkatini diri tutar; kimi zaman cümlelerin i’rabını (nahiv çözümlemesini) istemek suretiyle gramer bilgilerini pekiştirir. Talebe metni okurken yapılan irâbi hatalar, hocanın yönlendirmesiyle düzeltilir ve ardından açıklama kısmına geçilir. Bu uygulama sayesinde talebeler, harekesiz Arapça metinleri doğru ve akıcı bir şekilde okuma becerisi kazanmaları hedeflenmektedir.

2.2.12. Sınavlar

Medreselerde eğitim süreci, sadece bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamakta; talebelerin gelişimini ve yeterlilik düzeyini belirlemek amacıyla ara ara sınav aktivitesiyle desteklenmektedir. Bu sınavlar genellikle hem yazılı hem de sözlü olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Yazılı sınavlar, talebenin konuyu sistematik biçimde ifade edebilme ve

¹⁵⁴ Mehmet Görmez, “Takrir Yönteminin Tarihsel Gelişimi ve İslam Eğitimindeki Yeri”, *İslamî İlimler Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2019), 95.

¹⁵⁵ Nizamettin Yakışık, “İlim ve İrfan Aşiyani Medreseler”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu: 05-07 Ekim 2012* (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 1/512.

kavramsal bilgiyi yazılı dile dökebilme becerisini ölçerken; sözlü sınavlar talebenin ifade gücünü, hafıza etkinliğini ve özgüvenini test etmeye yöneliktir.¹⁵⁶ Bitlis medreselerinde bu iki sınav türü, genellikle belirli bir kitabın bitiminde uygulanmakta ve değerlendirme sonucuna göre talebenin bir sonraki kitaba geçip geçemeyeceği kararlaştırılmaktadır. Günlük derslerde de değerlendirme süreçleri aktif olarak doğrudan talebeyle iletişim kurularak yapılmaktadır. Seyda, talebesine o günkü dersi işlemeye başlamadan önce, bir önceki dersle ilgili birkaç soru yöneltmektedir. Bu uygulama, hem talebenin konuları takip edip etmediğini test etmekte hem de günlük bir sözlü sınav işlevi görmektedir. Talebe, kitabın tamamını okuduğunda ise nihai değerlendirme sürecine tabi tutulur. Bu süreçte bazen yazılı bazen de sözlü sınav şeklinde yapılmakta; talebenin başarı düzeyine göre bir sonraki kitaba geçiş hakkı verilmektedir. Başarısız olan talebeye tekrar süre tanınmakta, bu süre sonunda tekrar sınava alınmaktadır.

Medreselerde uygulanan bir diğer önemli sınav biçimi de genel deneme sınavlarıdır.¹⁵⁷ Bu sınavlar, özellikle tatil (geçit) günlerinde yapılmakta ve her talebe, bilgi düzeyine göre kendi grubunda değerlendirilmektedir. Dereceye giren talebeler, tüm medrese topluluğu önünde ilan edilmekte ve teşvik amacıyla ödüllendirilmektedir. Hediyeler yoluyla sağlanan teşvik, özellikle genç talebelerde özgüven gelişimini ve başarıya yönelme isteğini artırmaktadır.

2.2.13. Tatiller (Geçit) ve Spor

Medreselerde uygulanan eğitim sistemi, sadece ders çalışmaya ve okumaya dayalı değil, aynı zamanda talebelerin fiziksel ve zihinsel dinlenmelerini de esas alan dengeli bir yapıya sahiptir. Bu kapsamda, medrese talebelerine her hafta belirli bir süre için dinlenme imkânı tanınmaktadır. Geleneksel olarak perşembe günü öğleden sonra veya ikindi namazından sonra başlayan ve cuma akşamı sona eren haftalık tatiller, talebelerin hem bireysel temizliklerini yapmalarına hem de kaldıkları medrese ortamını temizlemelerine fırsat sunar. Bu uygulama, İslam kültüründeki cuma günü merkezli haftalık tatil anlayışının bir yansımasıdır.¹⁵⁸

Ramazan ve Kurban bayram günleri de medreselerde ders yapılmayan özel günler olarak değerlendirilir. Ramazan ayında ise “talib” rütbesindeki talebelerin, imamı

¹⁵⁶ Mustafa Akçay, *Medrese Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri* (Erzurum: Ural Yayıncılık, 2020).

¹⁵⁷ Yakışık, “İlim ve İrfan Aşiyanı Medreseler”, 1/512-513.

¹⁵⁸ Enes Türkmen, “Cuma Gününün Tatil Olarak Değerlendirilmesi: Geleneksel İslam Eğitiminde Haftalık Dinlenme”, *Din Eğitimi Dergisi* 5/2 (2020), 68–75.

olmayan köy veya camilerde imamlık yapması nedeniyle bazı medreselerde eğitime geçici olarak ara verilmektedir.¹⁵⁹ Bu durum, medrese talebelerinin medresede öğrendiklerini uygulamalı olarak hayata geçirmeleri amaçlanmaktadır.

Bitlis medreselerine yaptığımız ziyaretlerde, “geşt” (dinlenme/tatil) günlerinin tüm medreselerde titizlikle uygulandığı müşahade edilmiştir. Hizan ve Oxîn medrelerini özellikle perşembe günü ziyaret ettik ve geşt programlarına katıldık. Öğrencilerin bizzat aktardığı üzere, “Geşt” olarak bilinen bu dinlenme zamanları, zihinlerini dinlendirmeleri, sosyal ilişkilerini pekiştirmeleri ve fiziksel faaliyetlerle dengeli bir eğitim hayatı sürdürmeleri açısından mühim bir konumdadır. Eğitim-öğretim sürecinin sadece akademik yönüyle değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve bedensel gelişimle desteklenmesi açısından da oldukça önemli olduğu görülmektedir.

2.3. Bitlis Medreseleri’nin Eğitim Kadrosu

2.3.1. Seydâlar

Genel olarak Doğu bölgesinde medrese sisteminin en temel aktörlerinden biri olan seydâlar, hem eğitim-öğretim sürecinin hem de idari işleyişin merkezinde yer almaktadır. “Seydâ” kelimesi, geleneksel anlamda ilmi ve manevi otoriteyi temsil eden bir unvan olarak kullanılır. Doğu medreselerinde seydâlar, hem ders veren bir öğretici hem de talebelerin yaşam biçimlerini yönlendiren, topluma dinî rehberlik yapan ve medresenin düzeninden sorumlu olan çok yönlü şahsiyetlerdir.¹⁶⁰

Seydâlar genellikle Kürtçe, Arapça ve Türkçe dillerini bilmektedirler. Bu hem medrese içerisindeki eğitim faaliyetlerin yürütülmesinde hem de halkla iletişimde büyük avantaj sağlamaktadır. Ayrıca seydâların Arapça diline hakim olmaları, onları bölgedeki diğer dinî önderlerden ayıran önemli bir vasıf olarak görülmektedir. Seydâların ders anlatım üslubu, medrese terbiyesinin en belirgin örneklerinden biridir. Ders öncesinde talebelerin bir önceki derse ne kadar hâkim oldukları kontrol edilir. Eğer talebe önceki dersi yeterince öğrenmemişse yeni derse geçilmez ve talebe ile durum değerlendirmesi yapılır. Mazereti olan talebeye anlayışla yaklaşılrken, mazeretsiz biçimde derse hazırlıksız gelen talebelere seydâ tarafından uyarı, nasihat veya uygun görüldüğünde ceza

¹⁵⁹ Hakan Çakır, *Geleneksel Medrese Kültüründe Zaman Yönetimi ve Tatil Anlayışı* (Erzurum: Düşünce Kitabevi, 2018).

¹⁶⁰ Recep Kızılkaya, *Doğu Anadolu Medreselerinde Eğitim Geleneği* (Erzurum: Akademik Yayıncılık, 2019).

verilir. Bu disiplin anlayışı, talebeye sorumluluk bilinci kazandırmakta ve eğitim sürecini daha verimli hâle getirmektedir.

Seydâların ders ortamındaki tutumları kadar, ders dışındaki davranışları da dikkat çekicidir. Medrese ortamında ders veren seyda(ları) gözlemlediğimizde, bazı seyda(lar) ders arasında veya sonrasında talebeleriyle sohbet etmekte, onların gündelik hayatlarına dair sorunlarıyla ilgilenmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Özellikle genç seyda(lar)ın, talebeleriyle daha yakın iletişim kurdukları görülmektedir. Yaşlı seyda(lar) ise genellikle ders saatlerinde odalarına çekilmekte, talebelerini bu odalarda kabul etmektedirler. Bu farklılık, bireysel karakter ve yaş faktörlerine bağlı olarak değişmektedir.

Seyda(lar) sadece medrese içinde değil, toplum içinde de büyük bir saygı ve güvenin muhatabıdır. Bu durum, onların bilgi birikimi kadar ahlaki duruşlarıyla da halk nezdinde kabul gördüğünü göstermektedir.¹⁶¹ Bitlis medreselerinin zirvesinde, başmüderris olarak kabul edilen Seyda bulunmaktadır. Seyda, medresenin ilmi çizgisinin korunması ve yürütülmesi başta olmak üzere, medresenin genel yönetiminden ve mali işlerinden sorumlu olan en üst makamdır. Seyda(lar)ın hem ders içi hem ders dışı tutumları, talebelerin eğitim sürecine bakışını şekillendirmekte; onlara yalnızca bilgi değil, aynı zamanda hayatın her alanında örnek alınabilecek bir şahsiyet modeli sunmaktadır. Onun liderliği ve ilmi birikimi, medresenin itibarını doğrudan etkilemektedir.

2.3.2. Müderrisler

Müderrisler, Medrese kurumunun temel eğitim geleneğinde öğretici kimliğiyle öne çıkan önemli figürlerden biridir. Müderris, klasik anlamda ders veren anlamında olup medresenin eğitim-öğretiminden sorumlu kişidir.¹⁶² Bitlis medreselerinde müderrisler medreselere göre farklılıklar olsa da genel olarak daha çok seydalık makamına bağlı olarak şekillenmektedir. Birden fazla müderrisin bulunduğu medreselerde başmüderris, yani seyda, genel yönetimden sorumlu olurken; diğer müderrisler, ona bağlı olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Talebenin az olduğu medreselerde ise sorumlu hoca hem seydalık hem de medresenin müderrislik görevlerini birlikte yürütmektedir. Müderrisler, talebe sayısına göre, medresenin işleyişine göre değişiklik gösterebilmektedir. Medreselerin resmi olarak Kur'an Kursu bünyesine alınmasıyla birlikte bir çok kardo ünvanı tanımlanmıştır. Güvenlik, Aşçı ve benzeri ünvanlarla

¹⁶¹ Mehmet Demirtaş, "Bitlis Medreselerinde Seyda Figürü ve Eğitsel Rolü", *İslamî İlimler Dergisi* 4/2 (2018), 85–97.

¹⁶² Veysel Kavak, "Doğu Anadolu Medreselerinde Eğitim Görevlileri: Müderrisin Yeri ve Fonksiyonu", *İslamî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2020), 61–76.

medrese kadrosuna dahil edilen kişiler, medreselerden icazet alan ve müderrislik yapabilecek yeterliliğe sahip kişilerdir. Bunlar görevlerinin yanı sıra medreselerde müderrislik de yapmaktadırlar. Bitlis medreselerinde bazı müderrisler, medreselerde okutulan temel Arapça kitaplarından yüksek seviyeli metinlerin ve kitapların okutulmasından sorumludur; daha genç ve az tecrübeli olanlar ise alt seviyedeki dersler ve dersin tekrarı (muzâkere) için rehberlik yaparlar.

Bitlis medreselerinde görev yapan müderrisler, sadece ders anlatan kişiler değildir. Aynı zamanda, ilmi birikimleri, öğretim yöntemleri ve toplumla kurdukları güçlü ilişkiler ile medrese eğitim sisteminin canlılığını sürdürmektedirler. Müderrislik makamı, bu yönüyle hem medresenin geçmişten bugüne taşıyıcısı hem de geleceğe açılan kapısıdır. Onlar, ilmi mirası korumanın yanı sıra, bölge halkı için de bir danışma mercii ve manevi rehberlik kaynağıdır.

2.3.3. Eğitimciler

Eğitim-öğretim süreçlerinin temel aktörlerinden biri şüphesiz eğitimcilerdir. Öğretim programlarının başarıyla yürütülmesinde ve talebelerin bilgi, ahlak ve davranış düzeyinde gelişmesinde eğitimcilerin rolü belirleyicidir. Bitlis medreselerinde bu rol, genel olarak seyda ve müderrisler tarafından yürütülmektedir. Seyda, talebelerin hem ilmî hem de ahlaki gelişiminden sorumlu, aynı zamanda onların gündelik yaşamında talebelere rehberlik eden bir figürdür. Müderris ise daha çok ilmî yeterliliği ileri düzeyde olan, alanında uzmanlaşmış eğitimcileri ifade etmektedir.¹⁶³

Bitlis medreselerinde görev yapan seyda ve müderrislerin yanı sıra, talebelerin sayısındaki artışa bağlı olarak yeterli sayıda müderrisin bulunmaması, medreselerde hafızlık eğitiminin verilmesi gibi sebeplerden dolayı eğitim kadrosunu genişletmek adına bazı pratik çözümlerin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede, Bitlis medreselerinde “*el-Fevâizü’z-Ziyâiyye*” adlı temel Arapça kitabını başarıyla tamamlamış ve hocası tarafından ders verme yeterliliğine sahip olduğu onaylanan talebeler, belirli dersleri okutmakla görevlendirilmektedir. Bu talebeler, “talip-tullab” olarak adlandırılmakta ve öğretici makamında kabul edilmektedir. Tullab konumundaki bu eğitimciler, çoğunlukla başlangıç düzeyindeki kitapları okutmakla görevlendirilir.

¹⁶³ Hasan Erdoğan, “Geleneksel Medrese Eğitiminde Eğitimcilerin Rolü: Bitlis Örneği”, *İslamî İlimler Dergisi* 5/1 (2017), 79–91.

Hazırlık eğitiminin verildiği medreselerde ise genel olarak hafız ve resmi kadroları Kur'an Kursu Öğreticisi olan hocalar, hafızlık eğitimini yürütmektedirler.

2.4. Bitlis Medreselerinin Düzeninden Sorumlu Görevliler (İdari-Yönetim)

2.4.1. Mîr

Mîr, medreselerde talebeler arasından seçilen ve medrese içi düzeni, disiplini ve organizasyonu sağlamakla yükümlü olan görevli kişiye verilen isimdir. Arapça kökenli “emîr” kelimesinden türeyen bu kelime, Kürtçede “idareci, sorumlu kişi” anlamında kullanılmaktadır. Mîrler genellikle ileri düzey kitapları okuyan, sorumluluk duygusu gelişmiş ve medrese tarafından güven duyulan talebeler arasından seçilmektedir. Medresenin kapasitesine göre birden fazla mîr görevlendirilebilmekte, görev süresi ya haftalık olarak belirlenmekte ya da süresiz biçimde müderrisin takdirine bırakılmaktadır.¹⁶⁴ Bitlis medreselerinde “mîr” görevini üstlenen talebeler, hem eğitim-öğretim faaliyetlerinin düzenli yürütülmesini hem de medresenin genel iç işleyişinin sağlanmasına katkı veren destekçi kişilerdir. Bu doğrultuda mîr, medresede ders çalışmayan veya görevini ihmal eden talebeleri tespit ederek onları uyarır; gerektiğinde ilgili müderrisle iletişime geçerek durumu bildirir. Ayrıca talebelerin cemaatle namazlara katılımı, sabah mukabeleleri, yemeklerin zamanında ve düzenli biçimde yenmesi, temizlik işlerinin tamamlanması gibi günlük disiplin işlerini yürütür.

2.4.2. Danışmacı

Bitlis medreselerinde düzenin sağlanmasına yönelik oluşturulan yapıların başında gelen bir diğer görevli de danışmacıdır. Genellikle medrese girişinde yer alan danışma odası, talebelerin ve misafirlerin ilk karşılandığı alandır. Bu alanın idaresi, haftalık olarak görevlendirilen iki kıdemli talebe tarafından yürütülmektedir. Danışmacılar, talebelerin giriş-çıkışlarını kontrol eden, medresenin sabit telefon trafiğini yöneten ve gelen aramaları uygun kişilere yönlendiren, bilgi akışını sağlayan ve medreseyle dış dünya arasında bir iletişim köprüsü kuran kişilerdir.¹⁶⁵ Bunların yanı sıra, danışmacılar ayrıca, medreseye dışarıdan gelen misafirleri karşılamakla da görevlidir. Eğer gelen kişi medreseyi gezmek isteyen bir ziyaretçiye, danışmacı yetkili hocalardan birine bilgi verir.

¹⁶⁴ Yusuf Demir, *Doğu Anadolu Medrese Geleneğinde Organizasyon ve Disiplin Uygulamaları* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2020).

¹⁶⁵ İbrahim Karataş, “Bitlis Medreselerinde Görev Dağılımı ve Organizasyon Yapısı”, *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 101–111.

Aynı şekilde önemli duyuruların yapılması gerektiğinde danışmacılar anons yaparak bilgilendirme görevini de yaparlar.

2.4.3. Dorçu

“Dorçu” teriminin kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı araştırmacılar bu kelimenin “sıra” ya da “devir” anlamındaki Kürtçe “dewr” sözcüğünden türediğini belirtmektedir. Bu varsayım, dorçuluk görevlerinin talebeler arasında sırayla yürütülmesine dayanmaktadır.¹⁶⁶ Bitlis medreselerinde talebeler arasında sorumluluk ve görev paylaşımının örneklerinden biri olan dorçuluk, yüzyıllardır sürdürülen önemli bir gelenektir. Dorçuların başlıca görevi, yemekhane hizmetlerini düzenlemek ve yürütmektir. Her gün biri asıl, diğeri yardımcı olmak üzere iki talebe bu görevi üstlenir. Dorçular, yemeklerin masalara dağıtılmasından başlayarak eksik malzemelerin tamamlanması, masaların kurulması, yemek sonrasında temizlik işlemlerinin gerçekleştirilmesine kadar yemekhane ile ilgili tüm işlerin takibini yapar.

Günümüz Bitlis medreselerinin çoğunda aşçı bulunmakla birlikte, özellikle küçük veya imkânları sınırlı olan medreselerde yemek hazırlama görevi de dorçular tarafından yapılmaktadır. Bu gibi durumlarda dorçular, menüyü hazırlamaktan mazleme kullanımına kadar tüm süreci yürütmektedirler.

2.4.4. Haris (Bekçi)

Medreselerde gece düzeninin sağlanmasından sorumlu olan görevlilere hâris adı verilmektedir. Gün boyunca medresenin idari ve eğitsel düzeninden sorumlu olan mîr, akşam namazından sonra görevini hârislere devretmektedir. Hârisler, genellikle üst düzey kitapları okuyan, yaşça büyük, olgun ve güvenilir talebeler arasından seçilir. Bu tercihin nedeni, gece boyunca talebelerin emniyet ve huzurunu sağlayabilecek yetkinlikte bireylerin bu görevi yerine getirmesini temin etmektir.¹⁶⁷

Bitlis medreseleri içerisinde harislik görevinin yapıldığı medreselerde hârislerin başlıca görevi, yatma vaktinin gelmesiyle birlikte yatakhanelerin sessizliğini sağlamak ve talebelerin uyku düzenini gözetmektir. Bu süreçte hâris, yatakhaneleri dolaşarak talebelerin yerleşimini kontrol eder; üstü açık olan talebelerin üzerlerini örter; rahatsızlananlara yardımcı olur. Gece boyunca medreseyi denetlemekle sorumlu olan

¹⁶⁶ Ramazan Altuntaş, *Medrese Kültüründe Hizmet Görevleri ve Talebe Sorumlulukları* (Van: Şarkiyat Yayınları, 2019).

¹⁶⁷ Ahmet Erdoğan, “Medreselerde Gece Güvenliği ve Talebe Refahı: Hârislik Uygulaması”, *İslamî İlimler Dergisi* 5/1 (2019), 89–97.

hârisler, sabah namazı vaktinin girmesiyle birlikte tüm talebeleri uyandırarak ibadete hazırlık yapılmasını sağlarlar. Bu görev sırasında mîrlar de devreye girerek hârislere destek olurlar. Gece boyunca yaşanan herhangi bir olumsuzluk ya da sorun, sabah saatlerinde medresenin mîrine rapor edilir. Görevleri sabah namazıyla sona eren hârisler, genellikle öğle namazına kadar istirahate çekilirler.

2.5. Bitlis Medreselerindeki Eğitim ve Yaşam Alanları

2.5.1. Kütüphane

Kütüphaneler, eğitim-öğretim sürecinde talebelerin birçok eserlerle buluştuğu, bireysel okuma ve araştırma faaliyetlerini gerçekleştirdiği sessiz ve ilmi atmosferi güçlü olan alanlardır.¹⁶⁸ Bitlis medreselerinde bilgiye erişimin ve araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli mekânlardan biri kütüphanelerdir. Her medresede aynı nitelikte olmamakla birlikte, bazı medreselerde müstakil kütüphane odaları, bazılarında ise müderris ve talebelerin kitaplarını barındıran kitap rafları şeklinde düzenlenmiş küçük çaplı kütüphaneler mevcuttur. Bu kütüphanelerde ağırlıklı olarak tefsir, hadis, fıkıh, usûl, siyer, tarih ve nahiv (gramer) gibi İslami ilimlere ait temel eserler yer almaktadır. Kitap koleksiyonları, klasik medrese müfredatının ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olup, talebelerin günlük ders takibi ve araştırma yapmaları için elverişlidir. Talebeler uygun zaman dilimlerinde kütüphaneye girerek sessiz bir ortamda çalışmalarını sürdürebilmekte veya kütüphane sorumlusunun izniyle kitapları dışarı çıkartarak bireysel araştırmalarına başka mekânlarda devam edebilmektedirler.

2.5.2. Yemekhane

Medreselerde talebelerin günlük yaşamının önemli bir parçasını oluşturan alanlardan biri yemekhanedir. Medreselerde eğitim ve ibadet kadar, toplu yaşamın getirdiği düzenli beslenme alışkanlıkları da önem arz etmektedir. Bu bağlamda talebeler, genellikle günde üç öğün (sabah, öğle ve akşam) yemek yemektedir. Yemek vakitlerinde talebelerin yemekhaneye düzenli biçimde gelmeleri, yemekhane huzurun ve adabın korunması açısından oldukça önemlidir. Mîrlar, bu süreçte yemekhanedeki sükûneti sağlamakla birlikte, duyurulması gereken hususları da yemek esnasında talebelere iletmekle görevlidir.

¹⁶⁸ Halil Demir, *Medreselerde Bilgiye Erişim Kültürü ve Kütüphane Düzeni* (Bitlis: Medrese Akademi Yayınları, 2019).

Yemekhanede geçerli olan kurallar, talebelerin yemek vaktinde beraber ve sükûnetle yemekhaneye gitmeleri, içeri girdikten sonra konuşmalarını kısıtlamaları, ellerini yemekten önce ve sonra yıkamaları, yemeğe besmele ile başlamaları, yemek yerken acele edilmemesi, ekmek kırıntılarının israf edilmemesi ve yemekten sonra topluca dua edilmesi gibi ayrıntılar yer alır. Yemekhanede su içme adabı da önemli bir husus olarak vurgulanmaktadır. Ayakta su içilmemesi, üç yudumda içilmesi ve her yudumda besmele çekilerek içildikten sonra hamd edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

2.5.3. Yatakhane

Bitlis medreselerinde talebelerin barınma ihtiyaçlarını karşılayan en temel mekânlardan biri yatakhanelerdir. Medrese yaşamında düzen, disiplin ve temizlik ilkeleri doğrultusunda şekillenen bu alanlar, talebelerin hem fiziksel dinlenme hem de kişisel düzen bilinci kazanmaları açısından özel bir öneme sahiptir.¹⁶⁹ Genel kural olarak, talebelerin istirahatleri gece saat 22.30 ile 23.00'te başlamakta, sabah namazına müteakip, yatakhaneler kapatılmakta ve gün içerisindeki erişim yalnızca zorunlu hallerle sınırlandırılmaktadır. Haftalık izin günü olan cuma sabahları ile imsak vaktinin erken olduğu dönemlerde ise namazdan sonra bir süre istirahat edebilmektedirler.

Yatakhanelerde uyulması gereken kurallar, talebelerde hem kişisel hijyen bilinci hem de sosyal sorumluluk duygusunu geliştirmeye yöneliktir. Başkasının yatağında izinsiz yatmak, yemek yemek, tıraş olmak gibi davranışlar kesin olarak yasaklanmıştır. Her talebenin kendi dolabının ve yatağının temizliğinden bizzat sorumlu olması, aynı zamanda nevresim, battaniye, havlu gibi kişisel malzemelerin paylaşılmaması, yatakhanelerde gürültü yapılmaması, uyuyanların rahatsız edilmemesi, sesli alarmlardan kaçınılması gibi kurallar, talebelerin saygı, nezaket ve toplumsal yaşam normlarını içselleştirmelerini sağlar. Gece nöbetçileri, bu düzeni sağlamakla yükümlüdür ve aynı zamanda sabah namazı için talebeleri uygun üslupla uyandırma sorumluluğunu da taşırlar.

2.5.4. Revir

Medreselerde talebelerin sağlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla genellikle bir revir bölümü bulunmaktadır. Bu alan, talebelerin gündelik hastalıklar, hafif yaralanmalar veya ani rahatsızlıklar karşısında kısa süreli dinlenme ve temel tıbbi destek alma

¹⁶⁹ Fatih Ergül, *Medrese Sisteminde Ortak Yaşam Alanları ve Davranış Kuralları* (Bitlis: Tez Akademi Yayınları), 2021.

ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenmiştir. Revirde çoğunlukla ilk yardım çantası, ağrı kesiciler, ateş düşürücüler ve basit pansuman malzemeleri bulundurulmaktadır.¹⁷⁰ Bu yönüyle revir, medreselerde sağlık güvenliği ve talebe refahı açısından önemli bir alandır. Bitlis medreselerinde revir hastalanan talebelerin dinlenmeleri için ayrılan bölümdür. Revir odası bulunmayan medreselerde ise mutlaka ilk yardım çantası ve ilaç dolabı bulunmaktadır. Bu bölümle ilgili görevli talebeler vardır. İlk yardım bilgisi olup sağlık alanında tecrübe veya sertifikası olanlar bu işlerle görevlendirilirler.

2.5.5. Avlu-Divan

Medreselerin mimari yapısı, sadece kapalı alanları değil, aynı zamanda eğitim ve sosyal yaşamı destekleyen açık alanları da içermektedir. Bu bağlamda medreselerin çoğunda yer alan avlu ve çardaklar, talebe ve hocaların gündelik yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Genellikle medrese bahçesinde konumlanan bu yapılar, yaz aylarında derslerin işlendiği, talebelerin dinlendiği ve misafirlerin ağırlandığı çok amaçlı mekânlar olarak işlev görmektedir.¹⁷¹ Bitlis medreselerinde hemen hemen tüm medreselere ait bir avlu-divan bulunmaktadır. Özellikle sıcak mevsimlerde, zaman zaman dersler bu açık alanlarda işlenmekte ve dışarıdan gelen ziyaretçiler bu avlularda ağırılanmaktadır. Avlunun temizliği, nöbetçi talebeler tarafından gerçekleştirilmekte ve mr tarafından düzenli olarak kontrol edilmektedir.

2.6. Bitlis Medreselerinde Edep ve Ahlâk

Bitlis medreselerinde yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ahlâk ve edep de temel hedefler arasındadır. Medrese sisteminde bireyin bilgi ile donanması, ahlâk ile şkillenmesi gerektiği kabul edilir. Bu nedenle, talebelerin günlük yaşantılarını düzenleyen maddi kurallarla beraber manevî sorumluluğa da dayalıdır. Talebeler, kendilerinin birer Kur'an ve ilim talebesi olduklarının farkında olarak, bu sorumluluğun getirdiği davranış ilkelerine uygun hareket etmekle ykmldrlər.¹⁷²

Talebenin medrese içindeki hiyerarşiye saygılı olması, müderrislerin ve yöneticilerin sözlerine itaat etmesi, edeple izin alarak iletişim kurması medrese terbiyesinin vazgeçilmez ilkelerindendir. Özellikle büyük talebenin kğe karşı şefkati,

¹⁷⁰ Ahmet Yılmaz, "Yatılı İslami Eğitim Kurumlarında Revir ve Sağlık Güvenliği", *İlahiyat ve Toplum Dergisi* 5/2 (2020), 81–88.

¹⁷¹ Mahmut Karataş, *Bitlis Medreselerinde Yaşam Alanları ve Talebe Disiplini* (Van: Doğu Araştırmaları Yayınları, 2019).

¹⁷² Halil Demir, *Bitlis Medreselerinde Ahlâk Eğitimi ve Kurumsal Disiplin* (Bitlis: Akademi Yayınları, 2020).

küçüğün büyüğe karşı saygısı, oldukça önemlidir. Talebeler, kişisel temizlik, dış görünüm ve giyim kuşam konusunda da belirli kurallara uymak zorundadırlar. Uygun olmayan saç ve sakal şekilleri, aşırı dikkat çeken kıyafetler, hem talebenin kendisine hem de çevresine karşı sorumluluğunu zedeleyici nedenler olarak değerlendirilmektedir. Medresede ortak yaşam alanlarının kullanımı, özellikle temizlik, düzen ve saygı ilkelerine dayanmaktadır. Talebeler, görevli oldukları alanlarda görev saatleri dışında bulunmamalı, belirlenen temizlik vakitlerinde el birliği ile çalışmalı, kitap ve eşya kullanımında özenli davranmalıdır. Kitaplara yazı yazmak, sayfalarını katlamak ya da şekiller çizmek gibi davranışlar, yalnızca maddi zarara değil, aynı zamanda ilim ve ilim kaynağına karşı saygısızlık olarak değerlendirilir. Bitlis medreselerinde belirlenen bu kurallara uymayan talebeler, çeşitli cezai yaptırımlarla karşılaşabilmektedir. Bu cezalar arasında uyarı, geçici süreyle etkinliklere katılamama veya medreseden gönderilme gibi uygulamalar yer alabilmektedir. Bu yönüyle Bitlis medreselerinde edep ve ahlâk eğitimi, talebelerin bilgiyle birlikte ahlâkî olgunluğa ulaşmalarını hedeflemektedir.

2.7. Talebelerin Seçimi ve Medreseye Kabul Şartları

Medrese kurumunun temel unsurlarından biri olan talebe ya da geleneksel ifadesiyle “feqî”, ilim halkalarının asli unsurunu teşkil etmektedir. Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde medrese talebeleri kendi içlerinde suhte, danışmend, muid gibi isimlerle sınıflandırılmış ve eğitim süreçleri kademelendirilmiştir. Bu yapı, medreselerin hem lise hem de üniversite işlevi görececek düzeyde çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷³ Ancak modern dönemde İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte klasik medreselere olan ilgi azalmış; Günümüz medreselerinde ise bu değişime karşılık olarak tüm talebelerini ortak bir unvanla “feqî” olarak adlandırmaya başlamıştır.

Günümüzde Bitlis medreselerinde talebe sayıları genellikle 30 ile 100 kişi arasında değişmektedir. Medreseler, modern eğitim kurumlarından farklı olarak herhangi bir yaş sınırlaması getirmemektedir. Bu yönüyle medreseler, bilgiye ulaşmak isteyen herkese kapılarını açık tutmakta; yaş ve sosyal statü ayrımı gözetmeksizin herkesi ilim halkasına dâhil etmektedir. Bitlis medreselerinde eğitim görmek isteyen talebelerden bazı ön koşullar da beklenmektedir. Bunların başında, talebenin örgün eğitimi dışarıdan (açık öğretim yoluyla) sürdürebileceği bir okula kaydolması ve aynı anda medrese eğitimine

¹⁷³ Halil Demirtaş, “Medrese Talebesinin Değişen Kimliği: Fakihten Talebeye”, *İslamî İlimler Dergisi* 7/1 (2020), 65–74.

başlaması gelir. Ayrıca talebe, kaydolduğu medresenin kurallarına tam bir bağlılık göstereceğini taahhüt etmelidir.

Bitlis medreseleri arasında uygulama farklılıkları da gözlemlenmektedir. Bazı medreseler yalnızca sıfırdan talebe yetiştirme yoluna gitmekte, başka bir medresede öğrenim görmüş talebeleri bir ön sınav yaparak kabul etmektedir. Öte yandan Bitlis'teki medreseler, daha kapsayıcı bir yaklaşımla, “medrese kurallarına uyacağına söz veren” herkese kapılarını açmakta ve farklı geçmişlere sahip bireyleri de kabul etmektedir.

2.9. Medrese Eğitim Sisteminin Örgün Eğitim Sisteminden Farklılıkları

Medrese eğitim sisteminde uygulanan birebir öğretim ve müzakere temelli öğrenme, talebelerin anlamadıkları konuları tekrar tekrar sorma fırsatını mümkün kılmakta; bu yöntemle bilgi daha kalıcı ve derinlikli biçimde öğrenilmektedir. Ayrıca dersin hemen ardından yapılan mütalaa ve müzakerelerle bilgi pekiştirilmekte, talebeler arasında müşterek öğrenme sağlanmaktadır.¹⁷⁴ Bu yöntem, talebelerin hem bağımsız düşünme hem de sosyal etkileşim becerilerini artırabilmektedir.

Günümüz modern eğitim sisteminde ise büyük oranda anlatım temelli, kalabalık sınıflara dayalı ve standart müfredata bağlı bir yapı görülmektedir. Özellikle sınıf mevcudunun kalabalık olması, öğrenciler arasında bireysel farklılıkların yeterince dikkate alınamamasına yol açmaktadır. Bu durum, bazı öğrencilerin eğitim süreci içinde geri kalmasına, öğretmenlerin ise her bir öğrenciyle ayrı ayrı ilgilenememesine neden olmaktadır.¹⁷⁵ Ayrıca sınıf ortamında anlatılan bazı konuları anlamayan öğrenci, öğretmene soru sormaktan çekinebilmekte ve bu da öğrenme sürecinde önemli boşlukların oluşmasına neden olabilmektedir.

Modern eğitim sisteminde öğretmen, çoğunlukla merkezi figür olup sınıfın tamamına aynı materyalleri sunmakla yükümlüdür. Ancak medrese eğitim sistemi, talebeye odaklanarak onu ilim halkasının asli unsuru yapmaktadır. Medreselerde talebe, kendi öğrenme sürecinden sorumludur ve bu süreçte hocası tarafından sürekli takip edilmektedir.¹⁷⁶ Böylece talebe, pasif bilgi alıcısı değil, etkin bir öğrenen kişi hâline gelir. Bu yönüyle medrese eğitimi, bireysel öğrenmeyi merkeze alan bir model sunmaktadır.

¹⁷⁴ Burhan Demirtaş, *Bitlis Medreselerinde Geleneksel Öğretim Yöntemleri ve Talebe Etkileşimi* (Van: Medrese Yayınları, 2021).

¹⁷⁵ Veli Kurt, *Çağdaş Eğitim Modelleri Işığında Medrese Sisteminin Yeri* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2020).

¹⁷⁶ Fikret Koç, “Medrese Eğitim Modeli ile Günümüz Okul Sisteminin Karşılaştırmalı Analizi”, *İslami Eğitim ve Pedagoji Dergisi* 6/2 (2022), 61–70.

2.10. Medreselerin Eksiklikleri

Medrese kurumları, tarihsel süreçte İslam dünyasında ilim ve hikmetin merkezi olmuşlardır. Ancak medreselerin de bazı eksiklikleri vardır. Özellikle bilgiye erişimin hızlandığı, eğitim araçlarının çeşitlendiği günümüzde, klasik medrese eğitim sisteminin çağdaş gelişmelere yeterince cevap veremediği gözlemlenmektedir.

Medreselerde öne çıkan başlıca sorunlardan biri, ders kitabı olarak kullanılan şerh ve haşiyelerin çok karmaşık ve okunaklı yazılmaması, bu eserlerin güncel tekniklerden faydalanılmadan işlenmesidir. Her ne kadar bu kitaplar talebelere metin çözümleme ve dil kavrama becerisi kazandırsa da, harfi harfine okutulması ve ezberletilmesi, talebelerde zamanla bıkkınlık ve zihinsel yorgunluğa neden olmaktadır. Özellikle klasik metinlerin sistematik biçimde güncellenmeden okutulması, bazı talebelerin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir.¹⁷⁷

Bazı medreselerde, Arapça öğretiminde kullanılan yöntemler de ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Eğitim süreci yalnızca sarf ve nahiv gibi dil bilgisi kitaplarının okutulması, talebelere dilin konuşma, yazma, dinleme ve anlama becerileri sistemli olarak kazandırılmamaktadır. Bu durum, dil öğretim anlayışının temel ilkeleriyle çelişmektedir. Medrese talebeleri çoğu zaman grameri öğrenmekte ancak dili pratik ve aktif biçimde kullanamamaktadır.¹⁷⁸ Bu sebeple medreselerde, talebelerin Arapça konuşma pratiğini güçlendirecek bir eğitim yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte medrese müfredatında, çağdaş meseleleri içeren veya güncel dini-felsefi sorunları analiz etmeye yönelik ciddi çalışmalar da yer almamaktadır. Özellikle sosyal bilimler, felsefe, metodoloji, karşılaştırmalı dinler tarihi gibi alanlara müfredatta yer verilmemesi, talebelerin kapsamlı ve donanımlı bireyler olarak yetişmesini zorlaştırmaktadır.¹⁷⁹ Bu durum, medreselere yöneltilecek yaygın bir eleştiridir. Oysaki, medrese tarihine baktığımızda bu konuların bir çoğu bizzat medreselerde tartışılmakta veya ders olarak okutulmaktaydı. Özellikle felsefe ilmi yeniden ele alınmalı ve ders müfredatına dahil edilerek okutulmalıdır.

Eğitim teknolojilerinin kullanılmaması da medrese sisteminin bir diğer zayıf noktasıdır. Bugünün eğitim kurumlarında dijital tahtalar, çevrim içi kütüphaneler, test ve

¹⁷⁷ Halil Demirtaş, *İslami Eğitimde Şerh-Haşiye Geleneği ve Güncel Sorunlar* (Ankara: İLEM Yayınları, 2018).

¹⁷⁸ Emrah Çelik, “Medreselerde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Dil ve Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 45–58.

¹⁷⁹ İsmail Yavuz, “Medrese Müfredatında Felsefe ve Sosyal Bilimlerin Yeri”, *İslami İlimler Dergisi* 6/2 (2021), 112–123.

simülasyon programları yaygın şekilde kullanılırken,¹⁸⁰ Bitlis medreselerinde bu tür imkânlar neredeyse hiç yoktur. Bu eksiklik, talebelerin bilgiye kolay erişim becerilerini sınırlamaktadır. Bir başka eksiklik, verilen icazetnamelerin resmi bir geçerliliğinin olmamasıdır. Medrese mezunlarının aldıkları icazet belgeleri, devlet nezdinde diploma karşılığı bulmamakta; bu durum, hem talebenin eğitim sürecine olan şevkini kırmakta hem de medreselerin toplumdaki itibarını zayıflatmaktadır. Resmi geçerliliği olmayan bir belgenin zamanla değer kaybetmesi, medreselerin saygınlığını da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca icazetname süreçlerinin ölçme-değerlendirme mekanizmalarından yoksun olması, ilmi yeterliliği tartışmalı bireylerin icazet almasına neden olabilmektedir. Hâlbuki, objektif ve şeffaf bir sınama süreci, hem talebenin eğitim motivasyonunu artıracak hem de verilen belgenin niteliğini güvence altına alacaktır.¹⁸¹ İcazete giden talebelerin, bağımsız bir kurul önünde sözlü ve yazılı sınavdan geçmeleri, eğitim kalitesini artıracak elzem bir reform olabilir.

“Harici dersler” olarak nitelendirilen; tefsir, hadis, tarih, gibi ilimlerin merkeze alınarak müfredatın yeniden düzenlenmesi şarttır. Özellikle Kur’an ve hadis’i merkeze alan bir öğretim sistemi yerine, daha çok fıkıh ve dil gramerine ağırlık verilmekte, bu durum, temel kaynak Kur’an ve hadis’in yeterince anlaşılıp kavranamaması sonucuna neden olmaktadır. Hâlbuki tefsir ve hadis eğitimi, dinî bilgiye istikamet verecek en asli araçlardan olup, diğer ilim dallarıyla bağlantılı olarak ele alınmalı ve ilişkilendirilerek işlenmelidir.¹⁸²

Bitlis medreseleri geleneksel yapısını muhafaza etmekle birlikte, mevcut haliyle çağın eğitim gerekliliklerini, teknolojik imkânlarını ve beklentilerini karşılama noktasında bir yenilenme ve reform ihtiyacı içindedir. Gerçekleştirilecek olan reform, medreselerin özgün karakterini muhafaza ederek çağın ihtiyaçlarına uyumlu hale getirmelidir. Aksi takdirde, mevcut eksikliklerin devamı, medreselerin itibar kaybetmesine ve toplumsal katkının giderek azalmasına neden olacaktır. Bu nedenle, varlıklarını korumaları için çağın sunduğu olanakları müfredata entegre etmeleri kaçınılmazdır.

¹⁸⁰ Halil Şimşek, “Eğitimde Dijitalleşme Süreci ve Medreselerin Teknolojiyle Uyum Sorunu”, *Din ve Toplum Araştırmaları* 7/1 (2022), 55–67.

¹⁸¹ Bekir Kara, “Geleneksel Eğitimde Değerlendirme Yöntemleri ve Reform İhtiyacı”, *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi* 5/3 (2021), 92–101.

¹⁸² Mustafa Özdemir, “Tefsir Eğitiminde Karşılaşılan İhmal ve Çözüm Yolları”, *Kur’an ve Eğitim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 33–41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ BİTLİS MEDRESELERİN'DE ARAP DİLİ ÖĞRETİMİ ve OKUTULAN KİTAPLAR

3.1. Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler

Yabancı dil öğretimi, tarih boyunca toplumların kültürel, ekonomik ve siyasi ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir alandır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren dilbilim, psikoloji ve pedagojide yaşanan gelişmeler, dil öğretim yöntemlerinin farklı kuramsal temeller üzerine inşa edilmesine yol açmıştır. Geleneksel yöntemlerden iletişimsel yaklaşıma kadar uzanan süreçte dil öğretiminde “doğal öğrenme”, “alışkanlık”, “bilişsel süreç”, “anlamlandırma” ve “iletişim” gibi kavramlar belirleyici olmuştur.¹⁸³ Dil öğretim yöntemlerinin çeşitlenmesi, öğretilecek dilin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Arapça gibi morfolojik açıdan zengin, klasik metin geleneği güçlü ve kültürel bağlamı geniş bir dilin öğretiminde yöntem seçimi daha da kritik hâle gelmektedir.

Yabancı dil öğretimi metodolojisi, kendisinden önceki yaklaşımların yetersiz kaldığı alanları kapatma gayesiyle sürekli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu gelişim süreci, dil eğitimini zenginleştirmiş ve yeni alternatif pedagojik yolların doğmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa Konseyi Modern Diller Bölümü standartlarınca benimsenen ve pratik alanda geniş uygulama alanı bulan temel Yabancı Dil Öğretimi metotları aşağıda sıralanmıştır:

3.1.1. Dilbilgisi–Çeviri Yöntemi (Grammar-Translation Method)

Bu dil öğretim yöntemi, esas itibarıyla kural ve çözümleme odaklı bir yaklaşımdır. Gelişimi, hem Latince hem de Arapça metinlerin incelenme ihtiyacına dayansa da, Karl Plötz (öl.1881) tarafından modern anlamda formüle edilmiştir. Metot, kuramsal bir öğrenme teorisine bağlı kalmaz; bunun yerine, ezber ve diller arası mukayese yoluyla dilbilgisi kurallarını öğretmeyi esas alır.¹⁸⁴ Yöntem Türkiye'deki üniversitenin Arapça ve Farsça bölümlerinde aktif olarak kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu yöntem, klasik dillerin öğretimine dayanan bir gelenek oluşturmuş ve modern dillere aktarılmıştır. Dil bilgisi kurallarının sistematik sunumu, metin çözümlemesi ve çeviri bu

¹⁸³ Ahmet Tarcan, *Yabancı Dil Öğretim Teknikleri* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004), 6.

¹⁸⁴ Mehmet Hengirmen, *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri ve Tömer Yöntemi* (Ankara: Engin Yayın Evi, 2006), 17.

yöntemin temelini oluşturur. Bu metodun zayıf yönleri arasında, konuşma ve dinleme gibi aktif iletişim becerilerini geliştirmekte yetersiz kalması gösterilirken, güçlü yönü ise öğrencilere hedef dilin karmaşık gramer yapısını ve kelime dağarcığını öğretmedeki etkinliğidir.¹⁸⁵

3.1.2. Direkt/Doğrudan Yöntem (Direct Method)

Bu yöntem, Gramer-Çeviri Metodu'nun eksikliklerine (iletişim becerilerini geliştirememesi) bir cevap olarak 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, metinde belirtilen popülerliğini ise genellikle 1950'li yıllardan itibaren kazanarak yaygınlaşmıştır. Metot, hedef dili öğrencinin günlük yaşamıyla doğrudan ilişkilendirir ve ders sırasında ana dilin kullanımını tamamen dışlar. Bu “dolaysız” bağlantı nedeniyle Direkt Metot adını almıştır. Sweet, Jespersen, Palmer, West ve Faucett gibi isimlerin katkılarıyla şekillenen bu yöneme göre, dil edinimi önce işitme ile başlar, ardından konuşma ile pekiştirilir ve son olarak okuma-yazma ile tamamlanır.¹⁸⁶ Ayrıca, Gouin'in fiziksel etkinlik (yaparak öğrenme) prensibini müfredata dahil eden bu metot, dört temel dil becerisinin (Dinleme, Konuşma, Okuma, Yazma) geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Direkt Metot, yabancı dil edinimini ana dil öğrenimine benzetse de, yetişkin sınıflarında doğal koşulları oluşturma iddiası pratikte yetersiz kalmaktadır. Metot, başarısını tamamen öğretmenin ana dil seviyesindeki yetkinliğine ve becerisine bağladığı için öğretmen merkezlidir ve nitelikli öğretici bulma zorluğu nedeniyle uygulanabilirliği sınırlıdır. Gramer kuralları verilmediğinden, öğrenciler hızlı konuşmalar bile, kelimeleri kendi ana dillerinin mantığına göre dizerek sıkça dilbilgisel ve anlamsal hatalar yapabilmektedir.¹⁸⁷ Ayrıca, kuralları sezgisel olarak öğrenme beklentisi, tümevarım yeteneği zayıf öğrencileri başarısızlığa itebilmekte ve yöntemin ilkelerine sıkı sıkı bağlı kalmak ise öğretim sürecinde ters etki yaparak öğrencilerin başarısız olmalarına yol açmaktadır.

3.1.3. İşitsel (Kulak) - Dilsel Yöntem (Audio-Lingual Method)

Bu yöntem, 1930'lu yıllarda Amerikan ordusunun farklı coğrafyalarda görev yapan personeline kısa sürede etkili yabancı dil öğretme ihtiyacından doğmuştur. Mevcut yöntemlerin yetersiz kalması üzerine Michigan Üniversitesi'nin katkılarıyla yeni bir

¹⁸⁵ Hengirmen, 19.

¹⁸⁶ Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2010), 35.

¹⁸⁷ Demirel, 39.

öğretim modeli geliştirilmiş ve elde edilen olumlu sonuçlar sayesinde yöntem 1950’li yıllarda okullarda da yaygınlaşmıştır.¹⁸⁸ Bu yöntem, özellikle 1950’li yıllardan itibaren büyük bir popülerlik kazanmış ve yabancı dil laboratuvarlarının dil öğreniminde tüm sorunları çözeceği yönünde bir anlayış yaygınlaşmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, dil öğrenme sürecini tamamen bu yönteme dayandırmanın yeterli olmadığı görülmüş; bunun sonucunda yöntem giderek eleştirilmiş ve yerini alternatif yaklaşımlara bırakan daha esnek modeller geliştirilmiştir.

3.1.4. Bilişsel Yöntem (Cognitive-Code Method)

Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky, 1950’li yıllarda yayımladığı “Syntactic Structures” (Sözdizimsel Yapılar) adlı çığır açan eseriyle dilbilimi alanında devrim yarattı ve dil öğretimine yepyeni bir bakış açısı kazandırdı. Chomsky’nin geliştirdiği ve Üretimsel Dilbilgisi (Generative Grammar) adını verdiği kuramın temel farkı şudur: Geleneksel yaklaşımların (örneğin, tekrar ve alışkanlığa dayalı yöntemler) cümleleri tek tek, bağımsız yapılar olarak ele almasının aksine, Chomsky dili incelemede daha derin bir düzeye odaklanır.¹⁸⁹ Bilişsel öğrenme yöntemi, yeni bilgilerin zihinde depolanması ve mevcut bilgilerin bu yeni bilgilerle ilişkilendirilerek anlam kazanması açısından önemlidir. Anlamlı bir öğrenme süreci, ancak yeni öğrenilen bilginin daha önce edinilmiş bilgilerle bütünleşmesiyle gerçekleşir. Bir cümlemin yüzeysel yapısı (yani duyduğumuz veya yazdığımız hali) değil, bu yapının altında yatan ve insan beyninin dilleri üretebilme ve anlayabilme yeteneğinin evrensel ve doğuştan gelen çekirdeğini temsil eden derin yapı denilen bir kavramla çözümlemektedir.

Bilişsel yöntem, önceki yaklaşımlara kıyasla daha çağdaş ve kuramsal olarak daha tutarlıdır; temellerini oluşturan üretimsel dilbilim de günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bununla birlikte, yöntemin başlangıçta ezber tekniklerine yeterince önem vermemesi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Dil öğrenimine yeni başlayan öğrenciler, kuralları ve bazı cümle yapılarını hemen anlamlı biçimde kavrayamayabilir; bu nedenle başlangıçta ezber yoluyla öğrenilen öğeler daha sonra anlamlı hâle getirilebilir.¹⁹⁰ Ayrıca, hatalara aşırı odaklanılması öğrencilerde baskı hissi yaratabilir ve hataların düzeltilmesi amacıyla yapılan yoğun tekrar ve alıştırma sürecin sıkıcı bir hal almasına yol açabileceği düşünülmektedir.

¹⁸⁸ Demirel, 41-42.

¹⁸⁹ F.Özden Ekmekçi, “Yabancı Dil Eğitimi Kavram ve Kapsamı”, *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı* 40/6 (1983), 378-380.

¹⁹⁰ Hengirmen, 28.

3.1.5. İletişimsel Yaklaşım Yöntemi (Communicative Approach)

Dil öğretiminde iletişimsel yaklaşımın (communicative approach) gelişimi, kendinden önceki kuramsal dilbilimcilerin etkili olduğu yöntemlerden önemli ölçüde ayrılır; bu yeni yaklaşımda, dilbilimcilerden ziyade toplumbilimciler ve filozoflar ön plana çıkmıştır. Bu disiplinlerin katkıları, dilin doğasıyla ilgili iki temel ilkeyi ortaya koymuştur: Birincisi, dilin her zaman toplumsal bir bağlam içinde var olduğu ve amaçsız bir şekilde kullanılan nötr bir araç olmadığıdır. İkincisi ise dilin yalnızca bilgi aktarımı için değil, aynı zamanda yargı bildirmek, emir vermek, ikna etmek gibi somut eylemleri gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanıldığıdır.¹⁹¹ Bu doğrultuda iletişimsel yaklaşım, dili anlam ve işlev merkezli olarak ele almakta ve onu toplumsal etkileşim içerisinde gerçekleşen bir eylem biçimi olarak değerlendirmektedir.

İletişimsel yaklaşımın dilbilgisi öğretimini geri planda bırakması, dilin doğru ve tutarlı kullanımını zayıflatan belirgin bir eksikliktir. Ayrıca, yöntemin önemsemediği ezber, yerinde kullanıldığında yabancı dil öğretimine ciddi katkı sağlayabilecek yararlı bir araçtır.¹⁹² Ders materyallerinde metinlerin yeterince bulunmaması ve diyalogların aşırı kullanımı, öğrencilerin yerleşik öğrenme alışkanlıklarıyla uyumsuzluk yaratmaktadır. Bununla birlikte, grup ve ikili çalışmalar sırasında öğretmenin iletişimi tam olarak yönlendirememesi, hataların zamanında düzeltilmesini engelleyerek hem öğrenme verimliliğini düşürmekte hem de öğretmenin otoritesini zedelemektedir.

3.1.6. Eklemeli-Seçmeli Yöntem (Eclectic Method)

Seçmeli yöntem, tek bir öğretim yaklaşımına bağlı kalmak yerine farklı yöntem ve tekniklerin bir arada kullanılmasını esas alan bir yöntem seçme stratejisidir. Bu düşünceyi ilk ortaya koyan Henry Sweet ve Harold Palmer gibi uygulamacı dilbilimciler, dil öğretiminde tek bir yöntemin mutlak doğruluğunu savunmak yerine, genel ilkelere dayanan esnek bir anlayışı benimsemişlerdir. Bu yaklaşıma göre, öğretilecek dilin özelliklerine uygun özel prensipler belirlenir ve öğrenme hedeflerine ulaşmak için çeşitli yöntem ve araçlardan yararlanılır. Seçmeli yöntem, etkili bir dil öğretiminin öncelikle dilbilimin sağladığı kuramsal bilgiler üzerine kurulması gerektiğini, bu bilgilerin uygulanmasında ise psikolojik ilkelere başvurulmasının önemini vurgular. Bu çerçevede

¹⁹¹ Mehmet Nuri Gömleksiz, “Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler ve Yöntem Sorunu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 259.

¹⁹² Hengirmen, 36.

öğretmen, farklı yöntemlerin en işlevsel yönlerini seçerek kendi öğretim amaçlarına uygun biçimde uyarlayabilir.¹⁹³

Seçmeli yöntem, öğretmenin geniş bir yöntem bilgisine sahip olmasını gerektirdiğinden, öğretimin niteliğini aşırı derecede öğretmenin yetkinliğine bağımlı kılar; bu da nitelikli öğretmen bulmanın güçlüğü nedeniyle önemli bir dezavantajdır. Ayrıca öğretmenlerin farklı yöntemleri tercih etmesi, özellikle kalabalık kadrolu kurumlarda uyumsuzluk ve karmaşa oluşturabilir; bu nedenle ortak bir yöntem ya da sentez belirlenmesi zorunludur. Yöntem çeşitliliğinin sık değişmesi ise öğrencilerin uyum sürecini zorlaştırarak motivasyon kaybına yol açabilmektedir.¹⁹⁴

Yabancı dil öğretiminde, yukarıda ele aldığımız temel yöntem ve yaklaşımların yanı sıra çeşitli ülkelerde geliştirilmiş farklı ve özgün yöntemler de uygulanmaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, farklı ülkelerde geliştirilmiş ve uygulanan başlıca yabancı dil öğretim yöntem ve yaklaşımları şunlardır: Lozanov'un Telkin Yöntemi (Suggestology/Suggestopedia), öğrencilerin öğrenme sürecinde rahatlamasını ve telkin yoluyla bilgiyi daha kolay özümsemesini amaçlar. Curran'ın Grup ile Dil Öğretim Yöntemi (Community Language Learning) ise öğrenmeyi sosyal bir süreç olarak ele alır; öğrenciler grup içinde birbirleriyle etkileşimde bulunarak dili keşfederler. Gattegno'nun Sessizlik Yöntemi (The Silent Way), öğretmenin sessiz kalarak öğrenciyi aktif öğrenmeye teşvik etmesine dayanır ve öğrencinin kendi kendine çözüm üretmesini öne çıkarır. Asher'in Tüm Fiziksel Tepki Yöntemi (Total Physical Response), dil öğrenimini fiziksel hareketlerle ilişkilendirerek anlamayı ve hafızayı güçlendirir. Tabü Yaklaşım (Natural Approach) ise, dil öğrenimini doğal süreçler üzerinden, anlam odaklı ve öğrencinin dil üretiminde hazır olma düzeyine uygun şekilde gerçekleştirir.¹⁹⁵ Bu yöntemlerin tümü, geleneksel öğretim yaklaşımlarından farklı olarak, öğrencinin psikolojik, sosyal ve fiziksel etkileşimlerini ön plana çıkararak öğrenme sürecini daha etkili hâle getirmeyi hedeflemektedir.

Klasik medrese Arap dili eğitimi, tarihsel olarak geleneksel dil öğretim yöntemleri çerçevesinde şekillenmiş olup, özellikle Gramer-Çeviri Yöntemi ve ezberleme odaklı tekniklerle benzerlik göstermektedir. Bu eğitimde öğrenciler, nahiv, sarf ve belâgat gibi dil kurallarını öğrenir ve klasik metinleri çözümleme becerisi kazanır; dilin konuşma

¹⁹³ Hengirmen, 36.

¹⁹⁴ Candemir Doğan, *Sistematik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 210.

¹⁹⁵ Gömleksiz, "Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler ve Yöntem Sorunu", 261.

boyutuna genellikle odaklanılmaz, temel amaç yazılı metinleri anlamak ve yorumlamaktır. Ayrıca, ayetler, hadisler ve dil kuralları sürekli olarak ezberletilmekte, bu sayede hem hafıza güçlendirilmekte hem de öğrenilen bilgiler kalıcı hâle getirilmektedir.¹⁹⁶ Bazı medreselerde ezber ve kural öğretimi yanında öğrencinin metin analiz ve yorumlama becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamalara da yer verildiği görülmekte, bu yönüyle sınırlı da olsa seçmeli yöntem unsurları taşıdığı ifade edilmektedir.¹⁹⁷ Özetle, klasik medrese Arap dili eğitimi, modern dil öğretim yöntemleri çerçevesinde Gramer-Çeviri ve Ezberleme Yöntemleri ile büyük ölçüde paralellik göstermektedir.

3.2. Medreselerde Arap Dili Öğretimi

Medreseler, İslam dünyasında eğitim ve öğretimin temel kurumları olarak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu kurumlar, dinî ilimlerin yanı sıra edebiyat, mantık, tıp gibi çeşitli alanlarda da eğitim vermiş, bu eğitimin merkezinde ise Arapça dili yer almıştır. Arapça, Kuran-ı Kerim'in dili olması sebebiyle Müslümanlar için her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu sebeple medreselerde Arapça dilinin öğretilmesi sadece bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda dinî metinleri doğru anlama ve yorumlama becerisi kazanmanın bir yolu olarak da görülmüştür.

3.2.1. Temel Dil Bilgisi (Gramer) Eğitimi

Medreselerdeki Arapça eğitimi, öncelikle gramer (sarf ve nahiv) üzerine yoğunlaşmıştır. Talebeler, bir çok klasik eserleri ezberleyerek Arapça dilinin kurallarını derinlemesine öğrenirler. Bu yoğun gramer eğitimi, talebelerin Arapça metinleri doğru okuyabilme, yazabilme ve konuşabilme becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Metin şerhi (yorumlaması) ve tercüme çalışmaları da bu eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Talebeler, karmaşık dinî ve felsefî metinleri tercüme ederek kelime dağarcıklarını genişletir ve dilin inceliklerini kavrarlar.¹⁹⁸

3.2.2. Kuran ve Hadis Anlayışının Güçlendirilmesi

Medreselerdeki Arapça eğitimi, talebelerin Kuran-ı Kerim ve hadisleri doğrudan Arapça orijinalinden okuyup anlamalarını sağlamayı amaçlamıştır. Bu durum, dinî metinlerin yanlış yorumlanmasını engellemek için hayati öneme sahipti. Talebeler,

¹⁹⁶ Hengirmen, 28.

¹⁹⁷ Hengirmen, 30-32.

¹⁹⁸ Mehmet Emin Güzel, "Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 519-525.

Arapça dilinin zenginliğini ve inceliklerini öğrenerek, metinlerdeki anlam katmanlarını ve nüansları daha iyi kavrarlardı. Bu sayede, dinî ilimlerdeki yetkinlikleri artar ve daha sağlam bir dinî bilgi birikimine sahip olurlardı.¹⁹⁹

3.2.3. Arap Edebiyatı ve Kültürünün Yayılması

Medreseler, sadece dinî metinlerin değil, aynı zamanda Arap edebiyatının da önemli merkezleriydi. Talebeler, klasik şairlerin eserlerini okur, bu eserlerin dil ve üslup özelliklerini incelerlerdi. Bu çalışmalar, talebelerin Arapça'nın sanatsal ve estetik yönlerini keşfetmelerine yardımcı olurken aynı zamanda Arap kültürü ve medeniyeti hakkında derin bir bilgi birikimi kazanmalarını sağlamıştır. Medreseler, bu yönüyle Arapça'yı sadece bir bilim ve din dili olarak değil, aynı zamanda bir edebiyat ve kültür dili olarak da yaymıştır.²⁰⁰

3.2.4. Bilimsel ve Felsefi Metinlerin Ortak Dilinin Oluşturulması

Orta Çağ İslam dünyasında bilim ve felsefenin dili Arapça'ydı. Tıp, matematik, astronomi gibi alanlardaki tüm önemli eserler Arapça yazılıyordu. Medreselerde verilen Arapça eğitimi, talebelerin bu bilimsel ve felsefi metinleri okuyup anlamalarını sağlayarak bilgiye erişimi kolaylaştırmıştır. Bu durum, farklı coğrafyalardan gelen bilim insanlarının ortak bir dilde iletişim kurmasına ve bilgi alışverişi yapmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla medreseler, Arapça'yı bilimsel bir lingua franca (ortak dil) haline getirerek bilginin yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.²⁰¹

3.2.5. Hat Sanatı ve Belâğat Eğitimi

Arapça dilinin estetik yönü, medreselerde verilen hat (kaligrafi) ve belâğat (retorik) eğitimleriyle desteklenmiştir. Hat sanatı, Arap harflerinin estetik bir şekilde yazılmasını öğretirken, talebelere dilin görsel güzelliğini de kavramalarını sağlamıştır. Belâğat ise bir metnin veya konuşmanın etkileyiciliğini, ikna ediciliğini ve güzelliğini artırmayı amaçlayan bir ilimdir.²⁰² Medreselerde verilen bu eğitim, talebelerin sadece doğru konuşup yazmasını değil, aynı zamanda akıcı, etkileyici ve sanatsal bir dil

¹⁹⁹ Ahmet Beken ve Mohammed Türkmen, "Nizâmiye ve Müstansırıyye Medreselerinde Arap Dili Öğretimi", *Âtebe Dini İlimler Dergisi* 6/2 (2023), 147–152.

²⁰⁰ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 278.

²⁰¹ Ahmet Koç, "İslam Medeniyetinde Arapça'nın Bilim Dili Olarak Rolü", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 15–36.

²⁰² Mustafa Irmak, "Bir Belâğat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/42 (2012), 173-196

kullanmasını da sağlamıştır. Bu, Arapça'nın bir iletişim aracı olmaktan öte, bir sanat ve ifade aracı olarak da gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Medreseler, Arapça dilinin eğitimindeki merkezi rolü sayesinde İslam medeniyetinin kültürel ve entelektüel gelişimine paha biçilmez katkılarda bulunmuştur. Bu kurumlar, Arapça'yı sadece dinî metinlerin dili olmaktan çıkarıp, aynı zamanda bir bilim, edebiyat ve kültür dili haline getirmiştir. Günümüzde bile klasik Arapça öğrenmek isteyenler için bu geleneksel eğitim metodolojileri önemli bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir.

3.3. Medrese Eğitim Müfredatında Okutulan Kitaplar

Medrese eğitim-öğretim müfredatında Arapça derslerinin programı ve öğretim yöntemleri, büyük ölçüde kullanılan kitaplar ile müderrisler tarafından şekillendirilmiştir. Kitapların içerdiği konular, bizatihi o dersin öğretim programını oluşturmuştur. Bu kitapları belirli bir usul sırasına göre okutan, içerik bilgisini aktaran, seviye tespiti yaparak öğrenciyi yönlendiren müderrisler ise sistemin temel unsurları hâline gelmiştir. Müfredatta yer alan eserler, genellikle muhtasar kitaplardan başlayıp daha hacimli ve detaylı eserlere doğru bir sıra takip etmiştir. İlgili ilim dallarında eksik herhangi bir bilginin kalmaması amaçlandığından zamanla okutulan kitapların sayısı da artmıştır. Bir eserde yer almayan veya yüzeysel geçen bir konu, onu takip eden kitaplarla telafi edilmiştir. Medrese ilim dallarında okutulan eserlerin kahir ekseri Arapça olarak yazılmıştır.²⁰³ Bu nedenle Arapça öğretimi, şer'î ilimlerin öğrenilmesi ve bu dilde kaleme alınmış metinlerin okunabilmesi için bir araç ilmi, yani “ilm-i âlet” olarak görülmüştür.

Arapça ilimleri, talebeye fiil ve kelime yapısını tahlil edebilme, metin ve cümlelerin ibarelerini doğru şekilde anlayabilme, cümle unsurlarını (i'râb) çözümleyebilme, metinleri kurallarına uygun biçimde okuyabilme ve edebî nitelik taşıyan ifadelerin belâgat açısından değerlendirmesini yapabilme becerisi kazandırılıyordu. İbâre tahlillerine büyük önem verilmiş; bu nedenle meşhur ders kitaplarının çoğuna mu'ribler ilave edilmiştir. Aynı şekilde, şerhlerde de i'râb tahlilleri önemli bir yer tutmuştur.²⁰⁴ Bitlis medreselerinde de bu gelenek korunmakta ve medrese müfredatı buna göre ayarlanmaktadır. Arapça öğretiminde takip edilen kitap ve yöntem genel olarak birbirine benzemekte, bazı medreselerde küçük de olsa bazı farklılıklar görülebilmektedir. Aynı

²⁰³ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 275.

²⁰⁴ Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Kitapları”, 276.

muhtevayı içeren farklı kitaplar okutulabilmektedir. Örneğin *Şerhu Katrû'n-Nedâ* veya *Hadâiku'd-Dekâik* kitaplarından birisi tercih edilmektedir. Ayrıca mübtedilere kelime öğretimi için Kürtçe yazılmış, Mevlid, Nûbihar, Nehcu'l-Enâm gibi kitapları da okutulmaktadır. Kitaplar Kürtçe yazılmış olmalarına rağmen Arap harflerine yakınlık ve kelime öğrenme açısından oldukça önemli görülmektedir.

3.3.1. Kürtçe Kitaplar

3.3.1.1. *Mevlid* (مولد النبي ملاحسين الباتي)

Bitlis ve ilçelerindeki medreselerde, talebeler Kur'an-ı Kerim'i öğrenmeyi tamamladıktan sonra ezber ya da okuma pratiği olarak genellikle “*mevlid*” okumaya başlarlar. Şafii fıkıh âlimi Hasan Ertoşi (öl. 1491) tarafından Arapça harflerle Kürtçe kaleme alınmış manzum bir metindir. Molla Hasan, aynı zamanda Melayê Batê olarak da bilinir. 1417 yılında Hakkârî'nin Beytüşşebap ilçesine bağlı Batê köyünde doğmuş ve 1495 yılında Hakkârî'de vefat etmiştir. Mezarı Batê köyündedir.²⁰⁵

Molla Hasan Ertoşi mevlidi, hem dil eğitimi hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v) sevgisini kalplerde nakş etmesi açısından önemli bir kaynaktır. Talebeler mevlidi genellikle ezber yaparak okumakta, bu esnada hem Arap harflerine yakınlık geliştirmekte hem de Kürtçe'nin klasik edebî üslubunu tanımaktadır. Farklı el yazma nüshaları ve baskıları olmakla birlikte aralarında çok fark bulunmamaktadır. Genel kabul gören nüshalarda 19 bölüm (fasl) vardır. Beyit sayıları ise, merhaba ve salât bölümlerinin ve tekrar edilen beyitlerle beraber 546 ile 583 beyit arasında değişmektedir.²⁰⁶ Mevlid metni; Allah'a hamd ile başlamakta, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumu, çocukluğu, gençliği ve peygamberliğiyle ilgili bilgileri naat şeklinde aktarmış ve dua ile sonlandırılmıştır.

3.3.1.2. *Nehcu'l-Enâm* (نوح الأنام، رهبر عوام)

Nehcu'l-Enâm, Doğu Anadolu medreselerinde özellikle akâid ve ahlâk eğitimi açısından temel eserlerden biri kabul edilen ve Molla Halil es-Si'irdî (öl. 1843) tarafından kaleme alınmış manzum bir risaledir.²⁰⁷ Müellif, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Süttaş

²⁰⁵ Mehmet Gürdal, *Doğu Anadolu'da Medrese Eğitimi ve Kürtçe Mevlit Geleneği* (Van: Doğu Yayınları, 2014).

²⁰⁶ Huseyin Şemrexî, *Mewlûda melayê bateyî* (İstanbul: Nûbihar, 2018), 9.

²⁰⁷ Cüneyt Gökçe, “Molla Halil Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcül-enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (Temmuz-Aralık 2015), 77- 79.

(Gûlpîk) köyünde 18. yüzyılın ortalarında doğmuş; tahsil hayatını tamamladıktan sonra Siirt'e yerleşerek burada Fahr Medresesi'nde yaklaşık otuz yıl boyunca ders vermiştir. Gerek telif ettiği eserler gerekse yetiştirdiği talebeler ile dönemin önde gelen ilim adamlarından biri hâline gelen Molla Halil, 1259/1843 yılında vefat etmiştir.²⁰⁸

Nehcu'l-Enâm, sözlük olarak “mahlûkatın yolu” anlamına gelmektedir. Arapça harflerle Kürtçe yazılmış olup 271 beyitten oluşan manzum bir metindir ve toplamda 22 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Eser, Eş'arî akâid esasları çerçevesinde yazılmıştır ve özellikle Kürt medrese geleneğinde akâid eğitimi için vazgeçilmez bir metin niteliğindedir. Kitapta Allah'ın sıfatları, melek inancı, nübüvvet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şemaili ve mucizeleri, kıyamet halleri, kabir hayatı, rû'yetullah, ahiret ve ahlâk ilkeleri gibi temel konuları ele almaktadır. Bu yönüyle eser, hem itikadî bilgileri hem de bireysel sorumluluğa dair öğretileri bütüncül bir yaklaşımla sunmaktadır.²⁰⁹ Bitlis medreselerinde, *Mevlid*'i bitiren talebeler genellikle *Nehcu'l-Enâm*'a geçerler. Talebenin bu kitabı öncelikle ezberlemesi istenir, ezberleyemeyen talebeler ise çok akıcı bir formatta okuması gerekmektedir. Ayrıca ezberlenen beyitlerin müzakere edilmesi, yorumlanması ve çeşitli örneklerle açıklanması gibi uygulamalar da bulunmaktadır.

3.3.1.3. *Nevbahar* (*Nûbihara Biçûkan*) (نوبهارا بچوکان)

Nevbahar, tam adıyla *Nevbahara Biçûkan* (Çocukların İlkbaharı), Ahmed-i Xânî (1651–1707) tarafından kaleme alınmış, Kürt klasik edebiyatının ve medrese müfredatının en temel eserlerinden biridir. Ahmed-i Xânî, özellikle Mem û Zîn adlı mesnevisiyle tanınan büyük bir mutasavvıf, şair ve dil âlimidir. *Nevbahar*, Arapça alfabesiyle yazılmış olup Arapça sözcüklerin Kürtçe karşılığının manzum bir şekilde verildiği, ilk Arapça-Kürtçe sözlük formatındaki eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.²¹⁰

Ahmed-i Hânî'nin bu eseri aynı zamanda Kürt dili ve edebiyatının gelişiminde de dönüm noktası sayılmaktadır. Medreselerdeki eğitim faaliyetlerinin dışında, halk arasında da Arapça öğrenmeye yönelik temel bir kaynak olarak kullanılmıştır. Kürt

²⁰⁸ Murat Kutluk, *Molla Halil es-Si'irdî ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

²⁰⁹ Mahmut Akgül, “Nehcu'l-Enâm ve Doğu Medreselerinde Akâid Öğretimi”, *Dinî Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 66–79.

²¹⁰ Hamit Bozarlan, *Ahmed-i Hânî ve Kürt Klasik Edebiyatı* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011).

kimliği ve edebi mirasının inşasında, dilin korunmasında ve klasik İslami ilimlerin yerel diller aracılığıyla aktarılmasında Nevbahar gibi eserler büyük rol oynamıştır.²¹¹

Nevbahar'ın, aruz vezniyle yazılmış olması, hem ezberlemeyi kolaylaştırmakta hem de talebelere vezin bilgisi kazandırmaktadır. Her bölüm, önce aruz vezni ile tanıtılır, ardından o vezinle yazılmış öğüt verici bir beyitle başlar. Ezber süreci, mütalaa ve müzakere yöntemiyle desteklenmekte, talebelerin bu kelimeleri cümle içinde kullanabilme becerisi kazanması sağlanmaktadır. Bu da hem hafıza gelişimini hem de gramer öncesi kelime dağarcığının zenginleşmesini mümkün kılmaktadır.²¹²

Günümüz Bitlis medreselerinde özellikle Arap Dili eğitiminin başlangıç seviyesi için önemli bir eser olarak kabul edilmekte ve talebeler bu eseri ezberleyerek onlarca Arapça kelime öğrenebilmektedirler. Ayrıca talebelerin nazım, vezin ve estetik duyarlılık kazanmasına da katkı sunmaktadır. Bu yönüyle eser, sadece bir sözlük değil, bir dil eğitimi yöntemi olarak da değerlendirilmektedir.

3.3.2. Sarf İlmi Kitapları

3.3.2.1. *el-Emsile* (الأمثلة)

el-Emsile, medrese eğitiminde sarf ilminin temel giriş kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir. *el-Emsile*'nin müellifi kesin olarak bilinmemekle beraber bazı şerhlerinde musannifinin Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir.²¹³ *Emsile*, “*el-Emsilet'ül muhtalife*” ve “*el-Emsilet'ül muttaride*” olarak ikiye ayrılmıştır. Muhtelifte, nasara/نصر fiilin sulasî mücerredinden türeyen 24 kalıbın isim ve fiil kalıplarını belirtilmiştir. Muttaride bölümünde ise bu 24 kalıp teker teker ele alınarak malum, meçhul durumuna göre çekimleri yapılmıştır. İsim ve fiil çekimlerine dair sistematik örnekler sunduğundan dolayı Arapça öğreniminin başlangıç düzeyinde önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.²¹⁴

Medrese sisteminde talebenin ders geçişleri “kitap geçme” esasına dayandığı için, bazı kitapların öğretiminde esnek uygulamalar görülmektedir. Talebe, İzzi gibi

²¹¹ Hüseyin Kaya, “Nevbahara Biçûkan'ın Eğitsel Değeri Üzerine”, *Kürt Dili ve Eğitim Dergisi* 3/1 (2022), 45–56.

²¹² Dursun Aras, “Kürt Medreselerinde Dil Öğretimi: Nevbahar Örneği”, *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 88–97.

²¹³ Recep Duman, “Doğu Medreselerinde Arapça Sarf Öğretimi: İzzi, Sa'dini ve Emsile Arasındaki İlişki”, *İslami İlimler Dergisi* 6/1 (2020), 74–83.

²¹⁴ İsmail Durmuş, “*el-Emsile*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Temmuz 2025).

metinlerden sonra Emsile'ye yönelerek kavramsal temelleri geriye dönük olarak pekiştirmekte, böylece Arapça sarf ilmini geriden ileriye doğru inşa etmektedir.²¹⁵

Bitlis ve çevresindeki medreselerde, özellikle Oxîn Medresesi örneğinde olduğu gibi, bu kitap doğrudan müfredatın parçası yapılmamış, talebelerin bireysel okumalarına bırakılmıştır. Oxîn medresesinde uygulanan sistemde, *Emsile*'den önce doğrudan *Îzzi* adlı kitap okutulmakta; talebe bu ileri seviyedeki kitabı tamamladıktan sonra Emsile ve Bina gibi metinleri destekleyici olarak bireysel çalışmalarıyla öğrenmektedir.²¹⁶

Günümüz Bitlis Merdeselerinde Arapça sarf öğretiminde de önemli bir yeri olan '*Emsile*'nin 24 sigasının her biri birer dosya niteliğindedir diyebiliriz. Dosyalar açıldıkça sarfın detaylarına girilir. Müellif adeta 24 siga ile sarf ilmini özetlemiştir. Ezbere dayanan 24 siga öğretimi, günümüzde güncelleştirmek suretiyle daha cazip, daha pratik bir şekilde öğretilerek Arapça öğretimine katkı sağlayabilir.

3.3.2.2. *Binaü'l ef'al* (بناء الأفعال)

Binaü'l ef'al, Arapça dil bilgisinin temel alt kaynaklarından biri olan sarf ilmine dair yazılmış klasik eserlerden biridir. Eserin müellifi bilinmemektedir. İslam dünyasında medreselerde yüzyıllardan beri okutulan bu kitap, Arapça kelime türetme biçimlerini, fiil bablarını ve kökten kelime türetmeyi esas alan yapısıyla öne çıkar. “Bina” kelimesi de bu doğrultuda kelime yapısını ve türevlerini oluşturma anlamına gelir.²¹⁷ Eserde 35 fiil çekimi kalıbı vardır. Fe'ale (فَعَّلَ) fiil kalıbı kullanılmıştır. Kitapta fiiller, harf sayıları bakımından (mücerred-mezid) kısımlara ayrılır, aynı zamanda bu harflerin aslî harf mı, yoksa sonradan ilave almış harflerden mı oluştuğu belirtilir. Bütün bunlar zikrettikten sonra, yapının değişmesiyle anlamda olan değişiklik ve bu değişikliğin neden yapıldığı da belirtilir. Kitap Bitlis medreselerinde okutulan sarf ilminin ikinci basamağı sayılmaktadır. *Bina* kitapçığında, sülâsî mücerred kalıpları lâzım ve müte'addî durumları örnekleriyle belirtildikten sonra sülâsî mezîdden, rûba'î, humasî ve südasî mezîd kalıplarını örnekleriyle verilir. Daha sonra rûba'î mücerred ile rûba'î mezîd fiil kalıplarını vererek otuz beş babı tamamlar.

²¹⁵ Veysi Karataş, *Klasik Medrese Eğitiminde Kitap Silsileleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

²¹⁶ Mikayil Tayşan, *Bitlis-Mutki Oxîn medresesinde Arapça eğitimi (Müdrisler-muidler-eğitim ilkeleri-okutulan kitaplar)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 57.

²¹⁷ Mehmet Çakır, “Binâü'l-ef'âl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Temmuz 2025).

Bina kitabı, özellikle kelimenin etimolojik kökünü açıklamaya dönük yapısıyla dikkat çeker. İçeriğinde yer alan örnek kelimeler üzerinden, i'lâl (hareke düşmesi veya değişmesi), ibdâl (harf değişimi), idğâm (harf birleşimi) gibi morfolojik işlemler ayrıntılı olarak işlenmektedir.²¹⁸

Bitlis ve çevresindeki medreselerde, çoğu zaman *Îzzi* yerine veya *Îzzi*'den önce/sonra tamamlayıcı metin olarak okutulmaktadır. Talebelerden eserin ezberlenmesi de beklenir. Ayrıca kelimelerin öğretilmesi sırasında “aslını bulma” adı verilen bir uygulama öne çıkmaktadır. “Aslını bulma, kelimenin köküne inerek, mevcut biçime nasıl ulaşıldığını çözümleme yöntemidir.”

3.3.2.3. *el-Maksûd* (المقصود)

Müellifi kesin olarak belli değildir. Arapçanın kelime yapısını inceleyen “sarf” adı verilen kısmına dair bir kitaptır. *el- Maksûd* kitabında ele alınan fiillerin taksimatı “*Bina*” kitabındakinden biraz farklı olarak otuz bâb zikredilmiştir.

Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edildikten sonra, sülâsî mücerred ve rûba’î mücerred fiil kalıpları ile rûba’î mücerred kalıbına ait altı kalıp tanıtılmış, ardından sülâsî mezîd, rûba’î, humâsî ve sūdâsî fiil kalıpları ile rûba’î mücerred, rûba’î mezîd kalıpları ele alınmıştır. “Mastardan türeyen kipler” başlığı altında mastar ve mastar çeşitleri, mastardan türeyen mâzi, muzârî’, emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef’ûl kalıplarının oluşu ve çekimleri yer almaktadır. “Sahih fiillerin çekimi” başlığıyla da mücerred ve mezîd kalıplarının mâzi, muzari’, emir ve nehiyleri ile ma’lum ve meçhul şekilleri ism-i fâil ve ism-i mef’ûllerinin çekimleri ele alınmıştır.²¹⁹

Arapça fiil çekim kurallarını, i'lal şekillerini anlatan *el-Maksud*, Bitlis medreselerinde bir ders kitabı olarak okutulmaktadır. Üzerine yazılmış bir çok şerh olmasına rağmen genel olarak İmam Birgivî’nin şerhi tercih edilmektedir.

3.3.2.4. *el-’İzzî* (العَزِي فِي التَّصْرِيفِ)

el-’İzzî, klasik medrese geleneğinde sarf ilminin temel kitaplarından biri kabul edilen ve tam adı *et-Tasrîfü l-’İzzî* olan bir eserdir. Kitap, İzzeddin İbrahim ez-Zencânî (öl. 654/1256) tarafından kaleme alınmıştır. *Îzzi*, kelime yapısı ve fiil çekimleri başta

²¹⁸ Çakır, “Binâü’l-ef’âl”.

²¹⁹ Muhammed Hadi Mardini, *Mecmûatu’s-sarf* (Diyarbakır: Mektebetu Seydâ, 2020), 111-115.

olmak üzere sarfın temel konularını ele alan ve medreselerde ilk ezberlenmesi gereken Arapça metinlerden biri olarak görülmektedir.²²⁰

Eserin girişinde, ‘tasrif’ kelimesinin kısa tarifi yapıldıktan sonra, şöyle denilmektedir: “Fiiller ya sülasi ya da rüba’îdir. Sülasi ve rubainin her biri ya mücerred ya da mezittir. Bunlardan da her biri ya salimdir ya da gayri salimdir.”²²¹ Şeklinde açıklandıktan sonra her biri ayrı ayrı ele alınarak çekim ve i’lalleri yapılır. Talebe, bu kitabı ezberledikten sonra î’lâl, ibdâl, idğâm gibi sarf ilminin temel kavramlarını tam kavraması beklenmektedir.

Medrese eğitiminde İzzî kitabı sarf ilminde birinci merhale olarak kabul edilir. Talebe, bu kitabı bitirdikten sonra şerh çalışmaları kapsamında Sâ’dini adlı şerhi okumaya başlar. Özellikle Doğu medreselerinde ileri sarf bilgisi olarak okutulan ve yazarı Sadettin Teftâzânî adına binaen “Saduddin/Sâ’dini” adıyla tanınan izzinin şerhi olan bu kitap, medresede okutulan sarf kitaplarının en uzun ve sonuncusudur. Bundan sonra artık sarf ilmi okutulmamaktadır. Böylece talebeden önce metni ezberlemesi, ardından şerhi üzerinden bu metni anlamaya çalışması gerekmektedir. Bu yöntem, medrese eğitim sisteminin temelini oluşturan “metin-şerh-haşiye” üçlüsünün ilk adımları kabul edilmektedir.

Kitap, günümüz Bitlis medreselerinde sarf ilminde okutulan ve genel olarak ezberletilen başlıca eserler arasında yer almaktadır. Bu ve bundan önce okunan sarf kitaplarını dikkatlice okuyup öğrenen bir talebenin yeteri kadar Arapça kelime bilgisine sahip olacağı düşünülmektedir.

3.3.2.5. *Merâhu’l ervâh* (مراح الأرواح)

Ahmed b. Ali b. Mes’ûd’un (öl. 700/1330) telif ettiği bu eser, Arapça sarf ilminin bir özet kitabıdır. Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve “sarf cümlesi” diye tanınan, *Emsile, Binâ, Maksûd ve Tasrîf-i İzzî*’yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturur.²²²

Kitabın giriş bölümünde sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını 7 bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde, mastar ve mastar kalıplarını, sülasi mücerredin 6 Bab’ını ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, üçlü kök fiilden

²²⁰ Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 15 (2005), 142.

²²¹ Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, 142.

²²² Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, 143.

türeyen 12 fiil kalıbı ve diğer fiil kalıplarını ele almaktadır. Diğer bölümlerde düzensiz (illetli) olan fiillerin zamanlara ve şahıslara göre çekimleri verilmiş, çekim sırasında meydana gelen hazf, i'lal, ibdal ve kalb gibi değişiklikler sebepleri ile açıklanmıştır. Bu eser, aksam-ı seb'a adı verilen ve kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre fiil ve türevlerini 7 kısımda inceleyen sisteme göre düzenlenmiştir.²²³

3.3.2.6. *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî* (شرح التصريف العزّي)

Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî, klasik medrese müfredatının önemli şerh metinlerinden biridir. Eser, et-Taftazânî (öl. 792/1390) tarafından h.737 yılında telif edilmiştir.²²⁴ Bitlis medreselerinde bir kaç kısa nahiv kitabından sonra okutulur. *Sâ'dini* adıyla bilinen bu eser sarf ilminin ayrıntılarının öğrenilmesinde önemli bir kitap olarak görülmektedir. *İzzi* kitabını açıklamada yegâne kitap olan bu eserin eksikliği, bazı konularda (nakıs konusu gibi) gereksiz açıklamalar yapmasıdır.

İzzi metni özlü ve yoğun içeriğe sahip olduğundan, talebelerin bu metni doğru anlaması ve uygulamalı bir şekilde kavraması ancak *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî*'nin rehberliğinde mümkün olmaktadır. *Sâ'dini*, sarf-ı suğra (temel sarf) düzeyinde kalan konuları detaylandırmakta, ancak sarf-ı kübra (ileri sarf) kapsamındaki ibdâl, imâle, tasğîr, mensub, maksûr ve memdûdun cem' ve tesniyesi gibi konulara girmemektedir. Bu nedenle eser, talebelerin sarf ilmini kavraması için geçiş kitabı özelliği taşır. *Sâ'dini* kitabının dibacesi, klasik belâgat ilminin izlerini taşıyan ağır, sanatlı ve edebî bir metindir. Eserde istiâre, mecaz, teşbih, kinaye ve cinas gibi sanatlar yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu nedenle talebelerin bu önsözü anlamlandırabilmesi için *Sütûr* adlı bir şerh kitabı daha okunur. *Sütûr*, sadece metni açıklamakla kalmaz, aynı zamanda beyan ilminin temel ilkelerini öğretici bir tarzda işler.²²⁵ *Sütûr* kitabı Oxîn medreselerinde zorunlu olmamakla beraber genelde okutulan bir kitaptır.

Bitlis medreselerinde okutulan sarf ilmi kitapları, bazı medreselerde (özellikle şerh kitapları eklenerek) artarken, bazılarında ise azalabilmektedir. Genellikle medreselerde *Emsile*, *Bina*, *İzzi* ve *Sâ'dini* kitapları okutulmakta ve bu medreselerin genel müfredatının temelini oluşturmaktadır. Bu kitapları başarıyla tamamlayan öğrenciler, sarf

²²³ Hüseyin Zamur, *Ahmed b. Ali b. Mes'ûd ve Merâhu'l-ervâh adlı eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2014), 56-68.

²²⁴ İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetu'l ihvâni'l medresiyye fi terâcimi ba'di musannif 'î'l kutub'i'd dirâsiyye* (b.y., 1427), 4.

²²⁵ Veysi Karataş, "Sâ'dini ve Sütûr Metinlerinin Eğitsel İncelemesi", *Arap Dili ve Belâgat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 74-88.

ilmi konusunda sağlam ve kapsamlı bir birikim edinmektedirler. Ayrıca medreselerin sarf öğretimindeki tecrübesi, birikimi ve özgün metotları, günümüz Arapça öğretimine adapte edilip geliştirildiğinden Arapça öğretimine ciddi fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

3.3.3. Nahiv İlimi Kitapları

3.3.3.1. *el-'Avâmilü'l-mie* (العوامل المائة)

Avâmil, tam adıyla *el-'Avâmilü'l-mie*, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (öl. 471/1078-79) tarafından telif edilmiş, Arapça dilbilgisinin alt seviye nahiv (sentaks) ilmine dair temel kaynaklardan biridir. Eserin adı “yüz amil” anlamına gelmekte olup, Arapça cümlede irab (çekim, son ek) üzerinde etkili olan etkenleri sistematik biçimde sınıflandırmaktadır.²²⁶ Eserin adı, Arapça’da kendisinden sonraki kelimeyi (ma’mûl) etkileyerek onun son harfinin harekesini (i’rabını) değiştiren “âmil” (etken) kavramının çoğulu olan “Avâmil” kelimesinden türemiştir. Bu isim, kitabın içeriğinin, yani dilbilgisindeki etki eden harf, fiil ve isim türlerinin incelenmesine odaklanmasından kaynaklanmaktadır.

Cürcânî’nin kaleme aldığı *el-Avâmil’in* Süleymaniye Kütüphanesi’nin muhtelif bölümlerinde 125 yazma nüshasının bulunması, Türkiye’de esere verilen önemi göstermektedir.²²⁷ Daha çok Doğu medreselerinde okutulan kitap, Bitlis medreselerinde de talebenin nahiv ilmiyle tanıştığı ilk metin olarak kabul edilmekte, ezber yaptırılarak okutulmaktadır.

Eser, Nahiv ilmindeki âmillere (edatlara) bir nevi özet biçiminde değinmiştir. Müellif, bu eserinde nahiv ilmine yeni başlayanlar için sade, kolay ve rahat anlaşılabilir bir üslup kullanmıştır. Konuları derinlemesine inmeden açıklamaya çalışmış ve her bir edatı örneklerle süsleyerek akılda daha kalıcı olmasını sağlamıştır. Fiile benzeyen harfleri konu edinmiş, bunların hangi mana üzerine geldiklerine de değinmiştir. Bu harfler 6 tanedir. Mübteda ve haberin üzerine gelip mübtedayı mensub, haberini de merfu’ yapmaktadır. Sarf kitaplarının amel açısından ele aldığı cevazim harflerini, mana itibari ile konu edinmiştir. Müellif bu kitabında kıyasî âmillere de değinerek bunları yedi sınıfa ayırmıştır. Bunlar: Mutlak fiil, mastar, ism-i fail, ism-i

²²⁶ el-Harrânî, Tuhfetu’l ihvâni’l medresiyye fi terâcimi ba’di musannif ’îl kutub’i’l dirâsiyye, 10-13.

²²⁷ İsmail Durmuş, “el-Avâmilü’l-mie”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 12 Eylül 2025).

mef'ul, sıfatu'l-müşebbehe, başka bir isme izafe edilen isimler ve izafeye gereksinim duymayan isimlerdir.²²⁸

“*Avâmil*” kitabı, Arapça nahiv ilmine giriş aşamasındaki talebeler için i'râb kavramını ele alan, sadeliği ve kolaylığı ile öne çıkan temel bir metindir. Bu eserin nahiv ilmine yeni başlayanlar için faydalı bir kaynak olduğu kabul edilmekle birlikte, yazarın ele aldığı konuları daha fazla örneklerle desteklemesi, öğrenim sürecinin etkinliğini artırabilecek bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Bitlis medrese müfredatında, nahiv ilmi öğreniminin başlangıç eseri olarak çoğunlukla “*Avâmilü'l-Cürcânî*” tercih edilirken, bazı medreselerde ise buna alternatif olarak “*Avâmilü'l-Birgevî*” eseri okutulmaktadır.

3.3.3.2. *el-Avâmil* (العوامل)

Birgili Mehmed Efendi (öl. 981/1573) tarafından kaleme alınan ve *el-'Avâmilü'l-Cedîd* adıyla meşhur olan bu risale, Arapça nahiv ilminin temel konuları olan âmil, ma'mûl ve i'râb kavramlarını sistematik bir şekilde ele almaktadır. Eser, İmam Birgivî'nin diğer nahiv metinleri olan *İzhârü'l-esrâr*'ı ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si ile birlikte “nahiv cümlesi” olarak basılmış ve asırlar boyunca medreselerde temel ders kitaplarından biri olarak kullanılmıştır.²²⁹

Ahmet Turan Arslan'ın “*İmam Birgivî Hayatı Eserleri*” başlıklı doktora tezi, *el-'Avâmilü'l-Cedîd*'in ilmî etkisini gözler önüne sermektedir; zira tezde esere ait otuza (30) yakın şerh ve tercümenin varlığı kaydedilmiştir. Ahmet Turan Arslan'ın gerçekleştirdiği karşılaştırmalı analizde, aynı adı taşıyan bu iki temel metin arasındaki yapısal farklılıklar şöyle özetlenmektedir:²³⁰

²²⁸ Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed Ebubekir el-Cürcânî, *Avâmilü'l-cürcânî* (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016), 25-26.

²²⁹ el-Harrânî, *Tuhfetu'l-ihvânî'l medresiyye fi terâcimi ba'di musannif 'î'l kutub'i'd dirâsiyye*, 6-9.

²³⁰ Ahmet Turan Arslan, “Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi”, *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 173.

Karşılaştırma Kriteri	Cürcânî'nin el-'Avâmilü'l-Mi'e (Kadîm)	Birgivî'nin el-'Avâmilü'l-Cedîd (Yeni)
Ana Hedef	Yalnızca 100 adet 'âmili açıklamayı hedefler.	Arapça sentaksının (söz diziminin) temel unsurlarını kapsar.
Yapısal Düzenleme	100 'âmil üzerine kuruludur.	Mantıksal düzenlemeyle 3 bölüm ve 100 madde hâlinde özetlenmiştir: (60 'âmil, 30 ma'mûl ve 10 i'râb).
Semaî (İşitme Bilinen) 'Amiller Yoluyla	13 ana başlık (nevi) altında incelenmiştir.	Yapılan sadeleştirmeyle bu sayı 5 ana başlığa indirilmiştir.
'Âmil Sayısındaki Fark	Abdulkâhir el-Cürcânî'nin saydığı (kaynakta 91 olarak geçen) semaî âmiller mevcuttur.	Mantıksal bir düzenleme ile Cürcânî'nin listesinden 47 'âmil çıkarılmış ve 7 yeni 'âmil eklenmiştir. Bu düzenleme sonucu semaî 'âmil sayısı 49 'a inmiştir.

3.3.3.3. ez-Zurûf (الظروف)

ez-Zurûf, klasik medrese müfredatında yer alan, zarf (mef'ûlün fih) konusunu sistematik bir biçimde ele alan Kürtçe yazılmış bir eser olup, Molla Yunus el-Erkatî'nin tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin doğumu, hayatı ve vefatı ile ilgili yeteri kadar bilgi yer almamakla birlikte kaynaklarda Hicri on ikinci yüzyılın dilcilerinden olduğu açık bir şekilde geçmektedir.²³¹ Eserin Doğu medreselerinde halen ders kitabı olarak okutulmasının ardındaki önemli nedenlerinden birisi de, onun Kürtçe yazılmış bir metin olmasından kaynaklanmaktadır.

Eser, Arapça dilbilgisinde önemli bir yer tutan mef'ûlün fih konusu, sistematik biçimde ele almıştır. Kitapta zarfların kısımları, zarflar hakkındaki genel kurallar yani zarf-ı lağv, zarf-ı müstakarr, zarf-ı hâss ve zarfların müteallakları gibi konular işlenmiştir. Ayrıca cümle ve câr-ı mecrûrun hükümleri, tam mârife, tam nekre ve tam olmayan mârife ve nekreden sonra geldiğinde terkipte ne olacağı, zarf ve câr-ı mecrûrun müteallik olduğu âmiller, mebnî ve mu'reb durumlarından bahsetmektedir.²³²

el-Erkatî'nin Kürtçe telif ettiği bu eser, Bitlis medreselerinin ders müfredatında yer almakta ve okutulmaktadır. Arap dilbilgisindeki zarf çeşitlerini ve câr-mecrûr

²³¹ Yunus el-erkatî, *Zurûf* (İstanbul: Hâsemî Yayınları, 2015), 7-66.

²³² el-erkatî, *Zurûf*, 7-66.

yapılarını etraflıca açıklamış olması yönüyle, özellikle mübtedî talebeler için önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

Zarflar konusunu okuyucuya eksiksiz bir şekilde aktarmayı başarabilen bu eserin, genel yapısı ve içeriği bağlamında iki temel eleştiri dikkat çekmektedir:

Birincisi; Eser temel olarak zarflar konusuna odaklanmasına rağmen, son sayfalarında konuyla doğrudan ilişkili olmayan nahiv ilminin tanımı ve birkaç ikincil nahiv meselesine değinilmesi eleştiriye açıktır. Eleştirmenler, bu tür temel tanımlayıcı bilgilerin kitabın mukaddime bölümünde verilmesinin, eserin akademik bütünlüğü açısından daha uygun olacağını belirtmektedirler.

Yazarın, kitabın dördüncü sayfasında zarfları mustakarr ve lağv/hâs kısımlarına ayırırken, bu ayrımın sadece mecazî zarflar için geçerli olduğu izlenimini uyandırması önemli bir eleştiridir. Zira bu taksim hakikî zarflar için de geçerlidir; hakikî zarfların da mustakarr ve lağv kısımlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durum, eserdeki sınıflandırmanın kapsamı konusunda öğrencide yanlış bir algı oluşmasına neden olabilmektedir.²³³

3.3.3.4. *et-Terkîb* (التركيب)

et-Terkîb, klasik medrese eğitiminde nahiv ilminin öğretiminde kullanılan temel metinlerden biri olup, Molla Yunus el-Erkatinî'ye nisbetedilmektedir. Kürtçe olarak kaleme alınmış bu eser, doğrudan el-Avâmil adlı kitabın mukaddimesinin i'râbını detaylı biçimde açıklamaktadır. Her ne kadar müellifin ismi kitap üzerinde açıkça yer almasa da, medrese çevrelerinde, hem bu eserin hem de *Zurûf* adlı kitabın el-Erkatinî'ye ait olduğu yaygın kabul görmektedir.²³⁴

el-Avâmil kitabı üzerine kaleme alınan bu şerh, öğrencilerin terkîb becerilerini derinleştirmeyi hedeflemektedir. Şerhin kapsamı, *el-Avâmil* metninin başlangıcından “ نحو ” ibaresine kadar olan kısmı içermekte ve bu bölümün terkibini, ilgili kurallara atıfta bulunarak detaylı bir biçimde açıklamaktadır. Kitap; incelenen her kelimenin türünü, yapısını (bina), sigasını, i'râbını ve cümle içindeki terkîbini ayrıntılı olarak tahlil etmektedir. Bu eserin diğer şerhlerden ayrılan önemli özelliği, şârihin sadece orijinal

²³³ Selman Yeşil, “Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran - 1 Temmuz 2012* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 1/458-460.

²³⁴ Yunus el-erkatânî, *et-Terkîb* (İstanbul: Hâsemî Yayınları, 2015), 25.

metnin ibarelerine bağılı kalmamasıdır. Aksine, gerektiğinde ek bilgiler sunarak ve ilgili ilave nahiv kurallarını kullanarak şerhini zenginleştirmesidir.

“*Terkîb*” ve “*Zurûf*” kitapları, müellifin dil öğretimine dair yaklaşımını yansıtan ve talebenin analitik dil yeteneklerini geliştirmeye önemli katkı sağlayan iki temel eser olarak kabul edilmektedir. Özellikle “*Terkîb*” eseri, öğrencinin ileri düzey nahiv metinleri (örneğin, *Şerhu'l-Muğnî*) öncesinde gerekli olan kavramsal ve bilgisel altyapısını pekiştirmede kritik bir rol üstlenmektedir. Bu eser vasıtasıyla, öğrencilerin nahiv ilminin yaklaşık %90'ına tekabül eden temel terim ve kuralları edindiği belirtilmektedir.²³⁵

Bitlis medrese müfredatında, *Terkîb* metni, önemli olarak görülmekte ve genel olarak ezberletilerek okutulmaktadır. Kitabın ihtiva ettiği kurallar, Arapçanın önemli kurallarını içermektedir. Ancak, eserdeki bazı kuralların ve bölümlerin müellif tarafından mükerrer (tekrarlı) olması, eserin metin kitabı olması hasebiyle öğrencilerin ezberlemesini zorlaştıran ve onları yoran bir kusur olarak görülmektedir.

3.3.3.5. *Sâ'dullâh es-Sağîr* (سعد الله الصغير)

Sâ'dullâhu's-Sağîr, klasik medrese eğitiminin temel kaynakları arasında yer alan ve Molla Sâ'dullâh el-Berde'î (öl. 793/1390) tarafından kaleme alınmış önemli bir şerh eseridir.²³⁶ Bitlis medreselerinde “*Terkîb*” risalesinin ardından, müellifi Sa'dullâh'a izâfeten *Sa'dullâh es-sağîr* “سعد الله الصغير” (Küçük Sa'dullâh) eseri okutulmaktadır.

Sa'dullâh es-sağîr, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e* adlı eseri üzerine yazılmış önemli bir şerh olarak kabul edilmektedir.²³⁷ Eser, bu niteliği gereği *Avâmil*'in ana içeriğine bağılı kalmıştır. Şerhte, Arapça nahivde geçen toplam 100 âmil incelenmektedir; bu amillerin 98 lafzî, 2 ise manevî amildir. Lafzî amiller, semâî ve kıyâsî olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmaktadır: Semâî amiller 13 kısıma ayrılmış (Cerr harfleri, fiile benzeyen harfler (örn. اِنَّ ve kardeşleri), لَيْسَ ye benzeyen harfler, yalnızca ismi nasb eden harfler, muzâri fiilini nasb eden dört harf, muzâri fiilini cezm eden beş harf, muzâri fiilini cezm eden dokuz isim, nekre isimlerini temyiz sebebiyle nasb eden dört isim, isim fiiller, nâkıs fiiller, mukârebe fiilleri, medih ve zemm fiilleri, şekk ve

²³⁵ Yeşil, “Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar”, 1/459.

²³⁶ Sa'dullâh el-Berde'î, *Sa'dullâhi's-sağîr*, thk. İbrahim el-Harrânî-Muhammed ed-Diyârbekrî (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016), 29.

²³⁷ el-Berde'î, *Sa'dullâhi's-sağîr*, thk. ed-Diyârbekrî, 30.

yakîn fiilleri) şeklinde işlenmiştir. Kıyâsî amiller ise 7 kısımda zikredilmiştir. (Fiil, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, muzâf ve dört unsurdan biriyle izafetten müstağni olan isimler). Manevi amilleri de mübtedâ, haber ve muzâri fiilin âmili olarak işlemiştir.²³⁸ Bu şerh eseri, hem “*Avâmil*” risalesinin ibarelerini detaylıca tahlil etme hem de öğrencilere nahiv ilminin temel gayesi olan i'râb becerisini kazandırmadaki başarısıyla önemli bir niteliğe sahiptir.

Bununla birlikte, kitaptaki ibareleri izah ederken ek açıklamalara çok yer vermemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmekte; ilave izahların olması eseri öğrenciler nezdinde daha anlaşılır kılabileceği düşünülmektedir.

Bitlis medreselerinde bu eser ayrı önemsenmekte, kendinden sonra gelen ve nahivde adeta “*ümmü'n-nahiv*” olarak nitelendirilen, nahiv kurallarını derinlemesine işleyen “*Şerhu'l-Muğni*” gibi ileri düzey metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve öğrencilere bu kitaba geçişi hazırlamak amacıyla, müfredatta özellikle üzerinde durulan bir eser olarak görülmektedir.

3.3.3.6. *Şerhu'l-Muğni* (شرح المغني)

Şerhu'l-Muğni, klasik nahiv ilminin önemli şerh metinlerinden biri olup, Molla Muhammed b. Abdurrahim el-Mîlânî (öl. 811/1408) tarafından h. 801 yılında telif edilmiştir. Eser, nahiv ilminde orta düzey bir ilme sahip, usûl ve furû', mantık ve fıkıh ilimlerinin derinlemesine yetkin, me'ânî ilminde ise uzmanlaşmış bir otorite olan olan Ahmed b. Hasan el-Çarperdî'nin (öl. 746/1249) *Muğni* adlı metninin şerhidir.²³⁹ *Muğni*, Bitlis medreselerinde genellikle ezberlenerek okutulmakta, *Şerhu'l-Muğni* ise onun detaylandırılmış açıklamalarını içerdiği için ders olarak verilmektedir.

Şerhu'l-Muğni, kelimenin tanımıyla başlayarak nahiv ilminin kapsamını sistematik biçimde sunar. Eserde kelimeler isim, fiil ve harf olarak üç ana başlıkta incelenir ve tüm nahiv konuları bu başlıklar altında detaylı biçimde ele alınır. *Şerhu'l-Muğni* adlı eserde, i'râb'ın zâhirî olarak ortaya çıkmasını engelleyen unsurlar, İstiskâl ve İ'tizâr olmak üzere iki ana kategoride incelenmektedir. İ'tizâr sebebiyle takdirî i'râb'ın zâhir olmaması durumu, kelime sonunda bir “mazeret”in bulunmasıyla açıklanır ve iki durumda görülür:

²³⁸ el-Berde'i, *Sa'dullâhi's-sağır*, thk. ed-Diyârbekrî, 29-61.

²³⁹ Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddin es-Sa'îd el-Hasan b. Ali Çarperdî, *el-Muğni fi 'ilmi'n-nahv* (İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, 2012), 8-9.

Kelimenin sonunda elif harfi bulunduğunda, bu harfin yapısı gereği hiçbir harekeyi kabul etmemesi nedeniyle, kelimenin tüm i'râb hareketleri takdirî kabul edilir. Metinde verilen “سعد” (Sa'dâ) örneğinde, son harf olan elifin hareke kabul etmemesi, bütün i'râbların takdirî olmasını gerektirir.

Bir ismin, mütekellim yâ'sı (ي) zahirine izafe edilmesi durumunda da i'râb takdirî gelir. Örneğin, “غلامي” (gulâmî) örneğinde, yâ'dan hemen önceki harf, harekenin yâ'ya uygun olarak daima kesra olması gerektiğinden, i'râb hareketlerini açıkça kabul edemez ve bu durum takdirî i'râb kategorisine dâhil edilir.

İstiskâl (Lisana Ağır Gelme) Sebebiyle Takdirî İ'râb

Telaffuzda istiskâl sebebi olduğu için i'râb hareketlerinin bazen zâhirî olarak gelmediği belirtilir. Örneğin, “جاءني القاضي” (Kadı yanıma geldi.) cümlesinde, fâil olan “القاضي” kelimesindeki damme harekesinin sondaki yâ (ي) harfine telaffuz açısından ağır gelmesi nedeniyle, bu hareke takdirî kabul edilmiştir.²⁴⁰ Bu yönüyle eser, Arapça gramerin temelini sunmasının yanı sıra uygulamalı örneklerle öğrenmeyi desteklemektedir.

Müellif, kitabında yalnızca nahiv ilminin konularıyla yetinmemiş, aynı zamanda sarf kaidelerine de bazen vurgular yapmıştır. Bu yaklaşımın bir kanıtı olarak, sarf eserinde işlenen, meçhul fiilin fâilinin hazfedilme nedenini ve bu durumun meydana geldiği bağlamları detaylı misallerle aydınlatmıştır.²⁴¹

Şerhu'l-Muğnî eseri, Arapça ilminin temel kaidelerinin neredeyse tamamını kapsayan geniş muhtevası ile, Bitlis medrese eğitim müfredatında vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. Bu eseri tam olarak kavrayarak bitiren bir talebenin, Arapça dilbilgisi kurallarının büyük bir kısmına dair sağlam bir ön bilgi edinmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, medrese müderrisleri esere ciddi önem atfetmekte ve kitabın ana metni olan “*Metnü'l-Muğnî*”nin ezberlenmesi gerektiğini belirtmektedirler.

²⁴⁰ Molla Muhammed b. Abdurrahim el-Milânî, *Şerhu'l-muğnî* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2010), 103.

²⁴¹ Felemez Karadeniz, *Şerhu'l-muğnî, Şerhu katri'n-neda, Şerhu şuzuri'z-zehab ve el-Fevaidu'd-diyaiyye fi şerhi'l-kafiye*'deki Şahit Beyitlerin Tahlili (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019), 14.

3.3.3.7. *Hallu'l-Meâkîd Şerhu'l-Kavâ'id* (حل المعاقد شرح القواعد)

Hallu'l-Meâkîd, Arap grameri (nahiv) alanında yazılmış önemli şerh eserlerinden biridir. Eser, Şemseddin Molla Ahmed b. Muhammed b. Arif ez-Zilî es-Sivâsî (öl.1006/1597) tarafından telif edilmiştir. Eserde, İbn Hişâm el-Ensârî'nin (öl. 761/1361) “*Kavâidu'l-Î'râb*” adlı eserinde istişhâd olarak kullanılan şiir alıntıları, bazı Kur'an âyetleri ve anlamı kapalı olan bazı lügavî kelimeleri detaylı olarak açıklanmıştır.²⁴² Eser, nahiv kitaplarının genel çizgisinden farklı olarak, genellikle ihmal edilmiş veya detaylandırılmaktan kaçınılmış gramer meselelerine odaklanmasıyla bilinir. Bu nedenle *Hallu'l-Meâkîd*, medreselerde “zor ve derin” bir kaynak olarak tanımlanır. Eserin kullandığı üslub nedeniyle nahiv ilmine yeni başlayan talebeler (mübtedîler) için zorlayıcı olarak görülmekte fakat kapsamlı ve derinlemesine çözümlemeleri sayesinde ileri seviye (mütehassıs) nahiv talebeleri için önemli bir referans kaynağı olarak görülmektedir.

Kitap dört ana bölümde yapılandırılmıştır. İlk olarak, “Cümle Çeşitleri” başlığı altında, î'rab açısından mahalli olan ve olmayan cümle türleri açıklanmakta ve cümlelerin gramatik işlevleri ayrıntılı olarak konu edilmektedir. İkinci bölümde zarf çeşitleri ele alınırken, car-mecrur yapılarının kısa açıklamalarına ek olarak farklı işlevleri de işlenmiştir. Üçüncü bölümde î'rab ilmiyle meşgul olanların bilmesi gereken 20 kelime türüne ayırmıştır ve bunları 8 başlık altında incelenmiştir. Son bölümde ise, net ve kısa metinlerin nasıl oluşturulacağı ve kaçınılması gereken hatalar, örneklerle birlikte ayrıntılı olarak açıklanmıştır.²⁴³

Hallu'l-Meâkîd'ın önemli bir özelliği de zarf konusunu detaylı olarak işlemesidir. Kitap, zarfları (zarf-ı mecazî ve zarf-ı hakikî) bir araya getirerek topluca ele alır ve mecazî zarfın hakikî zarfa nasıl kıyas edildiğini açıklar. Ayrıca müellif, cümle konusunu başa almıştır. Bu tercihin sebebi, kitapların sonları genelde okunmadığından, konunun unutulmaması için kitabın sonuna bırakılmamıştır. Kitabın bir diğer yönü ise, talebeler arasında nadiren kullanılan bazı Arapça edatların (harflerin) anlamlarını ve kullanım yerlerini detaylıca belirtmesidir.

Bu eser, Arapça dilbilgisi kaynak eserlerinden olan *Kavaid*'in detaylı bir şerhidir. Ne var ki, alıntılarını *Muğni'l-Lebib*'den kısaltma yapmaksızın (ihtisarsız) aktarması, kitabın ders kitabı niteliğinden çok, *Muğni'l-Lebib* benzeri bir mütalaa eseri vasfı

²⁴² Şemseddin Molla Ahmed ez-Zilî es-Sivâsî, *Hallu'l-meâkîd şerhu kavâidi'l-î'râb*, nşr. Ali el-Kabbânî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 75.

²⁴³ ez-Zilî es-Sivâsî, *Haşiyetu cami'i'l-fevaid*, 72-220.

kazanmasına neden olmuş ve bu yüzden bazı medreselerin müfredatların da okutulmamaktadır.

3.3.3.8. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (شرح قطر الندى وبل الصدى)

Klasik medrese müfredatında Arapça Nahiv öğretiminde okutulan *Şerhu Kattrû 'n-Nedâ*, İbn Hişâm en-Nahvî'ye (öl. 761/1360) ait bir eserdir.²⁴⁴ Bitlis medreselerinde de okutulan bu eser, nahiv ilminin temel kurallarını ele alması bakımından önemli kaynaklar arasında görülmektedir.

Şerhu Kattrû 'n-Nedâ, klasik medrese geleneğinde sıkça başvurulmuş bir kaynak olup, isim, fiil ve harf olmak üzere nahiv konularını üç ana başlık altında sistemli biçimde işler. Eserde, hem kavramsal bütünlük hem de terimsel açıklık ön plandadır. Nahivde önemli bir yere sahip olan i'rab, merfuat, mensubat ve mecrurat gibi temel konular detaylı biçimde ele alınmaktadır.²⁴⁵

3.3.3.9. *Hadâiku 'd-Dekâik* (حدايق الدقائق)

Hadâiku 'd-Dekâik adlı eser, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (öl.583/ 1100) *el-Enmûzec* adlı nahiv metninin kitabı üzerine, Sa'deddîn Sa'dullah el-Berde'î (öl. h. X. asır) tarafınan telif edilmiş şerh bir eserdir.²⁴⁶

Hadâiku 'd-Dekâik medrese çevrelerinde “*Sâdullah Gevrê*” adıyla tanınmaktadır. Bitlis medreselerinin müfredatında bazı medreselerde (Tatvan Medine Camii Medresesi, Tatvan Bediüzzaman Medresesi) *Şerhu Kattrû 'n-Nedâ* eseri bazılarında ise (Oxîn Medresesi, Tatvan Ravza Medresesi) *Hadâiku 'd-Dekâik* okutulur. Bazen iki eser de okutulmaktadır ama genel olarak okutulan bir eser değildir.

Eser, nahiv ilmine dair fiil konularının ayrıntılı işlenişi ile ön plana çıkmaktadır. İçerik konusunda *Şerhu 'l-Muğni*'ye benzerlik gösterse de, konuları ondan daha derinlemesine analiz etmektedir. En ayırt edici niteliği ise, fiil bablarını diğer Arapça nahiv eserlerine kıyasla çok daha detaylı işlemesidir. Yine bu şerhin dikkat çeken diğer iki özelliği daha vardır. Birincisi, dibacesinde yer alan ağır mantikî terminoloji sayesinde talebeye mantık ilmine dair temel kavramlara aşinalık kazandırmasıdır. İkincisi ise eserin tamamına yayılan nahiv felsefesi tartışmalarıdır. Eser, nahiv meselelerinin sadece “ne”

²⁴⁴ el-Harrânî, Tuhfetü'l ihvâni'l medresiyye fi terâcimi ba'di musannif 'î'l kutub'î'd dirâsiyye, 40-47.

²⁴⁵ Abdurrahman İbn Hişâm, *Şerhu kattrû 'n-nedâ ve belu 's-sedâ* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1998).

²⁴⁶ Sâdeddin Sâ'dullah Berde'î, *Hadâiku 'd-dekâik şerhu 'l-müzec* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Kübrâ, 2006), 180.

olduğunu değil, “niçin” ve “nasıl” olduğunu da talebeye sorguladır.²⁴⁷ Nadide bir eser olan bu kitap, öğrencilerin düşünme yeteneğini geliştiren etkili ve başarılı anlatımı sayesinde medrese hocaları tarafından önemli bir eser olarak görülmektedir. Ancak, genel kanı, anlatımının daha sade ve dilinin daha anlaşılır olması gerektiği düşüncesi hakimdir.

3.3.3.10. *İzhâru'l-Esrâr fî'n-Nahv* (إظهار الأسرار في النحو)

İzhâru'l-Esrâr fî'n-Nahv, Birgivî (Birgili) diye meşhur olan Muhyiddin Mehmed b. Pîr Ali el-Birgîvî (öl. 981/1573) tarafından telif edilmiş, Arapça gramerin temel nahiv konularını içeren muhtasar bir metindir. Kitap, âmil, ma'mûl ve amel/i'râb olarak üç bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Müellif kitabında Kur'an-ı Kerim'den âyetler ile İslam inancı ve ahlakını içeren örnek (istîşad) metinleri kullanmıştır.²⁴⁸ Bitlis medreselerinde özellikle metni ezberletilmekte ve önemli bir şerh kitabı olan *Netâicu'l-Efkâr* kitabı da ders müfredatında okutulmaktadır.

Eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Müellifin öğrencisi Muslihuddin el-Ularnîşî tarafından *Keşfü'l-Esrâr*, İbnü'l-Kassâb (İbrahim) (öl. 1029/1620) tarafından yazılmış bir şerh ve Mustafa b. Hamza b. İbrahim (öl. 1085/1674) tarafından *Netâicu'l-Efkâr* şerh kitapları bunlara örnek olarak verilebilir.²⁴⁹

3.3.3.11. *Netâ'icu'l-Efkâr fî Şerhi İzhâri'l-Esrâr* (نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار)

Mustafa b. Hamza Aydınî Kuş Adalî (öl. 1085/1674) tarafından telif edilmiştir. Eser, İmam Birgîvî'nin *İzhâru'l-Esrâr* metnin âmil, ma'mûl ve 'amel (i'râb) tasnifini detaylı bir şekilde açıklar; aynı zamanda İzhâr metninde delil olarak sunulan Kur'an âyetlerini, kullanılan Arapça şiir beyitlerini ve anlaşılması zor kelimeleri de izah eder.²⁵⁰

Bitlis medreselerin ders müfredatında *Netâicu'l-Efkâr*'ın, içeriğinin derin ve anlaşılması zor ibareler barındırması nedeniyle medrese eğitiminde yaygın bir ders kitabı olarak okutulmamaktadır. Bununla birlikte, ileri düzey Arapça bilgisine sahip olmak için bu tip eserlerin okunmasında yarar sağlayabilir kanatı de bulunmaktadır. Öte yandan, faydalı bilgiler, titizlikle seçilmiş nükteler sunmayı ve öğrenciye zor konuları öğretmeyi

²⁴⁷ Berde'î, *Hadâiku'd-dekâik şerhu'l-müzec*, 40-546.

²⁴⁸ Muhyiddin Mehmed b. Pîr Ali el-Birgîvî, *İzhâru'l-esrâr fî nahvi'l-i'râb* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1895).

²⁴⁹ Hüseyin Elmalı, “İzhâru'l-esrâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2025).

²⁵⁰ Mustafa b. Hamza Aydınî, *Netâicu'l-efkâr fî şerhi'l-muzec*, nşr. Ahmed H. Kettanî (İstanbul: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2001).

hedeflemesine rağmen, ağır ve karmaşık anlatımının öğrencileri kitaptan uzaklaştırdığı görülmektedir.

3.3.3.12. *el-Behcetü 'l-Mardiyye fi Şerhi 'l-Elfiyye* (البهجة المرضية في شرح الألفية)

el-Behcetü 'l-Mardiyye fi Şerhi 'l-Elfiyye, İslam dünyasının önemli âlimlerinden Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Ömer b. Halil es-Süyûtî'ye (öl. 911/1505) ait olup, klasik Arap grameri alanında yazılmış önemli şerhlerden biridir.²⁵¹ Medrese çevrelerinde müellifin memleketi olan Asyut'a nispetle kitabın ismi “*Süyûtî*” şeklinde meşur olmuştur.²⁵² İmam Suyuti, bu şerhini kanıtlamak (istişhad) amacıyla Kur'an ayetlerini ve muteber kabul edilen Arap şiir beyitlerini referans almıştır. Ayrıca metin içerisinde anlamı kolayca anlaşılamayan kelimelere de odaklanarak, hem bu kelimelerin anlamını hem de cümlenin yapısındaki i'rab konumunu açıkça belirtmiştir. Eser, Bitlis medreselerinde ileri düzey nahiv öğretiminin olmazsa olmaz kaynaklarından biri olarak okutulmaktadır.

Süyûtî'nin bu şerhi, İbn Mâlik (öl. 672/1273) tarafından manzum şekilde kaleme alınan ve nahiv, sarf, imlâ konularını kapsayan *el-Elfiyye* adlı eserin önemli bir şerhidir. *Elfiyye*, bin beyitten oluştuğu için bu isimle anılmakta ve gramer (nahiv) kaidelerinin manzum (şiirsel) biçimde yazılıp izah edilmektedir.²⁵³ Medrese eğitiminde talebelerin nahiv konularını daha rahat kavramasını sağlamak için kuralları şiirsel bir dil ile aktarma yönteminin daha etkili olduğu aktarılmaktadır. Malum olduğu üzere, şiirdeki akıcılık, ritm ve ahenk sayesinde şiir ezberlemek metin (nesir) ezberlemekten daha kolay görülmektedir.

Arap nahiv eğitimi açısından Bitlis medreselerinde önemli bir kitap olan *el-Behcetü 'l-Mardiyye*, ders müfredatında üst düzey eserler arasında görülmektedir. Bunun en belirgin nedeni ise *Elfiyye*'yi izah etme noktasında mübalağa ve ihmalden uzak, mutedil bir yöntemi esas almasıdır. Bununla birlikte, eserin izahlarının bir nebze daha derinleştirilmesi ve aydınlatıcılığının artırılması arzu edilen bir husustur.

²⁵¹ Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el Huhayri es-Süyuti, *el-Behcetü 'l-mardiyye fi şerhi 'l-elfiyye* (Lübnan: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2012).

²⁵² Mehmet Yalar, “el- Kâfiye”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 162.

²⁵³ Abdullah b. Muhammed İbn Mâlik, *el-Elfiyye fi'n-nahv*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990).

3.3.3.13. *el-Fevâidu' d-Diyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* (الفوائد الضيائية في شرح الكافية)

el-Fevâidu' d-Diyâiyye Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî (öl. 898/1492) tarafından kaleme alınmıştır.²⁵⁴ Eser, Maliki fakihi Cemâluddin Ebu Amr Osman b. Ömer İbn Hâcib'in (öl. 646) meşhur *el-Kâfiye* adlı eserine yazılmış bir şerhtir.²⁵⁵ Medrese geleneğinde “Molla Cami” adıyla şöret bulmuş ve asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur.

Eser, Temel Arapça'nın nahiv (cümle yapısı ve i'rab) konuları olan; İsim, fiil, harf ve bu kısımları oluşturan Merfûât (ötreli okunanlar/özneler vb.), mensûbât (üstün okunanlar/nesneler vb.), mecrûrât (esreli okunanlar/tamlamalar vb.) gibi temel konuları detaylıca inceler.²⁵⁶ Molla Câmî'nin yalın üslubu ve sistematik yapısı sayesinde hem talebeler hem de müderrisler tarafından uzun yıllar boyunca tercih edilmiştir. Bitlis medreselerinde bu eserin özellikle “isim konusu” son derece ayrıntılı ve detaylı işlendiği için büyük önem taşımaktadır.

Abdurrahman el-Câmî, şerhinde mantık bilimine ait izahlar ve ıstılahlar (terminoloji) kullanmıştır. Eserin bütünüyle mantıksal bir temel üzerine inşa edilmiş olması göz önüne alındığında, bu disiplinden yararlanılması olağandır. Ancak el-Câmî'nin bu konuya özel bir ihtimam gösterdiği söylenebilir. Şerhi orijinal kılan en önemli özelliklerden biri, kurulan bu sağlam mantık örgüsüdür. Ayrıca, Muamma üzerine de eserler yazmış olan el-Câmî, nahiv konularını adeta matematiksel formüller gibi sunmayı tercih etmiştir. Yazarın ustaca işlediği bu yöntem, bilgilerin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.²⁵⁷

Bitlis medrese geleneğinde bu kitabı okumaya başlayan talebelere artık “talib” unvanı verilmekte ve bu unvanla birlikte talebenin statüsünde değişiklikler olabilmektedir. Bu yeni aşama ile beraber, talebenin artık “Müderris” mertebesine yaklaştığını göstermekte ve dersini doğrudan medresenin en kıdemli seydasından almaya hak kazanmaktadır. Seydâ'nın görevlendirmesiyle kendisinden daha alt seviye kitapları okuyan talebelere ders verme ehliyeti de kazanmaktadır. Ayrıca, temizlik işleri ve eskiden

²⁵⁴ Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *Molla cami* (İstanbul:Salah Bilici Kitabevi, ts.).

²⁵⁵ Nureddin Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidu' d-diyâiyye fî şerhi'l-kâfiye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996).

²⁵⁶ Osman b. Ömer İbn Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, nşr. Abdülhamid Hindî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyât, 2004).

²⁵⁷ İclal Arslan, *Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü'z-diyâiyye Adlı Eeseri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2008), 91.

köylerden yemek toplama (ratib) gibi (günümüzde bu adet kalmamıştır.) medresenin bazı hizmetlerinden de muaf olmaktadır.

el-Câmî kitabının Arap dili kaidelerini açıklamadaki tekniği, çok kıymetli ve derin faydalar barındıran yoğun ibareler kullanması onu özel kılan sebepler olarak görülmektedir. Yazar, bu ibarelere yöneltilebilecek olası itirazlara yine kendi eseri içinde açıklık getirmiştir. Ayrıca, bir konudaki kaideleri detaylandırırken, o alandaki tüm âlimlerin görüşlerine yer vermiş, bu görüşler arasında en uygun ve tercih edileni yine kitabında açıkça belirtmiştir. Yazıldığı dönemden günümüze kadar Afganistan ve Pakistan başta olmak üzere geniş bir coğrafyadaki tüm medreselerde okutulan bu eser, çok değerli bir kaynaktır.²⁵⁸ Bitlis Medreselerinde de geleneğe uygun olarak nahiv ilminin son ders kitabı olarak okutulmaktadır. Eser üzerine birçok şerh yazılmış olup, bunların bir kısmı ders kitabı, diğerleri ise okuma ve inceleme (mutala'a) kitabı olarak kullanılmaktadır.

“*Kafiye*” eserini şerh eden bu kitap, tartışmaya yer bırakmayacak şekilde detaylı açıklamalar yapmıştır. Ancak, bizim görüşümüze göre eksik yanı, bazı bölümlerde farklı âlimlerin görüşlerine yer vermesine rağmen, bunlar arasında bir tercih yapmayıp tercih hakkını okuyucuya bırakması, hangi görüşün daha isabetli olduğu konusunda okuyucuyu kararsızlıkta bırakmasıdır.

3.3.4. Mantık İlimi Kitapları

Günümüz Bitlis medreselerinde mantık eğitimi, öğrencilerin belirli bir merhaleye ulaşmasından sonra başlar. Bu merhale, Arapça nahiv müfredatında yer alan ve “Molla Câmî” adıyla ün salmış *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* eserine gelinmesi veya bu eserin başarıyla bitirilmesiyle gerçekleşir.²⁵⁹

Bitlis medreselerinde mantık ilmi, genellikle zorunlu ders kitabı olarak *er-Risâletü'l Esîriyye (İsağûcî)* ve *Muğni't-Tullâb* eserlerinin okutulmasıyla yürütülür. Ayrıca *Muğni'Tullab*, *Hûsam Kâtî*, *el-Fevâidiu'l Fenâriyye* ve *Kavl-i Ahmed* gibi diğer mantık eserleri de müfredatta yer alır; ancak bunların bazı medreselerde zorunlu tutulmasına karşın, bazılarında ise öğrencilerin ilgi ve talepleri doğrultusunda okutulması tercih edilmektedir.

²⁵⁸ Veysi Karakaş, “Nahiv Öğretiminde Talebe Merkezli Yöntem ve Molla Câmî Kitabı”, *Arap Dili ve Grameri Dergisi* 4/2 (2021), 122–138.

²⁵⁹ Muhammed Çetkin, “Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyumu)*, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 29 Haziran – 1 Temmuz 2012), 1/385.

3.3.4.1. *er-Risâletü'l Esîriyye (İsağûcî)* (الرسالة الاثرية)

Medrese eğitiminin vazgeçilmez mantık ilmi metinlerinden biri olan *İsağûcî*, Esîru'd-Din el-Mufaddal b. Ömer b. el-Mufaddal el-Ebherî es-Semerkindî (öl. 663/1264) tarafından yazılmış olup mantık ilminin temel kurallarını ihtiva eden özlü bir eserdir. Eserin orijinal ismi “*er-Risâletü'l Esîriyye*” olmasına rağmen *İsağûcî* ismiyle şöhret bulmuştur.²⁶⁰

Eser üzerine çok sayıda şerh yapılmış olup Molla Fenârî'nin *el-Fevâidü'l-Fenâriyye*'si ile Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî el-Kâhirî'nin *el-Muttala'* adlı şerhi bunların en meşhurlarıdır. Fenârî'nin şerhi üzerine yapılan hâşiyeler arasında *Kavl-i Ahmed* diye bilinen Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın şerhi ve Burhâneddin b. Kemâleddin b. Hâmid'in *el-Fevâidü'l-Burhâniyye*'si şerhleri de vardır. Eserin içeriği; cins, nev', araz, âmm, hâss gibi temel mantık terimlerinin tanımı ve örnekleriyle başlar. Daha sonra kavramların birbirleriyle ilişkisi, önermeler, kıyas çeşitleri ve sonuç çıkarma kuralları gibi konular ele alınır.²⁶¹ Bitlis medreselerinde sarf ve nahiv bilimleriyle eğitime başlayan talebe, *Molla Câmi* gibi ileri seviye nahiv kitaplarının ardından mantık ilmine geçmektedirler. Bu aşamada genel olarak talebeye ilk okutulan kaynak *İsağûcî*'dir. Kitap, talebeye mantıksal kuralları tanıtmayı, düşünme biçimlerini sistemleştirmeyi, hüküm vermeyi, kıyas yapmayı ve kavram analizini öğretmeyi amaçlamaktadır.

3.3.4.2. *Muğni't-Tullâb Şerhu İsağûcî* (مغني الطلاب شرح إيساغوجي)

Muğni't-Tullâb, mantık ilmi alanında önemli bir kaynak olup “*İsağûcî*” metni üzerine Manisa'lı Mahmud b. Hasan er-Rûmî'nin (öl.1222/1807) te'lif ettiği şerhidir. Şârih mantığın tanımını; (و هو آلة قانونية تعصم الذهن عن الخطأ في الفكر) “Mantık, kurallarına riayet edildiğinde zihni düşünce esnasında hataya düşmekten koruyan, hukuki bir araç (âlet-i kânûniye), bir sanattır.” şeklinde yapmaktadır.²⁶² Eser, talebelerin kavrama düzeyini artırmak ve pratik çıkarım becerilerini geliştirmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Bitlis medreselerinde eser, “*Muğni't-Tullâb*” ismiyle de müsemma olarak “talebeleri ihtiyaçtan kurtaran, zihin açıcı” bir kitap olarak değerlendirilmektedir.

²⁶⁰ el-Harrânî, *Tuhfetu'l ihvâni'l medresiyye fi terâcimi ba'di musannif 'î'l kutub'i'd dirâsiyye*, 106-109.

²⁶¹ Abdulkuddüs Bingöl, “*İsağûcî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/488-489.

²⁶² Mahmut Hasan el-Muğnisi, *Muğni't-tullab*, thk. Mehmet Can (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2013), 4.

Kitap dört bölümden oluşur. Birinci bölüm: Tasavvurların Başlangıçları (Mebâdii't-Tasavvûrât) olarak bilinen usûl-ü hamse ele alınır. Bunlar: cins, fasıl, nev'i, hassa ve a'râdu'l-âmm (umumî arazlar)'dır. İkinci bölüm: Tasavvurların amaçları (Makâsıdu't-Tasavvûrât)'dan bahsedilir. Bu kısım, kavlı-i şârih yani had ve resm konularıdır. Kavlı-i şârih, kendi içinde hadd-i tâmm, hadd-i nâkıs, resm-i tâmm ve resm-i nâkıs olmak üzere dört kısma ayrılır. Üçüncü bölüm: Tasdiklerin başlangıçları (Mebâdii't-Tasdîkât) konusundan bahsedilir. Bu bölümde yargılar (kazâyâ), karşıtlık (tenâkuz) ve tersine çevirme (aks) gibi tasdik (hüküm verme) ile ilgili ön koşullar işlenir. Dördüncü bölümde ise; Tasdiklerin amaçları (Mekâsıdu't-Tasdîkât) konusundan bahsedilerek kıyaslara yer verilir. Kıyaslar, şekle (sûrete) göre ve içeriğe (maddeye) göre olmak üzere ikiye ayrılır. Müellif, eserini bu içeriğin ardından bir hâtime ile sonlandırır.²⁶³

Müellif, “Îsâğûcî” adlı mantık eserini başarılı bir şekilde şerh etmiştir. Eserin akıcı bir okuma deneyimi sunması ve kolay anlaşılabilir olması olumlu yönleridir. Bununla birlikte, kitabın anlatımının biraz daha derin ve talebeyi düşündürmeye teşvik eden bir nitelik kazandırılmış olsaydı, ders kitabı olarak niteliğini daha da güçlendirebilirdi.

3.3.4.3. Şerhu Metni'l-Îsâğûcî fi'l-Mantuk (شرح متن الإيساغوجي في المنطق)

Hûsam Kâti, klasik mantık literatüründe Molla Hüsameddin b. Hasan en-Nahvî el-Kâtî tarafından kaleme alınmış, *Îsâğûcî* adlı temel mantık eserinin önde gelen şerhlerinden biridir. Bu şerh, özellikle temel mantık kavramlarının daha sistematik ve ayrıntılı biçimde açıklanmasını amaçlamaktadır.²⁶⁴ Ancak buna rağmen Doğu medreselerinde yaygın olarak okutulan kitaplar arasında değildir. Bitlis medreselerinde ise genel olarak şerhi olan *Haşiyetu alâ Şerhi Hûsam el-Kâtî li Îsâğûcî* ile beraber okutulmaktadır.

Hûsam Kâti, şerhinde hamdele ve salvele ile başladıktan sonra, doğrudan mantık ilmine giriş yapan öğrencinin bilmesi gereken temel bir kavram olan *Îsâğûcî* kavramı üzerine durmaktadır. Bu kavramın Yunanca kökenli bir kelime olduğunu ve bununla temel mantık kavramları olan nev' (tür), cins, araz, âmm (tümel), hâss (tikel) gibi

²⁶³ Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Mânîsâvî, *Muğni't-tullâb* (İstanbul: Hâsemî yayınları, 2014), 40-174.

²⁶⁴ Hüsameddin b. Hasan en-Nahvî el-Kâtî, *Şerhu îsâğûcî*, thk. Kasım b. Naim el-Hanefî (Beyrut: Dâru'l Küttâbü'l-İlmiyye, 2015), 5.

terimlerin kastedildiğini belirtmektedir.²⁶⁵ Bu terimlerin tanımını açıklayarak, bunlar arasındaki farkları tartışmakta ve talebenin muhakeme yeteneğini daha ileri seviyede geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Hûsam Kâti, “*Îsâğûcî*” metni üzerine yapılan önemli şerhlerden biri olup, klasik medrese geleneğinde muhakeme gücünü geliştirmeye yönelik teorik bir mantık kaynağıdır. Her ne kadar yaygınlık bakımından sınırlı kullanılsa da, içeriğinin derinliği ve mantık felsefesine olan katkısı bakımından kıymetli bir eser olarak medrese müfredatındaki yerini korumaktadır.

3.3.4.4. *Haşiyetu Muhyiddin ‘ala Şerhi Îsâğûcî li Hüsâm Kâti* (حاشية محي الدين على شرح)

(ايساغوجي لحسام كاتي)

Muhyiddin ismiyle anılan eser, Molla Muhyiddin Muhammed b. Musa et-Tâlişî (öl. 1005/1596) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, *Îsağoci* adlı temel mantık kitabına yapılan şerhin (*Hûsam Kâti*) haşiyesi, yani şerhinin şerhidir.²⁶⁶ Eser, Bitlis medreselerinde okutulan şerh ve haşiye kitaplarından önemli bir örneğini teşkil eder. Bu kitabı okuyup bitiren talebeden mantık kurallarını iyice pekiştirmesi beklenmektedir.

Muhyiddin adlı haşiye kitabı, klasik mantık eğitimi sürecinde talebenin artık önermeler arası bağları kurabildiği, mantıksal kıyas ve çıkarım yollarını çözümleyebildiği bir seviyeyi temsil eder. Talebe, yalnızca mantığın kurallarını değil, bu kuralların felsefi temellerini de tartışma imkânını bulur.

3.3.4.5. *Haşiyetu Kavli Ahmed ‘ale’l-Fevâidi’l-Fenariyye Şerhu’r-Risâleti’l-Esiriyye*

(حاشية قول أحمد على الفوائد الفنارية شرح الرسالة الاثيرة)

Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hızır b. Müslim Şihâbu’d-din (öl.785/1383) tarafından kaleme alınan *Kavlû Ahmed ale’l-Fenârî*, mantık ilminin klasik medrese geleneğindeki şerh ve haşiye zincirinin önemli bir halkasıdır. Bu eser, Fenârî’nin *Îsâğûcî* şerhine yazılmış bir haşiye olup, yalnızca metni açıklamakla kalmaz; aynı zamanda şerhi de açıklayan bir eserdir.²⁶⁷ Eser, *Fenârî* ve *Muğni’t-Tullâb* ile hemen hemen aynı konuları

²⁶⁵ Hüsâm el-Kâtî, *Şerhu îsâğûcî*, thk. Kasım b. Naim el-Hanefî (Beyrut: Dâru’l Küttâbü’l-İlmiyye, 2015), 10.

²⁶⁶ Molla Muhyiddin b. Musa et-Tâlişî, *Haşiyetu alâ şerhi hüsâm el-kâti li îsağoci* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1978).

²⁶⁷ Molla Ahmed b. Muhammed b. Hızır, *Kavlû ahmed ale’l-fenârî* (İstanbul: Dâru’t-Turâs el-Arapî), ts.

ihativa etmekle beraber, özellikle önermelerin türleri, kıyasın şekilleri, kavramların sınıflandırılması gibi konularda detaylı açıklamalar vermektedir.

Günümüz Bitlis medreselerinde bu eser, Molla Fenârî'nin temel mantık metniyle birlikte ve karşılaştırmalı bir şekilde okutulmaktadır. Bu yöntem, talebenin bilgiyi anlamlandırma, analiz etme ve eleştirme becerilerini geliştirmesi açısından önem arz etmektedir.

3.3.5. Vad', Munazara, İsti'âre, Mecaz, Belâğat ve Usûl Kitapları

3.3.5.1. *Ûkûdu'l-Mütûn* (عقود المتون)

Ûkûdu'l-Mütûn, Şeyh Alâuddîn el-Oxînî (öl. 1949) tarafından derlenen, Vâ'z, Beyan ve Âdab ilimleriyle ilgili çeşitli metinlerin derlendiği bir kaynaktır ve tasnif ettiği metinlerle, bir nevi tashih ve şerh niteliği taşımaktadır. *Ûkûdu'l-Mütûn*, üç temel metinden oluşur: Hûlasatu'l-Vâ'z, Hûlasatu'l-Beyan ve Mûlahhasu'l-Âdab. Bu metinler, başlangıçta talebelere belirli konuları öğretmeye yönelik hazırlanmış olup, zamanla medrese eğitiminin önemli kaynakları hâline gelmiştir. Şeyh Alaaddin, çeşitli ilim dallarına ait konuları ele alırken, kelimelerin anlamları ve asılları üzerine de önemli çıkarımlar yapmıştır.²⁶⁸ Eser, günümüz Bitlis Oxîn medresesinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Özellikle kelimelerin farklı anlamlarını inceleyerek anlam değişimlerinin arkasındaki sebepleri anlatması yönüyle önemslenmektedir.

İlk olarak Hûlasatu'l-Vâ'z adlı metinle Vâ'z konusuna dair temel kavramlar açıklanır ve dersler, bu metnin ardından Risaletu'l-Vâz'ıyye metniyle devam eder. Bu metinlerde kelimelerin ilk anlamları ile günümüzdeki anlamları arasındaki farklar ele alınır ve kelimenin kullanımının zaman içinde nasıl değiştiği incelenir. Ardından Hûlasatu'l-Beyan ve Ûsam fi'l-İstiare metinleri okunur ve son olarak, Mûlahhasu'l-Âdab'a geçilir.²⁶⁹

Ûkûdu'l-Mütûn, medreselerde talebelerin kelimelere olan bakış açısını genişletmekte ve kelimelerin ardındaki felsefi anlamları öğretmeyi hedeflemektedir. Bu metinlerin dikkatle okunması, talebenin dilin zahirinden öteye geçip, onun manevî ve fikrî derinliğini idrak etmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

²⁶⁸ Şeyh Alaaddin el-Oxînî, *Ûkûdu'l-mütûn* (İstanbul: Dârü't-Turâsi'l Arapî, ts.), 10-33.

²⁶⁹ el-Oxînî, 10-40.

3.3.5.2. *er-Risâletü'l-Velediyye* (الرسالة الولدية)

Mehmed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî el-Hanefî (öl. 1732), tarafından yazılan münazara ilmi ile alakalı bir eserdir. Bu eser, müellifinin bizzat belirttiği gibi, oğluna ve diğer talebelere münâzara metotlarını öğretmek maksadıyla telif ettiğini zikretmektedir. Eser, üç ana bölümden oluşmakta; İlk bölüm, özellikle tanımların (ta'rif) hatalı veya yetersiz olmasına yol açan meseleler ve bu hatalardan, tanımın tam kapsayıcı olmaması (hâss), gereksiz yabancı unsurları içermesi (âm), yahut mantıksal döngü (devr) ve teselsül gerektirmesi gibi durumları içerir. İkinci kısımda bölümleme (taksim) konusunu, iki kısma ayırarak küllinin cüziyata ve küllün eczalarına ayırma yollarını açıklar. Üçüncü kısımda ise tasdik konusunu ve onunla aynı anlamı taşıyan “nakıs mürekkepler” meselelerini ele alarak eseri tamamlar.²⁷⁰ Eser, Bitlis medresesinde genel olarak okutulmaktadır.

3.3.5.3. *Haşiyetu Abdilğafûr 'ale'l-Câmî* (حاشية عبد الغفور على الجامي)

Radiyyu'd-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî el-Ensârî'nin (öl. H.912/1507) kaleme aldığı nahiv ilimi ile alakalı konuları içeren bu eser, *el-Fevâidü'd-Diyaiyye* (*Molla Câmi*) üzerine yazılmış haşiyelerden biridir. Kitap içeriği Suyûtî'nin “*Câmi*” eseri ile aynı konuları ihtiva etmektedir. Kitabın yazarı vefat ettiği için tamamlanamamıştır. Esvât bahsine kadar yazılabilmektedir.²⁷¹

Abdulğafûr, “*Molla Câmi*” metnini yorumlarken, yalnızca ibarelerin yüzeysel izahıyla yetinmemiş; aynı zamanda, tahlil, tahkik ve tenkidi bir metod ile ele almaktadır. Ayrıca, istisna edatları, zamirlerin kullanımı ve kelimelerin cümle içindeki değişiklikleri gibi nahiv meselelerine de yer vermiştir. Bu sebeptendir ki medrese âlimleri, bu haşiyeyi alternatif haşiyelere kıyasla tercih etmekte ve genellikle müfredatlarına dahil etmektedirler. Bitlis medreselerinde genel olarak bu eser okutulmaktadır. Arap grameri öğretiminde ileri aşamaya gelmiş talebeler için temel bir kaynak olarak değerini korumaktadır.

²⁷⁰ el-Harrânî, *Tuhfetu'l ihvânî'l medresiyye fi terâcimi ba'di musannif 'i'l kutub'i'd dirâsiyye*, 125-129.

²⁷¹ Radiyyu'd-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî el-Ensârî, *Abdulğafûr* (İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1282), 217.

3.3.5.4. *Muhtasaru 'l Meânî* (مختصر المعاني)

Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Taftazânî'nin (öl. 791/1389) belâğat ilmi üzerine yazdığı eserlerinden biridir. Bu eser, Celâleddîn el-Kazvînî'nin (öl. 739/1338) “*Telhîsu 'l-miftâh*” adlı belâğat meti üzerine yazılmış Meânî/Beyân/Bedî' ilimlerini konu almaktadır.²⁷²

Eser bir mukaddime, üç ana bölüm (fen) ve bir hatimeden oluşmaktadır. Müellif mukaddimede müfretteki fesâhât, kelâmdaki fesâhât, mütekellimdeki fesâhât, kelâmda belâğât, mütekellimde belâğât ve belâğât ilimlerinin münhasır olduğu meânî, beyân ve bedî' konularını işler.²⁷³

Eserde, “Bölüm (Fen)” başlıkları altında işlenen konulara değinecek olursak, birinci fende; meânî ilminin tanımı, mütekellimin sıdkı ve kizbi üzerine tenbîh konularını işlemektedir. İkinci fende, beyân ilmini konu edinir. Müellif, beyan ilmin tanımını yaptıktan sonra, delalet çeşitlerini üç ana başlıkta inceler: lafziyye, akliyye ve vaz'iyye. Bu delalet çeşitleri temel alınarak, beyân ilminin kapsamını bölümlerle detaylandırılır. Üçüncü ve son bölümde ise, bedî' ilminin incelenmesine ayrılmıştır. Bu ilmin tanımından sonra eser, bedî' ilmini de iki ana kısma ayırarak inceler:

1. Bu kısımda, sözün mana yönünden güzelleştirilmesini ele alır. İşlenen sanatlar şunlardır: Mutâbaka, murââtü'n-nazir, irşâd, müşâkele, müzâvece, aks, rucû', tevriye, istihdam, leff u neşr, cem ve tefrik, taksim, tefrikte cem, taksimde cem, hem tefrik hem taksimle cem, tecrîd, makbul mubâlağa, ta'lîl, tefrî', zemme benzeyen medhin te'kîdi, medhe benzeyen zemmin te'kîdi, istitbâ', idmâc, tevcîh, ciddiyet kastedilen şaka, tecâhül-i arif ve ittîrâd konularını işler.

2. Bu kısımda ise, ifadelerin lafız yönünden güzelliğini, ayrıca cinâs, secî', muvâzene, kalb, teşrî' ve lazım olmayan şeylerin lüzumu gibi konuları işler.

Müellif içeriğini tamamladıktan sonra iki ayrı hâtîme ile sonlandırılır. Birinci hatimede şiir çalmaları gibi konuları merkeze alır. Bu bağlamda, iktibâs, hall ve akd ve telmîh gibi alıntı ve gönderme sanatları incelenir. İkinci hâtîme ise güzel giriş, güzel gelişme ve güzel sonuçlandırma konularını kapsar.²⁷⁴

Bitlis medrese müfredatında önemli bir yeri olan *Muhtasaru 'l-Meânî* hem belâğat ilminin temel taşı, hem de mantikî çözümleme becerisi kazandıran bir kitap olarak

²⁷² Sadeddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî, *Muhtasaru 'l-meânî* (Beyrut: Nursabah Yayınevi, 2018), 25.

²⁷³ et-Taftazânî, *Muhtasaru 'l-meânî*, 1-21.

²⁷⁴ et-Taftazânî, *Muhtasaru 'l-meânî*, 27-396.

görülmektedir. Özellikle ileri seviyedeki talebelere okutulan bu eser, edebî metinlerin ve Kur'an ayetlerinin daha derinlikli anlaşılmasını sağlaması açısından önem görmektedir. Eserin tamamını okuyamayan talebelere de, belirli bölümleri seçilerek üzerinde uzun müzakereler yapılmaktadır. Özellikle istiâre ve beyân başlıkları altında toplanan bölümler hem edebi hem de usûlî anlamda yoğun tartışmalar eşliğinde işlenmektedir.

3.3.5.5. *Cevheretü't-Tevhîd* (جوهرۃ التوحید)

Cevheretü't-Tevhîd, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'ye (öl. 1041/1631) ait olan bu eser, âkaid alanında kaleme alınmış manzum bir metindir.²⁷⁵

Cevheretü't-Tevhîd, özellikle sıfat-ı selbiye, subuti sıfatlar, imanın tanımı, peygamberlik, haşir ve Allah'ın fiilleri gibi temel meseleleri ele almaktadır. Eserin şerhleri arasında en çok tercih edileni, İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'nin (öl. 1277/1860) yazdığı “*Tuhfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd*” adlı şerhidir.²⁷⁶

Eş'ârî-Mâlikî inancını temel alan bu eser, özellikle sıfat-ı selbiye, subuti sıfatlar, imanın tanımı, peygamberlik, haşir ve Allah'ın fiilleri gibi temel meseleleri ele almaktadır. Bitlis medreselerinin eğitim müfredatında önemli bir yer tutmaktadır.

3.3.5.6. *Cemu'l Cevâmi'* (جمع الجوامع)

Fıkıh Usûlü konularını ihtiva ve Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî'nin (öl. 771/1370) telif ettiği bu eser, meşhur “*Cem'u'l-Cevâmi'* (Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkıh) adlı eserdir.²⁷⁷

Bu eser, fıkıh usulünün tanımını yaparak başlar ve ardından “mükaddimât” bölümüyle temel konuları ele alır. Müellif, daha sonra “mesâil” başlığı altında bazı usul meselelerini inceler. Bu meselelerden bazıları şunlardır: el-hüsnü'l-me'zûn, câizü't-terk leyse bivâcibin meselesi (terki caiz olanın vacip olmaması), el-emru bi vahidin min eşyâin meselesi, farz-ı kifâye meselesi, öğle vaktinin tamamının eda vakti olması meselesi, vacibin kendisi olmadan tamamlanmadığı makdûr meselesi ve mutlak emrin mekruhu kapsamaması. Ayrıca teklifin caiz olması “mühallâ” ve şer'î şartın tahakkukunun teklifin sıhhatine şart olmaması gibi meseleleri de ele almaktadır. Bu geniş kapsamlı mesail

²⁷⁵ Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-tevhîd* (İstanbul: Hâsemî Yayınları, 2011), 3.

²⁷⁶ İbrâhim el-Bâcûrî, *Şerhu cevhereti't-tevhîd* (Kahire: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1925).

²⁷⁷ Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Cemu'l cevâmi'* (Beyrût: Dâru İbn-i Hazm, 1426/2005), 1-3.

faslının ardından hâtime bölümü gelir ve eserin ana gövdesini oluşturan birinci kitap'a geçilir. Bu bölüm, Kur'an ve ekvâl'in (sözlü hükümler) usul yönleri hakkındadır.²⁷⁸

Eserin ilk kitabında Kur'an'ın delil oluşu ve ekvâl bahsi ele alındıktan sonra, ikinci kitaba geçilir. İkinci bölüm Sünnet'ten bahseder. Rivayet zinciri, râvi şartları, âhâd haberin delil olması ve sahâbî görüşünün (kavl) hüccet değeri gibi konular işlenir.²⁷⁹

Üçüncü Kitap, Sahih icmâm ispatı ve tahkiki. Dördüncü Kitap: Hüküm illeti ve illetin tespiti yöntemleri. Beşinci Kitap: İstikrâ, istishâb, istihsân, ilham gibi fer'î deliller ile yakîn ilkesinin önemi. Beşinci kitap: İstidlâl konusu. Altıncı kitap: Teâdül ve tercîh konusu. Yedinci kitapta ise, İctihâd konusunu işler ve son olarak hatime bölümünde de, Tasavvufun başlangıcı konusuna değinerek kitabını bitirir.²⁸⁰

Cemu 'u'l-Cevâmî, usul-i fıkıh alanında farklı ekoller arasında bir sentez oluşturmayı hedefleyen bir metindir. Bu metin, sadece Şafiî mezhebine değil, aynı zamanda Hanefî ve Mâlikî mezheplerine ait görüşlere de yer vermesi bakımından dikkat çekmektedir. Mahallî'nin şerhi bu metni açıklamış, Hasan el-Attâr ise yazdığı haşiye ile konuların daha da detaylandırılmasını ve eleştirel biçimde yeniden ele alınmasını sağlamıştır.²⁸¹ Bu bağlamda eser, medrese müfredatında önemli metinler arasında kabul görmektedir.

Bitlis medreselerinde bu eser, müzakere ve takrir yöntemiyle işlenen bir kitap olarak okutulmakta, talebeler eseri anlamlandırmak için hocalarıyla sürekli etkileşim hâlinde olmaktadır. Zor ve soyut konular içermesi nedeniyle belli bir ilmi alt yapısı olan talebelere, yani mantık, dil ve usûl ilimlerinde belli bir yeterliliğe ulaşmış talebelere okutulmaktadır. Bu yönüyle Bitlis ve çevresindeki medreselerde talebenin icazet hakkını kazanması için genellikle bu eseri başarıyla tamamlamış olması şart koşulmaktadır.

3.3.6. Bitlis Medresesi'nde Okutulan Ek Kaynaklar

Bitlis Medresesinde zorunlu (müfredat) kitaplarının dışında okutulan başka ilimlere ait eserler de bulunmaktadır. Talebelerin ilgi veya ihtiyaçlarına göre seçmeli olarak takip ettikleri ve medreselerde "harici dersler" olarak adlandırdıkları bu dersler, talebelerin kendilerini farklı alanlarda geliştirmeyi ve ufkunu genişletmeyi hedefleyen, şahsi gayretlerine göre takip edilen ek kaynaklarıdır.

²⁷⁸ es-Sübkî, 5-10.

²⁷⁹ es-Sübkî, 33-40.

²⁸⁰ es-Sübkî, 41-74.

²⁸¹ Hasan el-Attâr, *Haşiyetü'l-Mahallî alâ Şerhi Cemu 'i'l-Cevâmî* (Kahire: Mektebetü'l-Halebiyye, ts.).

Bu ek derslerin ve kaynakların dallarını ve eser isimlerini kısa olarak şöyle sıralayabiliriz:

3.3.6.1. Fıkıh Kaynakları

Medreseler arası sıralamada farklılıklar olsada genel olarak okutulan eser ve müellif bilgileri:

Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin (öl. 593/1197) *Ğâyetü't-Takrîb* eseri.

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (öl. 676/1277) *Minhâcu't Tâlibin* eseri.²⁸²

Ebu Bekr El-Meşhûr bi's-Seyyidi'l-Bekri İbn Es-Seyyid Muhammed Şettâ Ed Dimyâtî'nin (öl. 19.yy. sonları) *Îânetu't-Tâlibin* eseri.²⁸³

İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'nin (öl. 1277/1860) *Haşiyetül Bacuri* eseri²⁸⁴ başta olmak üzere fıkıh alanında farklı şerh kitapları da okutulmaktadır.

3.3.6.2. Tefsir Kaynakları

Genel olarak Arapça metni kısa ve öz olan, Celâleddin el-Mahallî (öl. 864/1459) (Tefsirin yarısı) ve Celâleddin es-Süyûtî'nin (öl.911/1505) (Tefsirin tamamlayıcısı) *Celâleyn Tefsiri*.²⁸⁵ yazmış oldukları tefsir.

Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin (öl. 1241/1826) *Celaleyn* üzerine yazmış olduğu *Haşiyetü's-Savi ala Tefsiri'l-Celaleyn* adlı tefsir kitabı.²⁸⁶

Muhammed Ali Es-Sâbûnî'nin (öl. 680/1282) *Safvetü't-Tefasir*²⁸⁷ eserleri genel kaynaklar olarak okutulmaktadır.

3.3.6.2. Hadis Kaynakları

Bitlis Medresesi'nde talebenin hadis ilminden haberdar olması için okutulan ve ve bazılarının da ezberletildiği kaynaklar ve müellifleri şunlardır:

İmam Nevevî'nin (Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî) (öl. 676/1277) el-*Erba'inü'n-Neveviyye* eseri.²⁸⁸ Dinin temel esaslarını içeren bu risale, hadis ilmine giriş

²⁸² Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn* (Halep: Mustafa el-Bâni Matbaası,1933).

²⁸³ Ebu Bekr es-Seyyid Muhammed Şetta Dimyâtî, *Îânetu't tâlibin* (Beyrut: Darü'l Fikr, 2002).

²⁸⁴ İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bacuri, *Haşiyetu'l-bacuri* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016).

²⁸⁵ Celalettin el-Mahalli - İmam Celâleddin es-Suyuti, *Tefsîrû'l-celâleyn* (İstanbul: Darul Mizan, 2016).

²⁸⁶ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Haşiyetü's-savi ala tefsiri'l-celaleyn* (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2020).

²⁸⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefasir* (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2019).

²⁸⁸ Ebu Zekerıya Yahya bin Şerif en-Nevevi, *Metnül erbain en-neveviyye* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2020).

niteliği taşıyan ve İslâm ahkâmının küllî kaidelerini yansıtan kırk nebevî sözü bir araya getirmektedir. Eserin kısalığı ve içerdiği hadislerin anlam ve muhtevası, müfredatta genellikle ezberletilerek okutulan bir hadis metni haline getirmiştir.

İmam Nevevî'nin (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî) (öl. 676/1277) *Riyâzü's-Sâlihîn* eseri.²⁸⁹ Kur'an âyetleri ve sahih hadislerden oluşan, ahlak, edep ve günlük hayat konularını içeren, temel hadis kaynaklarından biridir.

Mansûr Ali Nâsîf'ın (öl. 1371/1951) *Tâcü'l-Usûl fî ehâdîsi'r-Resûl* eseri.²⁹⁰ Genellikle medreselerde *Tâcü'l-Usûl* ismiyle bilinmektedir. Kütüb-i Sitte başta olmak üzere temel hadis kitaplarından seçilmiş konularına göre tasnif edilmiş bir eserdir.

Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî'nin (öl. 1362/1943) *Muhtârü'l-Ehâdîs* edlî eseri.²⁹¹ Eser, farklı güvenilir kaynaklardan seçilmiş hadislerin bir derlemesi olup, gündelik hayatın Sünnet'e uygun olarak düzenlemede dikkat edilmesi gereken kuralları içermesi, onu medrese eğitiminde tercih edilen bir kaynak haline getirmiştir.

3.3.6.3. Siyer Kaynakları

Bitlis Medreselerinde fıkıh ve hadis ilimlerinin yanı sıra, talebelerin İslam tarihine ve Peygamber Efendimiz'in hayatına dair bilgi edinmeleri için okutulan önemli eserler ve müellif bilgileri şunlardır:

Muhammed Rıza'nın (öl. 1371/1951) yazmış olduğu "*Muhammed Resulullah*" eseri.²⁹² Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatını anlatan, yakın dönemde kaleme alınmış önemli bir eserdir. Bitlis medreselerinde genel olarak okutulmaktadır.

Muhammed el-Hudari'nin (öl. 1345/1927) telif ettiği *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseri.²⁹³ Medreselerde genellikle "*Nûru'l-Yakîn*" olarak adlandırmaktadır. Eser, Peygamberimizin hayatını, tebliğ ve dâvet metodlarını İslam davetçileri için model olarak sunmaktadır.

²⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn* (Beyrut: Müessesetü er-Risale Naşirun, 2023).

²⁹⁰ eş-Şeyh Mansur Ali Nâsîf, *Tâcü'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl* (Kahire: Dârü'l-Hayât li't-Turâsî'l, 1943).

²⁹¹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa el-Hâşimî, *Muhtârül ehadisîn nebeviyye vel hikemül muhammediyye* (İstanbul: Maruf Yayınevi, 2024).

²⁹² Muhammed Rıza, *Muhammed resulullah* (Diyarbakır: Mektebetül İslamiyye, 1966).

²⁹³ Muhammed el-Hudari, *Nûru'l-yakîn fî sîreti seyidi'l-mürselîn* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2017).

3.3.7. Bitlis Medreselerinde Yapılan Arapça Öğretiminin Değerlendirilmesi

Doğu medreselerinde, Bitlis örneğinde de görüldüğü üzere, Arapça öğretim ve öğrenimi kendine has bir gelenek ve amaç çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kadim öğretim sisteminin temel özellikleri modern eğitim karşılaştırmalı değerlendirilmesi şöyledir:

1. Medrese eğitiminin müfredatında kitap geçme sistemi yer almakta, Arap Dili bilimlerinden olan sarf ve nahiv başta olmak üzere, eserlerin basitten zora, temelden ayrıntıya doğru sıralandığı bir hiyerarşi içinde yürütülmektedir. Öğrenim süreci, bugünkü sistemde olduğu gibi başlangıç, orta ve ileri düzeyler olmak üzere aşamalı bir düzende ilerler. Bu aşamalı eğitim, talebenin ilim yolunda sağlam ve emin adımlarla ilerlemesinin sağlanması amaçlanmaktadır.²⁹⁴

Medrese geleneğinde yer alan klasik metinlerin dil öğretiminde kullanılmasına devam edilmeli; ancak modern öğretim teknikleriyle desteklenerek dört beceriye (okuma, yazma, dinleme, konuşma) dayalı hale getirilmelidir.

2. Okutulan ders kitapları ezberlenerek meleke haline getirilmesi beklendiğinden, başarı büyük ölçüde çok güçlü hafıza ve zihinsel kapasiteye sahip olan talebelerle sınırlı olmuştur.²⁹⁵

Ezberin olumlu yönleri korunmalı; anlam temelli öğrenme ve uygulama etkinlikleriyle desteklenmelidir.

3. Öğretilen Arapça dilbilgisi kuralları genelde kitap çerçevesi içinde kalınmış ve verilen örneklemeler sınırlanmıştır. Asıl hedef, okuduğu kitabı anlamak olduğu için talebenin Arapça öğrenimi okunan kitabın alanı içinde kalmıştır. Böylelikle kitap metinlerini anlamak için gramer eğitimine daha fazla önem verilmiştir. Bunu hakkıyla gerçekleştirmek için de eğitim süresinin yarısı gramer öğretimine ayrılmıştır. Buna bağlı olarak merdese eğitim süresi yıllar almıştır.²⁹⁶

Bunun için müfredat yeniden gözden geçirilmeli ve gereksiz tekrarlardan kaçınılmalıdır. Nahiv ve sarf konularını kapsayan, kısa ve özet metinler hazırlanarak temel bilgilerin etkin şekilde verilmesi sağlanmalıdır.

4. Arapça gramer konuları işlenirken genellikle kitaplarda tümdengelim metodu uygulanarak verilmekte; genelden özele, temelden ayrıntılı olana ve kurallardan örneğe

²⁹⁴ Mansur Teyfur, “Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif ve Tahlili”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/2 (2021), 1-12.

²⁹⁵ Candemir Doğan, *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, (Ankara: y.y., 1989), 53.

²⁹⁶ Mustafa Keskin, “Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2016), 71.

doğru ilerleyen bir sıra izlenerek okunmaktadır. Konuların önce temel düzeyde, tekrarlar yapılarak verildiği; ileri seviyelerde ise çok daha ayrıntılı, karmaşık ve edebi inceliklerle ele alındığı görülmektedir.²⁹⁷

Konuşma ve dinleme becerilerini geliştiren sınıf içi etkinlikler artırılmalı; Arapça bir iletişim dili olarak yeniden yapılandırılmalıdır.

5. Okunan eserlerin içeriği ve ana kaideleri, talebelerin zihninde meleke haline gelmesi için, şiir veya nesir halinde ezberletilmektedir. Bu uygulama, bilginin kalıcı hale getirilmesini ve pratik yeterliliğin temelini atmayı hedeflemekteydi.

Klasik eserler sadeleştirilerek günümüz öğrencilerine uygun hale getirilmeli ve çağdaş Arapça kaynaklarla paralel kullanılmalıdır.²⁹⁸

6. Medreselerde Arapça eğitimi, kendi başına bir amaç olarak değil, dinî ilimleri öğrenmenin bir aracı olarak görülmektedir. Dini metinlerin doğru anlaşılabilmesi için gramer öğretimi öncelikli tutulmakta ve gramer konuları yeterince kavratıldıktan sonra talebeler bu metinleri okumaya yönlendirilmektedir. Günümüzde ise Arapça öğretimi, grameri bir araç olarak kullanmakla birlikte, temel hedef dili öğrenmek ve çeşitli alanlarda etkin biçimde kullanabilmektir.²⁹⁹

Medreselerde Arapça öğretimi, hem klasik hem modern yöntemler konusunda güçlendirilmeli ve araştırma temelli eğitim yaklaşımları teşvik edilmelidir.

7. Ders kitaplarında, pratikte çok kullanılmayan konulara yer verilmiş, uygulanması umumi olmayan fiil çekimleri ezberletilmiş ve karmaşık i'laller ile edebi incelikler yoğun bir şekilde öğretilmiştir. Bu durum, dili pratikten uzaklaştırarak öğrenmeyi güçleştirmiştir.

8. Medreselerde uygulanan öğretim yöntemi zamanla geliştirilmediği için Arapça öğrenimi zorlaşmıştır. Metotların yenilenmemesi, öğrencilerin dili kullanma becerilerini sınırlamıştır.

Medreselerde Arapça öğretiminin temel amacı, başta Kur'an ve sünnet olmak üzere Arapça yazılmış İslamî kaynakların doğru biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. Bu nedenle okuma, anlama ve yazma becerilerinin geliştirilmesi öncelikli görülmüş, konuşma becerisi ise bu hedefin dışında kaldığı için ikinci planda tutulmuştur. Arapçanın

²⁹⁷ Mehmet Emin Güzel, "Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 518-538.

²⁹⁸ Mehmet Koç, "Medrese Geleneğinde Ezber ve Hafıza Eğitimi", *Uluslararası İslam Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2019), 56-58.

²⁹⁹ Uğur Erman, "Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimimin Mahiyeti Üzerine", *Şarkiyat* 10/4 (2018), 1455-1472.

günlük iletişim dili olarak kullanılmaması, öğretimde gramer ağırlıklı bir yöntemin benimsenmesini makul kılmıştır. Ancak iletişim ve ulaşım araçlarının dünyayı bir köye dönüştürdüğü günümüzde, siyaset, ekonomi, eğitim, turizm ve kültürel etkileşim gibi alanlarda Arap dünyasıyla iletişim zaruri hale gelmiş bulunmaktadır. Bu sebeple Arapça öğretiminde artık yalnızca dinî amaçlara değil, aynı zamanda iletişimsel yeterlilik kazandırmaya da önem verilmesi gerekmektedir.

Geçmişin tecrübeleri ve medrese birikimi, çağdaş öğretim yöntemleriyle harmanlanarak günümüzün ihtiyaçlarına uygun yeni bir Arapça öğretim modeli geliştirilebilir.

SONUÇ

İnsanlar tarihin başından beri eğitim-öğretim ihtiyacını karşılamak için farklı kurumlar kurarak bu ihtiyaçlarını karşılamışlardır. İslam eğitiminin temeli ise, Daru'l Erkam ile atılmış, Suffe ile sürmü; Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubi, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Tüm bu geniş zaman dilimi boyunca, eğitim-öğretim ihtiyacının büyük bir kısmını, bugün bile varlığını koruyan medreseler aracılığıyla karşılanmıştır.

Medreseler, kurulduğundan günümüze kadar eğitim-öğretimin ana taşıyıcısı konumunda olmuş, Arap dili eğitimi başta olmak üzere klasik İslami ilimlerin öğretilmesinde de önemli bir misyon üstlenmiştir. Dininin temel kaynaklarının Arapça olması, İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte Arap olmayan topluluklara dil öğretme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Arapça öğretiminin yapıldığı başlıca mekânlar; bâdiyeler, (çöller) küttâb, mescitler, camiler, kütüphaneler ve medreseler olmuştur. Medreseler kurulduktan sonra da, Arapça eğitimindeki gelenek devam etmiş; sarf-nahiv başta olmak üzere islami ilimler müfredatta daima merkezi bir konuma sahip olmuştur.

Medreseler, tarih boyunca karşılaştıkları tüm engellemelere rağmen hiçbir dönemde tamamen ortadan kalkmamış, varlıklarını koruyarak İslam ilim kültürünün devamına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kadim geleneğin izlerini taşıdığı ve devam ettirdiği önemli merkezlerden biri de Bitlis ilidir. Bitlis'te bir çok medrese kurulmuş ve bu medreselerde önemli ilmi hizmetler yapılmıştır. Hem yerel hem de bölgesel düzeyde birçok alim yetiştirmiş ve yetiştirmeye de devam etmektedir. Bu yönüyle yaptığımız bu çalışma, hem tarihsel sürekliliği olan bir yapıyı ele almakta hem de bu yapının günümüzle bağını irdelemektedir.

Bu çalışma, Bitlis ili ve ilçelerinde faaliyet gösteren medreselerde Arap dili eğitiminin günümüzdeki durumunu ele almayı ve bütün yönleriyle incelemeyi amaçlamıştır. Öncelikle faal durumda olan medreseler tespit edilip kayıt altına alınmıştır. Çalışma kapsamında medrese eğitiminin işleyişi, müfredatı ve genel yapısı yerinde incelenerek detaylandırılmış; Arapça eğitiminin medreselerde nasıl bir süreçle verildiği, hangi kitapların okutulduğu ve bu sürecin talebeler üzerindeki etkisi detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Bitlis medreselerinde görev yapan seydalar, müderrisler ve eğitimcilerin, çoğunlukla geleneksel medrese yöntemlerini sürdürdükleri, bununla birlikte modern

eğitim tekniklerine açık olanların da bulunduğu tespit edilmiştir. Medreselerde birebir eğitim modeli, ezber esaslı öğrenme, müzakere, mütalaa, soru-cevap ve takrir gibi klasik yöntemler hâlâ ağırlıklı olarak uygulanmaktadır. Bununla birlikte, bazı medreselerde dersler tahtada işlenmekte; sinevizyon gibi teknolojik imkanlardan da faydalanılmaktadır. Talebeler, dersi almadan önce mütalaa etmekte, ders sırasında müderrisin sorularına muhatap olmakta ve dersten sonra ise metni ezberlemek ve müzakere etmekle yükümlü tutulmaktadır.

Arap dili eğitimi medreselerde çok katmanlı bir şekilde kurgulanmış; önce sarf ve nahiv ilimleri, ardından mantık, beyan, istiâre ve fıkıh usulü gibi üst düzey metinlerle yapılandırılmıştır. Bitlis medreselerinde okutulan kitaplar klasik İslamî metinler olup çoğunlukla Arapça yazılmıştır. Ayrıca; Mevlid, Nehcu'l-Enâm, Nevbahar, Terkîb ve Zurûf kitapları Kürtçe olup medrese eğitim müfredatının bir parçası olmuştur. Arapça metinler arasında Emsile, Bina, İzzî, Terkîb, Zurûf, Şerhu'l Muğnî, Sâ'dini, ve el-Fevâidu'd-Diyâiyye (Molla Câmi) gibi eserler yer almakta; her biri belli bir seviyeyi temsil etmekte ve sıralı bir şekilde okutulmaktadır.

Ancak çalışma, bu geleneksel kurumunda bazı temel sorun ve eksiklikler barındırdığını da tespit etmiştir. Bu eksikliklerin başında Arapça öğretiminde pratik konuşmanın yeterince uygulamalı verilmediği, eğitimin çoğunlukla teorik düzeyde kaldığı dikkat çekmektedir. Oysa yabancı bir dilin öğreniminde uygulamalı dil becerileri (konuşma, yazma, okuma ve dinleme) büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda medreselerdeki Arapça eğitimi, dört temel dil becerisini kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

Bir diğer önemli sorun ise, medreselerde verilen icazetlerin resmi geçerliliğe sahip olmamasının, talebelerin gelecekteki mesleki ve akademik yaşamlarında karşılaştıkları en önemli zorluklardan biri olduğudur. İcazetin resmi tanınma sürecine dâhil edilmemesi, hem medrese mezunlarının kamu kurumlarında istihdamını zorlaştırmakta hem de bu kurumların eğitim niteliğine olan ilgiyi azaltmaktadır.

Medrese eğitiminin bir başka sorunu da, klasik Arapça eğitim metotlarının uzun zaman almasıdır. Ezbere dayalı öğrenmenin bilişsel gelişim üzerindeki etkileri tartışmalı olmakla birlikte, bazı talebelerin eleştirel düşünme becerileri geliştirmede zorluk yaşadığı da görülmektedir. Bu nedenle ezberin yanında anlamaya ve sorgulamaya dayalı bir eğitimin de teşvik edilmesi gerektiği açıktır.

Sonuç olarak, Bitlis medreselerinde sürdürülen Arap dili eğitimi köklü bir geleneğe dayanmakta ve gelenek büyük ölçüde korunarak devam etmektedir. Aynı

zamanda, günümüzün değişen ve gelişen şartları karşısında belirli yeniliklere de açık olmayı gerekli kılmaktadır. Bu yapının devamını sağlamak ve eğitimin etkililiğini artırmak için müfredatın gözden geçirilmesi, teknolojik imkânların kullanılması, pratik Arapça becerilerinin geliştirilmesi ve icazet sisteminin resmî olarak tanınması yönünde yeniliklere ihtiyaç vardır. Böylece medrese geleneği, geçmişin bir mirası olmaktan çıkıp, çağın ihtiyaçlarına cevap veren dinamik bir eğitim modeline dönüşebilecektir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. “Medreselerin Islahı Çerçevesinde Tekliflerimiz”. *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu*. 1/299. Muş: 05-07 Ekim 2012.
- Akçay, Mustafa. *Medrese Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri*. Erzurum: Ural Yayıncılık, 2020.
- Akgül, Mahmut. “Nehcu’l-enâm ve Doğu Medreselerinde Akâid Öğretimi”. *Dinî Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 66–79.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayıncılık, 1997.
- Akpolat, Muhammed Abid. “Süleyman Akpolat (öl. 2008)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 6/257-261. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.
- Altuntaş, Ramazan. *Medrese Kültüründe Hizmet Görevleri ve Talebe Sorumlulukları*. Van: Şarkiyat Yayınları, 2019.
- Aras, Dursun. “Kürt Medreselerinde Dil Öğretimi: Nevbahar Örneği”. *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 88–97.
- Arıkan, Ziya. *Doğu Anadolu’da Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Arıncı, Kenan. “Bitlis İli’nin Eğitim Tarihi ve Eğitim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”. *BETAV Dergisi* 15/1 (2008), 48.
- Arslan, Ahmet Turan. “Arap Gramerinde İki Avâmîl Risalesi ve Bunların Mukayesesi”. *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 173.
- Arslan, İclal. *Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü’z-Ziyâiyye Adlı Eeseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.
- Aslan, Abdulgalip. “Safvetullah el-Oxîni (öl. 1989)”. *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ. 6/89-100. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Ayday, Mehmet Selim. “Abdullah Altındal et-Tapavangî (öl. 2008)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 1/149-151. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Ayday, Mehmet Selim. “Abdurrahman Altındal (1948- ...)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 1/365-366. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.

- Aydın, Mehtap Nasıroğlu. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı’da Bir Eğitim Kurumu: Diyarbakır Mesudiye Medresesi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2022), 268–286.
- Aydını, Mustafa b. Hamza. *Netâicu’l-efkâr fî şerhi’l-muzec*. nşr. Ahmed H. Kettanî. İstanbul: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 2001.
- b. Hızır, Molla Ahmed b. Muhammed. *Kavlû ahmed ale’l-fenârî*. İstanbul: Dârü’t-Turâs el-Arapî, ts.
- Bakırcı, Mehmet. “Geleneksel Medrese Eğitiminde Yazı Öğretimi ve İmlâ Uygulamaları”. *İslamî İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 211–224.
- Bakırhan, Cihat. “Masum Şentürk Godişki (öl. 2016)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 4/88-92. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Baltacı, Cahit. *XV–XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Başı, Halit. “Şer’iyye Sicili Kayıtlarına Göre Bitlis Vakıfları ve Vakıf Eserleri (1878–1910)”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2015), 50–53.
- Baz, İbrahim. “Alauddin Oxînî (öl. 1949)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 2/248-252. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Baz, İbrahim. “Asım Türel el-Oxînî (öl. 2011)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 2/341-349. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Baz, İbrahim. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî”. *Sufi Journal of Scientific & Academic Research / Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (2014), 15–34.
- Baz, İbrahim. *Şeyh Asım Oxînî ve Birketü’l-Kelimat fî Menakıbı Ba’dı’s-Sadat İsimli Eseri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018.
- Beken, Ahmet ve Mohammed Türkmen. “Nizâmiye ve Müstansırıyye Medreselerinde Arap Dili Öğretimi”. *Âtebe Dini İlimler Dergisi* 6/2 (2023). 147–152.
- Berde’î, Sâdeddin Sâ’dullah. *Hadâiku’d-Dekâik Şerhu’l-Müzec*. İstanbul: el-Mektebetü’l-Kübrâ, 2006.
- Beytekin, Hüseyin. “Muhammed Hafid Çevik (öl. 2001)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 4/412-420. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Beytekin, Hüseyin. “Muhammed Takiyuddin Çevik (öl.1967)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 5/171-176. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Binark, İsmail. *Osmanlı Türklerinde Medrese Teşkilatı*. Ankara: Önasya Yayınları, 1969.
- Bingöl, Abdulkuddüs. “İsâgücî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Bitlis İl Yıllığı 1971. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1971.
- Bitlis İl Yıllığı 1973. Bitlis: Valilik Yayınları, 1973.
- Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi. *Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri (B.V.K.D.)*.
- Bolelli, Nusrettin. “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 15 (2005), 142.
- Bozarslan, Hamit. *Ahmed-i Hânî ve Kürt Klasik Edebiyatı*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2011.
- Bozkurt, Nebi “Müderres”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/465-467. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Cevat, Mustafa – Susa, Ahmet. *Delilu Haritatu Bağdat el-Mufasssal*. Bağdat: Matbaatu Mecmei’l-İlmiyyi Irakiyye, 1958.
- Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sihah Tacu’l-Luga*. Thk. Ahmed Abdulgafur Attar. Beyrut: Daru’l-İlim lil-Melayin, 1979.
- Çaça, Sultan. *Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çağlayan, Murat. “Bir Mimari Karşılaştırma: Mardin Zinciriye ve Kasimiye Medreseleri”. *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler* 2 (2018), 147–165.
- Çakır, Hakan. *Geleneksel Medrese Kültüründe Zaman Yönetimi ve Tatil Anlayışı*. Erzurum: Düşünce Kitabevi, 2018.
- Çakır, Mehmet Saki. “Şeyh Abdurrahman Tâgî ve Norşîn Tekkesi’nden Yayılan Kollar”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 31.
- Çakır, Mehmet. “Binâü’l-ef’âl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Temmuz 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/binaul-efal>
- Çârperdî, Ebû’l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. Tâceddîn es-Sa’îd el-Hasan b. ‘Alî. *el-Muğnî fi ‘ilmi’n-nahv*. İstanbul: Mektebetu Diyarbekir, 2012.
- Çelebi, Evliyâ. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 1. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Çelik, Emrah. “Medreselerde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Uluslararası Dil ve Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 45–58.
- Çelik, Harun. *Klasik Eğitimde Ezberin Yeri ve Hadis Öğretiminde Uygulamalar*. İstanbul: Hüküm Yayınları, 2021.
- Çetin, Mustafa. “Doğu Anadolu’da Dini Eğitim Tarihi”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017).
- Çetkin, Muhammed. “Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası*

- Sempozyumu*). 1/385. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 29 Haziran /1 Temmuz 2012.
- Çiçek, Halil. “Bir Eğitim Geleneğinin Menşei ve Merkezi Olarak Tağ Medresesi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 58-68.
- Çiçek, Hasan. “Hizan: İlim ve Âlim Havzası”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* Müsbet Hareket Sayısı/1 (Mart 2016), 190-193.
- Dede, İsmail. *Sebilü’r-Reşâd Dergisinde Medrese Talebelerinin Medreseyi Değerlendirmeleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demir, Halil. *Bitlis Medreselerinde Ahlâk Eğitimi ve Kurumsal Disiplin*. Bitlis: Akademi Yayınları, 2020.
- Demir, Halil. *Medreselerde Bilgiye Erişim Kültürü ve Kütüphane Düzeni*. Bitlis: Medrese Akademi Yayınları, 2019.
- Demir, Yusuf. *Doğu Anadolu Medrese Geleneğinde Organizasyon ve Disiplin Uygulamaları*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2020.
- Demiralp, Yekta. *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300–1500)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Demirel, Özcan. *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2010.
- Demirtaş, Burhan. *Bitlis Medreselerinde Geleneksel Öğretim Yöntemleri ve Talebe Etkileşimi*. Van: Medrese Yayınları, 2021.
- Demirtaş, Halil. “Medrese Talebesinin Değişen Kimliği: Fakihten Talebeye”. *İslamî İlimler Dergisi* 7/1 (2020), 65–74.
- Demirtaş, Halil. *İslami Eğitimde Şerh-Haşiye Geleneği ve Güncel Sorunlar*. Ankara: İLEM Yayınları, 2018.
- Demirtaş, Mehmet. “Bitlis Medreselerinde Seyda Figürü ve Eğitsel Rolü”. *İslamî İlimler Dergisi* 4/2 (2018), 85–97.
- Dimyâtî. Ebu Bekr es-Seyyid Muhammed Şetta. *İ’ânetu’t tâlibin*. Beyrut: Darü’l Fikr, 2002.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. *Tatvan Bediüzzaman Erkek Yatılı Kur’an Kursu Tanıtımı*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Doğan, Candemir. *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*. Ankara: y.y., 1989.
- Doğan, Candemir. *Sistematik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Doğan, Hüseyin. “Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2013), 7-8.

- Duman, Recep. “Doğu Medreselerinde Arapça Sarf Öğretimi: İzzi, Sa’dini ve Emsile Arasındaki İlişki”. *İslamî İlimler Dergisi* 6/1 (2020), 74–83.
- Durmuş, İsmail. “el-Avâmilü’l mie”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Eylül 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-avamilul-mie>
- Durmuş, İsmail. “el-Emsile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 27 Temmuz 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-emsile>
- Ekmekçi, F.Özden. “Yabancı Dil Eğitimi Kavram ve Kapsamı”. *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı* 40/6 (1983), 378-380.
- el-Attâr, Hasan. *Haşiyetü’l-Mahallî alâ Şerhi Cemu’i’l-Cevâmî*. Kahire: Mektebetü’l-Halebiyye, ts.
- el-Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *Haşiyetu’l-bacuri*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016.
- el-Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu cevhereti’t-tevhîd*. Kahire: el-Matbaatü’l-Miriyye, 1925.
- el-Berde’î, Sa’dullâh. *Sa’dullâhi’s-sagîr*. thk. İbrahim el-Harrânî-Muhammed ed-Diyârbekrî. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016.
- el-Birgivi, Muhyiddin Mehmed b. Pîr Ali. *İzhârü’l-esrâr fî nahvi’l-î-râb*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1895.
- el-Bitlisi, el-Emir Şeref-Han. *Şeref-nâme*. Mısır: ts.
- el-Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed. *Molla cami*. İstanbul:Salah Bilici Kitabevi, ts..
- el-Câmî, Nureddin Abdurrahman. *el-Fevâidu’d-diyâiyye fî şerhi’l-kâfiye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Ebubekir. *Avâmili’l-cürcânî* İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016.
- el-Ensârî, Radiyyu’d-dîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî. *Abdulğafûr*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1282.
- el-erkatânî, Yunus. *et-Terkîb*. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2015.
- el-erkatânî, Yunus. *ez-Zurûf*. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2015.
- el-Harrânî, İbrahim. *Tuhfetu’l ihvânî’l medresiyye fî terâcimi ba’di musannif’i’l kutub’i’d dirâsiyye*. b.y., 1427.
- el-Hâşimi, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa. *Muhtarül ehadisın nebeviyye vel hikemül muhammediyye*. İstanbul: Maruf Yayınevi, 2024.

- el-Hudari, Muhammed. *Nûru'l-yakîn fî sîreti seyyidi'l-mürselîn*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2017.
- el-Kâtî, Hüsameddin b. Hasan Hüsâm. *Şerhu îsâgûcî*. thk. Kasım b. Naim el-Hanefî. Beyrut: Dâru'l Küttâbü'l-İlmiyye, 2015.
- el-Lekânî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim. *Cevheretü't-tevhîd*. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2011.
- el-Mahalli, Celalettin - Es-Suyuti, İmam Celâleddin. *Tefsîrû'l-celâleyn*. İstanbul: Darul Mizan, 2016.
- Elmalı, Hüseyin. "İzhârü'l-esrâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izharul-esrar>
- el-Mânîsâvî, Muhammed b. el-Hâfız Hasan. *Muğni't-tullâb*. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2014.
- el-Milânî, Molla Muhammed b. Abdurrahim. *Şerhu'l-muğnî*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2010.
- el-Muğnisi, Mahmut Hasan. *Muğni't-tullab*. thk. Mehmet Can. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- el-Oxînî, Şeyh Alaaddin. *Ükûdu'l-mütûn*. İstanbul: Dârü't-Turâsî'l Arapî, ts..
- Em, Mine. *Diyarbakır Zinciriye Medresesi Tarihsel Gelişimi, Koruma ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- en Nevevi, Ebu Zekeriya Yahya bin Şerif. *Metnü'l erbain en-neveviyye*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2020.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcu't-tâlibîn*. Halep: Mustafa el-Bâni Matbaası, 1933.
- Erdoğan, Ahmet. "Medreselerde Gece Güvenliği ve Talebe Refahı: Hârislik Uygulaması". *İslamî İlimler Dergisi* 5/1 (2019), 89–97.
- Erdoğan, Hasan. "Geleneksel Medrese Eğitiminde Eğitimcilerin Rolü: Bitlis Örneği". *İslamî İlimler Dergisi* 5/1 (2017), 79–91.
- Ergül, Fatih. *Medrese Sisteminde Ortak Yaşam Alanları ve Davranış Kuralları*. Bitlis: Tez Akademi Yayınları, 2021.
- Erken, Sabih. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*. 2. Cilt. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- Erman, Uğur. "Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimimin Mahiyeti Üzerine". *Şarkiyat* 10/4 (2018), 1455-1472.
- Ertuğrul, Özkan. "Dârülhadis Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulhadis-kulliyesi>
- es-Sâbûni, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefasir*. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2019.

- es-Sâvî, Ahmed b. Muhammed. *Haşiyetü's-savi ala Tefsiri'l-celaleyn*. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2020.
- es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Cemu'l cevâmi*. Beyrût: Dâru İbn-i Hazm, 1426/2005.
- es-Süyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el Huhayri. *el-Behcetü'l-mardiyye fi şerhi'l-elfiyye*. Lübnan: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2012.
- et-Taftazânî, Sadeddin Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-meânî*. Beyrut: Nursabah Yayınevi, 2018.
- et-Tâlişî, Muhyiddin Muhammed b. Musa. *Haşiyetu alâ şerhi hüsam el-kâti li isağûcî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1978.
- ez-Zecup, Muhammet Ali. *el-İdâretü't-Terbiyye fil-Medârisi fil-Asri Abbâsî (132–656 h.)*. Ürdün: Yermük Üniversitesi, 2002.
- ez-Zilî es-Sivâsî, Şemseddin Molla Ahmed. *Hallu'l-meâkîd şerhu kavâidi'l-î'râb*. nşr. Ali el-Kabbânî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Fırat, Nilgün. “Kasımiye Medresesi'nin Tarihi ve Kültürel Değeri”. *International Journal of Mardin Studies* 5/1 (2024), 68–79.
- Gökçe, Cüneyt. “Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/34 (2015), 77–79.
- Gömleksiz, Mehmet Nuri. “Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler ve Yöntem Sorunu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 259.
- Görmez, Mehmet. “Takrir Yönteminin Tarihsel Gelişimi ve İslam Eğitimindeki Yeri”. *İslamî İlimler Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2019), 95.
- Gözütok, Şakir. “Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler”. *Muş Alparslan Üniversitesi Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*. 1/210-211. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Güler, İsmail. “Medrese Eğitiminde Hadis Ezberleme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2020), 95–110.
- Gündüz, Mehmet Tahir. “Cüneyd Oxînî (öl. 1958)”. *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ. 2/490-497. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Gürbüz, Osman. “Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/25 (2004), 147.
- Gürdal, Mehmet. *Doğu Anadolu'da Medrese Eğitimi ve Kürtçe Mevrit Geleneği*. Van: Doğu Yayınları, 2014.

- Güzel, Mehmet Emin. “Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 518-538.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV.–XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Hamîdî, Muhammed Sadık. “Doğu Ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti Ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”. *Medrese Geleneği Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*. Muş: 05-07 Ekim 2012.
- Hayıt, Baymirza. *Türkistan’daki Medreselerin İslam-Türk Kültüründeki Rolü*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993.
- Hazer, Dursun. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Kitapları”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 275-278.
- Hengirmen, Mehmet. *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri ve Tömer Yöntemi*. Ankara: Engin Yayın Evi, 2006.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 34-38.
- Hibrî, Abdurrahman. *Enîsü’l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi (1360–1650)*. çev. Ratip Kazancıgil. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.
- Irmak, Mustafa. “Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/42 (2012), 173-196
- Işıkdöğün, Davut. “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 45.
- İbn Hâcib, Osman b. Ömer. *el-Kâfiye fî’n-nahv*. nşr. Abdülhamid Hindî. Kahire: Mektebetü’l-Külliyât, 2004.
- İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed B. Muhammed. *Vefayatu’l-a’yan ve enbau ebnai’z-zaman*. thk. İhsan Abbas. 2. Cilt. Beyrut: Darusadr, 4. Baskı ts.
- İbn Hişâm, Abdurrahman. *Şerhu katrû’n-nedâ ve belu’s-sedâ*. Kahire: Dârü’l-Fikr, 1998.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah. *el-Elfiyye fî’n-nahv*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1990.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec. *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*. thk. Mahmud Mustafa Abdulkadir Ata. 9 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1995.
- İmamoğlu, İbrahim Hakkı. “(İslam’ın Kadim Geleneğinden) Medreselerden (Vatandaşlık Bilincine) Mekteplere: Hedef-İçerik ve Paradigma Sorgulamaları”. *Medreseler Geleneği*

- ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu. 1/186-196. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2012.
- İpşirli, Mehmet. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/324. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kara, Ahmet. “Klasik Medreselerde Hitabet Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”. *İslamî İlimler Araştırma Dergisi* 5/2 (2019), 85–98.
- Kara, Bekir. “Geleneksel Eğitimde Değerlendirme Yöntemleri ve Reform İhtiyacı”. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi* 5/3 (2021), 92–101.
- Karadeniz, Felemez. *Şerhu'l-muğni, Şerhu katri'n-neda, Şerhu şuzuri'z-zeheb ve el-fevaidu'd-diyaiyye fi şerhi'l-kafiye'deki Şahit Beyitlerin Tahlili*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karakaş, Veysi. “Nahiv Öğretiminde Talebe Merkezli Yöntem ve Molla Câmî Kitabı”. *Arap Dili ve Grameri Dergisi* 4/2 (2021), 122–138.
- Karataş, İbrahim. “Bitlis Medreselerinde Görev Dağılımı ve Organizasyon Yapısı”. *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 101–111.
- Karataş, Mahmut. *Bitlis Medreselerinde Yaşam Alanları ve Talebe Disiplini*. Van: Doğu Araştırmaları Yayınları, 2019.
- Karataş, Salih. “Medrese Eğitiminde Ahlakî Terbiye ve Sosyal Dayanışma”. *İslamî İlimler Dergisi* 4/2 (2019), 145–162.
- Karataş, Veysi. “Sâ'dini ve Sütûr Metinlerinin Eğitsel İncelemesi”. *Arap Dili ve Belagat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 74–88.
- Karataş, Veysi. *Klasik Medrese Eğitiminde Kitap Silsileleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Kavak, Sefa. *Medrese Eğitiminde Ahlakî ve Sosyal Değerlerin Kazanımı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Kavak, Veysel. “Doğu Anadolu Medreselerinde Eğitim Görevlileri: Müderrisin Yeri ve Fonksiyonu”. *İslamî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2020), 61–76.
- Kaya, Beytullah. “Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2019), 49–66.
- Kaya, Hüseyin. “Nevbahara Biçûkan'ın Eğitsel Değeri Üzerine”. *Kürt Dili ve Eğitim Dergisi* 3/1 (2022), 45–56.
- Kayaoğlu, Celâl. *Bitlisi Tanıyalım*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1967.
- Keskin, Mustafa. “Doğu Medreseleri Ekseninde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 61–82.
- Kılıç, Yavuz. *Bitlis Tarihinde Eğitim Kurumları*. Bitlis: Bitlis Belediyesi Yayınları, 2013.

- Kırpık, Güray. “Bağdat Nizamiyye Medresesi’nin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi”. *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu*. 685–687. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008.
- Kızılkaya, Recep. *Doğu Anadolu Medreselerinde Eğitim Geleneği*. Erzurum: Akademik Yayıncılık, 2019.
- Koç, Ahmet. “İslam Medeniyetinde Arapça’nın Bilim Dili Olarak Rolü”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 15–36.
- Koç, Fikret. “Medrese Eğitim Modeli ile Günümüz Okul Sisteminin Karşılaştırmalı Analizi”. *İslamî Eğitim ve Pedagoji Dergisi* 6/2 (2022), 61–70.
- Koç, Mehmet. “Medrese Geleneğinde Ezber ve Hafıza Eğitimi”. *Uluslararası İslam Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2019), 56–58.
- Kurt, Veli. *Çağdaş Eğitim Modelleri Işığında Medrese Sisteminin Yeri*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2020.
- Kutluk, Murat. *Molla Halil es-Si’irdî ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Ma’ruf, Naci. *Medarisu Kable’n-Nizamiyye*. Irak: Matbaatu’l-Cami’u’ İrakî, 1973.
- Maltaş, Mehmet Baki. “Üzeyir Maltaş (öl. 1992)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 6/439-446. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Mardini, Muhammed Hadi. *Mecmûatu’s-sarf*. Diyarbakır: Mektebetu Seydâ, 2007.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. “Gaziantep / Nizip - Salih İlhan İmam Hatip Ortaokulu”. (Erişim 13 Mayıs 2025). <https://salihilhaniho.meb.k12.tr>
- Mutlu, Abdülğani. “Norşinli Şeyh Masum”. *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 2012*. ed. Fikret Gedikli Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Nâsif, eş-Şeyh Mansur Ali. *Tâcû’l-usûl fî ehâdisi’r-resûl*. Kahire: Dârü’l-Hayât li’t-Turâsi’l, 1943.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 20 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-medresesi>
- Özdemir, Hakkı. *Geleneksel Eğitim Modelleri ve Modern Karşılaştırmalar*. Konya: Meram Yayıncılık, 2021.
- Özdemir, M. Ali. “Yabancı Dil Olarak Arapçanın Öğretiminde Yazma Becerisinin Önemi ve Medrese Uygulamaları”. *Uluslararası Arapça Eğitim Dergisi* 3/1 (2019), 140–150.
- Özdemir, M. Çağatay. “Fatih Medreseleri”. *Türk Yurdu Dergisi* 10/33 (1990), 13–14.

- Özdemir, Mustafa. “Tefsir Eğitiminde Karşılaşılan İhmal ve Çözüm Yolları”. *Kur'an ve Eğitim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 33–41.
- Özsoy, Hüseyin. “Hz. Peygamber’in Eğitim Yöntemleri ve Günümüze Etkileri”. *Peygamber Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 65–78.
- Öztürk, Şahabettin. “Bitlis Şerefiye Medresesi’nin Onarım ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme.” *Amisos* 9/ Prof. Dr. Ergin Ayan’a Armağan Özel Sayı (2024), 41–50.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 8 (2018), 128.
- Rıza, Muhammed. *Muhammed resulullah*. Diyarbakır: Mektebetül İslamiyye, 1966.
- Sabuncu, Ömer. “Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Siyer Yazıları”. *Akademik Siyer Dergisi* 5 (2022), 44–69.
- Sarıçam, İbrahim. *Arapça Öğretiminde Ezberin Rolü: Geleneksel Yöntemler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Sevgili, Hamit. “Şeyh Mazhar Bingöl (öl. 2016)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 4/95-98. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Sipahi, Serkan – Yalçın, İrem Cansu. “Tarihi Medreselerin Yeniden İşlevlendirilmesi: Erzurum Çifte Minareli Medrese”. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 7/46 (2022), 1198–1199.
- Sönmez, Vecihi. “Alauddin-i Narê (öl. 1947)”. *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ. 2/264-267. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Sönmez, Vecihi. “Mahmud-ı Ispairti (öl. 1892)”. *Şark Uleması*, ed. İbrahim BAZ. 4/49-52. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Suzan, Yahya. “Medreselerde Arapça Öğretimi”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran – 1 Temmuz 2012*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Şahin, Ahmet. *İslam Eğitim Geleneğinde Bilgi ve Öğrenme Teknikleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.
- Şemrexî, Huseyin. *Mewlûd melayê bateyî*. İstanbul: Nûbihar, Çapa Pencem, 2018.
- Şen, Korkmaz – Karasu, Yunus Emre. “Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları Ve Porselen Fincan Buluntuları”. *Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2022-32/2 (Haziran 2021), 726-727.
- Şerefeddin Han. *Şerefname*. 3. Cilt. İstanbul: Yaba Yayınları, 2010.

- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*. İstanbul: Emir Yayınları 1987.
- Şimşek, Halil. “Eğitimde Dijitalleşme Süreci ve Medreselerin Teknolojiyle Uyum Sorunu”. *Din ve Toplum Araştırmaları* 7/1 (2022), 55–67.
- Tarcan, Ahmet. *Yabancı Dil Öğretim Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004.
- Tatvan Müftülüğü. “Kur’an Kursu Eğitim Raporu (2023)”. *Bitlis İl Müftülüğü Arşivi*. Erişim 12 Mart 2024. <https://bitlis.diyanet.gov.tr/tatvan/dokumanlar>
- Tayşan, Mikayıl. *Bitlis-Mutki Oxîn Medresesinde Arapça Eğitimi (Müderisler-Muidler-Eğitim İlkeleri-Okutulan Kitaplar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Tekdal, Danyal. *Osmanlı Dönemi Bitlis’te Eğitim*. Ankara: İdealkent Yayınları, 2018.
- Teyfur, Mansur. “Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif ve Tahlili”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/2 (2021), 1-12.
- Tuncel, Metin. “Bitlis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Erişim*. Erişim 10 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bitlis>
- Tunç, Bilal. “Bitlis’te Dinî Eğitim ve Medreseler”. *İslam Araştırmaları Dergisi* (2019).
- Türkmen, Enes. “Cuma Gününün Tatil Olarak Değerlendirilmesi: Geleneksel İslam Eğitiminde Haftalık Dinlenme”. *Din Eğitimi Dergisi* 5/2 (2020), 68–75.
- Ulusoy, Ahmet. *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Uysal, Burhan. “Medreselerde Talebe Katılımı ve Sözlü Değerlendirme Teknikleri”. *Doğu Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2020), 140–150.
- Yakışık, Mehmet. “Abdurrahman Sakar (Âyşu) (öl. 1964)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 1/401-403. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Yakışık, Mehmet. “Cemil Yaradılmış (öl. 2020)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 2/479-484. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Yakışık, Mehmet. “Muhyettin Yakışık (öl. 2011)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 5/246-252. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Yakışık, Mehmet. “Nizamettin Yakışık (öl. 2020)”. *Şark Uleması*. ed. İbrahim BAZ. 5/393-402. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Yakışık, Nizamettin. “İlim ve İrfan Aşıyanı Medreseler”. *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler* (05-07 Ekim 2012, Muş). 1/512. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Yalar, Mehmet. “el- Kâfiye”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (2010). 162.

- Yavuz, İsmail. “Medrese Müfredatında Felsefe ve Sosyal Bilimlerin Yeri”. *İslamî İlimler Dergisi* 6/2 (2021), 112–123.
- Yayla, Ahmet vd., “Medreselerde Eğitimsel Bir Geçmişi Olan Kişilerin Medrese Eğitimine İlişkin Görüşleri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (2017), 493.
- Yeşil, Selman. “Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu*. 1/458-460. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Yeşilbaş, Evindar. “Mardin’deki 13.–15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi”. *Mukaddime* 11/1 (2020), 256–260.
- Yıldız, Ahmet. *Doğu Anadolu Medreseleri ve Günümüzdeki Eğitim Uygulamaları: Bitlis Örneği*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yıldız, Hüseyin. “Bitlis ve Çevresinde İslami Eğitim”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2005).
- Yıldız, Ömer. “Molla Nurullah-ı Godişki’nin Hayatı ve Örnek Şiirleri”. *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi* 14/3 (Ocak 2023). 1327-1332.
- Yılmaz, Ahmet. “Yatılı İslami Eğitim Kurumlarında Revir ve Sağlık Güvenliği”. *İlahiyat ve Toplum Dergisi* 5/2 (2020), 81–88.
- Yılmaz, Halit. *Bitlis Medreselerinde Arapça Öğretim Uygulamaları: Yerel Bir Eğitim Geleneği*. Diyarbakır: Dicle Akademi Yayınları, 2020.
- Yüksel, Müfit. *Uluslararası B.Şebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu*. İstanbul: İlbey Matbaa, 1. Baskı, 2014.
- Zamur, Hüseyin. *Ahmed b. Ali b. Mes’ûd ve Merâhu'l-ervâh adlı eseri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2014.